ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕРЕЖНОЙ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 342.9 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ **С. М. Бережной**

Науковий керівник —
Брусакова Оксана Валеріївна,
доктор юридичних наук, доцент

Харків – 2024

АНОТАЦІЯ

Бережной С. М. Адміністративно-правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. − *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2024.

У дисертаційному дослідженні наведено сукупність теоретичних узагальнень і запропоновані нові підходи щодо вирішення наукового завдання щодо визначення змісту та особливостей адміністративно-правих засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, а також запропоновано шляхи їх удосконалення. Результатом проведеного дослідження стало формування низки положень і висновків, спрямованих на досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань.

З'ясовано, що державному суверенітету та територіальній цілісності як об'єкту адміністративно-правової охорони та захисту притаманні наступні особливості:

1) не зважаючи на те, що державний суверенітет і територіальна цілісність не є основними категоріями адміністративного права, на відміну від міжнародного та конституційного, останніми вона охороняється та захищається виключно в правовій площині, шляхом закріплення відповідних норм в міжнародних документах і Конституції України, у той час, як в адміністративно-правовій площині така охорона та захист передбачає не тільки наявність відповідних правових норм, а і конкретних дій організаційно-розпорядчого характеру;

2) адміністративно-правова охорона державного суверенітету та територіальної цілісності здійснюється систематично, на відміну від

адміністративно-правового захисту, який має місце тільки в разі виникнення внутрішньої чи зовнішньої загрози чи вчинення адміністративних правопорушень, які опосередковано посягають на зазначені цінності;

3) цей процес реалізується не в конкретних оборонних та/або активних наступальних діях, а передбачає мобілізацію всіх державних ресурсів (політичних, економічних, управлінських, людських тощо) із метою забезпечення окремих елементів національної, державної та воєнної безпеки (державного суверенітету та територіальної цілісності);

4) зазначена діяльність здійснюється за допомогою нестандартних інструментів, методів, властивих адміністративному праву, а не шляхом «традиційних» способів охорони та захисту, специфічною є і їх реалізація в межах адміністративних процедур, управлінських процесів і рішень.

Систему суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності представлено за допомогою диференційованого підходу шляхом поділу цих суб'єктів за характером повноважень на: 1) загальних суб'єктів, повноваження яких безпосередньо не пов'язані з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності, проте їх діяльність забезпечує вказаний напрям (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, суди); 2) спеціальних суб'єктів, основними завданнями яких є забезпечення національної, державної та воєнної безпеки (Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони України та Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Збройні сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Служба безпеки України та Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України,

Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, Служба судової охорони).

У системі суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності Служба безпеки України займає одне з основних місць, реалізуючи свою діяльність у військовій, правоохоронній сферах, і одночасно входить до розвідувального співтовариства, а також притягує до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, що посягають на державний суверенітет та територіальну цілісність України.

Зауважено на некоректності вживання терміну «розвідувальні органи України» в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України», адже він суттєво звужує перелік суб'єктів, що реалізують розвідувальну діяльність для забезпечення національної, державної та воєнної безпеки, натомість доцільно використовувати інший термін – розвідувальне співтовариство, оскільки останній є значно ширшим за своїм обсягом. Останній включає координаційний орган з питань розвідки при Президентові України (Комітет з питань розвідки), Службу безпеки України, органи військового управління розвідки і військові частини розвідки Збройних сил України, у тому числі Сили спеціальних операцій Збройний сил України. Внаслідок чого запропоновані відповідні зміни до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України».

Аналіз правових засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності дав можливість охарактеризувати їх наступним чином:

- основні засади діяльності Служби безпеки України регламентовані на найвищому рівні, в Основному законі держави та інших законодавчих актах;

- здебільшого вони поділяються на наступні групи, обумовлені основними напрямами діяльності в окресленій сфері: реалізація та технічне забезпечення оперативно-розшукових заходів; протидія тероризму та іншим кримінальним і адміністративним правопорушенням, що посягають на

державний суверенітет і територіальну цілісність; забезпечення правового режиму воєнного стану; охорона державної таємниці;

- чільне місце займають міжнародні документи, які визначають основні засади діяльності Служби безпеки України в окремих напрямах, як-от протидія тероризму, а також створюють правове підґрунтя для взаємодії зазначеного органу з профільними органами інших країн у сфері захисту інформації;

- значна частина правових засад міститься у актах з обмеженим доступом (як правило ступінь секретності − таємно), а також призначені для службового користування, що обумовлюється специфічною діяльністю Служби безпеки України щодо охорони державної таємниці;

- нормативно-правові акти відомчого регулювання, переважно деталізують окремі аспекти роботи Служби безпеки України з секретною інформацією в частині класифікації цієї інформації, її обробки, подання відповідних звітів тощо.

Місце адміністративно-правового регулювання серед правових засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності описано через такі положення: по-перше, адміністративно-правове регулювання має місце у найважливіших напрямах діяльності Служби безпеки України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, як-от забезпечення режиму воєнного стану та охорони державної таємниці; по-друге, норми адміністративного права регламентують суспільні відносини адміністративно-деліктної сфери: як питання встановлення відповідальності за адміністративні правопорушення, що опосередковано стосуються посягань на державну і територіальну цілісність (матеріальні норми), так і забезпечення притягнення осіб, винних у їх вчиненні, до адміністративної відповідальності (процесуальні норми); по-третє, адміністративно-правове регулювання превалює на підзаконному та відомчому рівнях, що зі свого боку свідчить про те, що приписи адміністративного права використовуються як «інструмент» для деталізації та уточнення роботи Служби

безпеки України в сфері забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності.

Визначено специфіку організаційно-штатної структури Служби безпеки України як суб’єкту захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, яка відображається в таких ознаках:

- дуальний підхід щодо визначення такої структури, що дозволяє представити її у широкому значенні як сукупність усіх підрозділів Служби безпеки України (Центральне управління Служби безпеки України, органи військової контррозвідки, регіональні управління, Національна академія Служби безпеки України, Науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, Галузевий державний архів Служби безпеки України, інші заклади та установи, а також Антитерористичний центр при Службі безпеки України), а також у вузькому – до такої структури входять виключно ті структурні підрозділи, що здійснюють захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

- безпрецедентна законодавча регламентація організаційної та штатної структури Служби безпеки України з можливістю її оперативної зміни під час особливого періоду;

- уособлює певну модель, яка заснована переважно на вертикальних зв’язках, а тому в цій моделі привалює саме вертикальна побудова структурних підрозділів Служби безпеки України за профілями основних напрямів діяльності, де пріоритетним є захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

- встановлення вертикальних і горизонтальних зв’язків, на підставі яких виникають і розвиваються усталені зв’язки між структурними підрозділами, що забезпечує уніфіковану роботу Служби безпеки України в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

- організаційна структура Служби безпеки України йде в розріз із принципом територіальності, який пов'язаний із адміністративно-територіальним поділом країни, натомість існують й інші структурні підрозділи «поза межами територіального розподілу».

Ґрунтуючись на визначених вище особливостях під організаційно-штатною структурою Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності запропоновано розуміти визначену законом та підзаконними актами держави систему підрозділів центрального апарату (рівень центрального управління), регіональних органів (територіальні підрозділи Служби безпеки України) та окремих забезпечувальних, науково-дослідних та координаційних підрозділів, кожен з яких передбачає відповідну кількість штатних посад, діяльність яких направлена на безперервне та ефективне виконання поставлених перед Службою безпеки України завдань та функцій, у тому числі в сфері забезпечення та захисту територіальної цілісності та державного суверенітету.

Сформульовано власне бачення завдань Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, які полягають у здійсненні профілактичної, контррозвідувальної, охоронної діяльності в сфері національної безпеки, запобіганні та протидії правопорушенням, пов'язаним з: поваленням конституційного ладу, насильницькою зміною кордонів країни, державною зрадою та іншими подібними діями, несанкціонованим використанням інформації з обмеженим доступом, особливо у сфері оборони; незаконним перетином кордонів країни суб'єктами та переміщення через ці кордони об'єктів, у тому числі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів; організацією та фінансуванням тероризму, зокрема з використанням зброї масового знищення або шляхом геноциду чи екоциду; пропагандою та веденням війни; образою чи погрозою життю представників державних органів і іноземних держав; піратством і найманством. На підставі зазначеного до функцій Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності віднесено: захисну, інформаційно-аналітичну, комунікативну, охоронну, правоохоронну та превентивну.

Компетенція Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності складається з двох груп повноважень:

1) загальних (інформаційно-аналітичних, повноваження щодо попередження та протидії розвідувально-підривної та злочинної діяльності проти держави, її інтересів, сектору оборони та критично важливих сфер, нормотворчих, організаційних, комунікативних, виключних, а також повноважень у безпековій сфері); 2) спеціальних, які стосуються протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність, антитерористичної та контррозвідувальної діяльності та забезпечення кібербезпеки.

Такий підхід дозволив виокремити особливості компетенції Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, серед яких:

- те, що вона відображає зміст роботи Служби безпеки України в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

- дуалістичний характер повноважень, який полягає в тому, що останні поділяються на дві види: загальні (реалізуються постійно, незалежно від напряму роботи Служби безпеки України) та спеціальні, які втілюються в межах конкретних сфер: протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність; антитерористичної діяльності; контррозвідувальної діяльності; забезпечення кібербезпеки;

- взаємозв'язок спеціальних повноважень попри їх умовний поділ за напрямами (сферами) діяльності, наприклад, в межах повноважень у сфері антитерористичної діяльності реалізуються й контррозвідувальні повноваження;

- наявність легального закріплення переважно у профільних законодавчих актах, які регламентують діяльність Служби безпеки України (Закон України «Про Службу безпеки України»), здійснення досудового слідства (Кримінальний процесуальний кодекс України), а також оперативно-розшукової (Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»), антитерористичної (Закон України «Про боротьбу з тероризмом»), контррозвідувальної діяльності (Закон України «Про контррозвідувальну

діяльність») та забезпечення кібербезпеки (Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»);

- проста структура компетенції, яка об’єднує два елементи: повноваження (сукупність прав і обов’язків) і предмет відання − захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

- в компетенції привалюють повноваження, які стосуються протидії злочинності та контррозвідувальній діяльності, у той час, як нормотворчі, методологічні, наукові та інші подібні повноваження мають другорядне значення.

Доведено, що співробітники Служби безпеки України несуть матеріальну відповідальність. Саме тому задля приведення у відповідність національного законодавства та усунення наявних прогалин у його змісті, запропоновано внести відповідні зміни до змісту ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки України».

Зміст юридичної відповідальності Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності розкрито через наступні положення: по-перше, співробітники Служби безпеки України можуть бути притягнуті до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності; по-друге, Служба безпеки України як державний орган у разі спричинення його співробітником майнових збитків під час виконання останнім обов'язків відповідно до покладених на нього повноважень буде нести лише цивільно-правову відповідальність; по-третє, підставою настання спеціальної юридичної відповідальності співробітників Служби безпеки України, є вчинення правопорушення, пов’язаного із виконанням покладених на них службових обов’язків; по-четверте, у разі вчинення адміністративного правопорушення працівники Служби безпеки України несуть дисциплінарну відповідальність, окрім випадків, прямо визначених деліктним законодавством; по-п’яте, частиною дисциплінарної відповідальності працівників Служби безпеки України є заохочення, що стимулює останніх до належного виконання покладених на них обов’язків; по-

шосте, законодавцем «враховано» ризики, пов'язані з виконанням покладених на працівників Служби безпеки України обов'язків, зокрема визначено ряд випадків, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, коли вони не можуть бути притягнені до юридичної відповідальності.

На підставі дослідження досвіду захисту державного суверенітету та територіальної цілісності таких країн, як Сполучені Штати Америки, Великобританія, Німеччина, Франція, Словаччина та Польща, вироблено низку рекомендацій, зокрема: створити єдиний координаційний центр, діяльність якого буде спрямовано на організацію роботи відповідних інституцій, що дозволить уникнути дублювання їх повноважень та забезпечить якісну реалізацію ними своїх завдань і функцій у відповідній сфері; необхідно забезпечити ефективний механізм взаємодії відповідних суб'єктів; обов'язково слід перейняти досвід держав в частині повноцінного фінансового та матеріально-технічного забезпечення відповідних відомств; доцільно розробити дієву Стратегію захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, яка була ефективно впроваджена в ряді провідних держав, зокрема Сполучених Штатах Америки та Великобританії; потрібно звернути увагу на формування іміджу Служби безпеки України та приділити особливу увагу морально-етичним аспектам роботи її працівників.

Центральним напрямом вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності визначено необхідність оновлення концептуальних засад реформування і розвитку Служби безпеки України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки. Вони повинні включати найбільш суттєві та актуальні загрози для державного суверенітету і територіальної цілісності України, обумовлені зовнішньою агресією по відношенню до нашої держави, глобалізаційними та міграційними процесами, активним розвитком транснаціональної організованої злочинності, протистоянням провідних ядерних держав світу за гегемонію тощо.

У такому контексті зазначено, що завдання діяльність Служби безпеки

України, закріплені у ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України», викладені надто абстрактно та містять єдине уточнення – відсилку до компетенції органу. Таке формулювання виглядає вкрай недоречним, оскільки сама по собі компетенція формується з урахуванням завдань, поставлених перед суб'єктом. До того ж незрозуміла позиція законодавця щодо розмежування в двох окремих частинах статті завдань, пов'язаних із протидією злочинності. У зв'язку з чим запропоноване власне бачення редакції вказаної статті.

Акцентовано увагу на недостатньому правовому забезпеченні окремих напрямів реформування діяльності Служби безпеки України, насамперед в частині запровадження демократичного цивільного контролю. Так, у Розділі VI «Контроль і нагляд за діяльністю Служби безпеки України» Закону України «Про Службу безпеки України» не закріплено жодного положення про громадський нагляд. Натомість можливість громадськості реалізовувати цей нагляд за сектором безпеки та оборони, до якого входить Служба безпеки України, закріплено в іншому нормативно-правовому акті – Законі України «Про Національну безпеку України». З метою узгодження чинного законодавства та цілей реформування діяльності Служби безпеки України, запропоновано доповнити Закон України «Про Службу безпеки України» статтею 34-1 «Громадський нагляд за діяльністю Служби безпеки України».

Перспективними напрямами вдосконалення діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності визначено такі:

1) перегляд і оновлення концептуальних засад реформування та розвитку Служби безпеки України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки, зокрема переосмислення завдань і принципів діяльності та внесення відповідних змін у ст.ст. 2, 3 Закону України «Про Службу безпеки України»;

2) розширення та конкретизація повноважень Служби безпеки України в сфері протидії посяганням на інформаційний суверенітет держави;

3) вироблення фундаментальної кадрової політики Служби безпеки України, як включатиме не тільки питання стосовно організаційно-шатної структури, а і комплексний підхід у частині підвищення кваліфікації персоналу з урахуванням особливих умов (воєнного стану, гібридної війни тощо);

4) узгодження положень Закону України «Про Службу безпеки України» та Закону України «Про національну безпеку України» в частині реалізації громадського нагляду (демократичного цивільного контролю громадянами), що потребує внесення відповідних законодавчих змін до профільного закону.

У межах удосконалення взаємодії і координації між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності підкреслена необхідність прийняття нового уніфікованого нормативно-правового акту, який зможе врегулювати якомога більше напрямів взаємодії Служби безпеки України не тільки з правоохоронними органами, а і з іншими суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності (сектору безпеки та оборони), а також громадськістю. Зазначено, що такий нормативно-правовий акт доцільно назвати Положення про порядок взаємодії та координації суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а основу його змісту можуть скласти такі розділи: I розділ – це загальні положення, який включатиме визначення основних термінів («взаємодія суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності», «координація між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності», «суб'єкт координації захисту державного суверенітету та територіальної цілісності» тощо), правову основу, завдання, принципи, коло суб'єктів; II розділ повинен бути присвячений адміністративно-правовому статусу суб'єкта координації захисту державного суверенітету та територіальної цілісності; III розділ визначатиме повноваження суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності в сфері взаємодії; IV розділ закріплюватиме форми та інструменти взаємодії та координації суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Ключові слова: національна безпека, державний суверенітет, територіальна цілісність, правові засади, Служба безпеки України, адміністративне законодавство, завдання, функції, повноваження, відповідальність, взаємодія.

SUMMARY

Berezhnoi S. M. Administrative and legal principles of the activity of the Security Service of Ukraine for the protection of state sovereignty and territorial integrity. − *Qualifying scientific work on manuscript.*

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy on the speciality 081 "Law". – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2024.

The dissertation study provides a set of theoretical generalizations and offers new approaches to solving the scientific task of determining the content and features of the administrative and legal basis of the activity of the Security Service of Ukraine for the protection of state sovereignty and territorial integrity, as well as approximate ways of their improvement. The result of the conducted research was the formation of a number of provisions and conclusions aimed at achieving the goal of the research and fulfilling the set tasks.

It was found that state sovereignty and territorial integrity as an object of administrative and legal protection and protection have the following features:

1) regardless of the fact that state sovereignty and territorial integrity are not the main categories of administrative law, on a contract from international and constitutional law, the latter is protected and protected in the legal plane, by enshrining the relevant norms in international documents and the Constitution of Ukraine, including a time when in the administrative-legal plane such protection and protection is ensured not only by the presence of relevant legal norms, but also by specific actions of an organizational and administrative nature;

2) administrative-legal protection of state sovereignty and territorial integrity is

created systematically, in addition to administrative-legal protection, which takes place only in the event of an internal or external threat or the commission of administrative offenses that indirectly encroach on the specified values;

3) this process is not implemented in specific defensive and/or active offensive actions, but involves the mobilization of all state resources (political, economic, managerial, human, etc.) with the provision of individual elements of national, state and military security (state sovereignty and territorial integrity);

4) the specified activity is carried out with the help of non-standard tools, methods inherent in administrative law, and not through "traditional" methods of protection and protection, their implementation within the limits of administrative procedures, management processes and decisions is also specific.

The system of subjects for the protection of state sovereignty and territorial integrity is presented using a differentiated approach, by dividing these subjects by the nature of their powers into: 1) general subjects whose powers are not directly related to the protection of state sovereignty and territorial integrity, but their activity ensures the indicated direction (the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine, courts); 2) special subjects whose main tasks are to ensure national, state and military security (the National Security and Defense Council of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine and the Main Intelligence Directorate of the Ministry of Defense of Ukraine, the State Special Service of Transport, the State Service of Special Communications and Protection Information Service of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, National Police of Ukraine, National Guard of Ukraine, State Emergency Service of Ukraine, State Border Service of Ukraine, State Migration Service of Ukraine, Security Service of Ukraine and Anti-Terrorist Center under the Security Service of Ukraine, Foreign Service intelligence of Ukraine, State Security Office of Ukraine, Ministry of Strategic Industries of Ukraine, Court Security Service).

In the system of subjects for the protection of state sovereignty and territorial integrity, the Security Service of Ukraine occupies one of the main places,

implementing its activities in the military and law enforcement spheres and at the same time being part of the intelligence community, as well as bringing to administrative responsibility persons who have committed offenses that encroach on state sovereignty and territorial integrity.

The incorrect use of the term "intelligence agencies of Ukraine" in Part 2 of Art. 12 of the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine", because it significantly narrows the list of entities that implement intelligence activities to ensure national, state and military security, instead it is appropriate to use another term - the intelligence community, since the latter is much broader in scope. The latter includes the intelligence coordination body under the President of Ukraine (Intelligence Committee), the Security Service of Ukraine, military intelligence management bodies and military intelligence units of the Armed Forces of Ukraine, including the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine. As a result, the proposed corresponding changes to Part 2 of Art. 12 of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine".

Analysis of the legal bases of the activity of the Security Service of Ukraine for the protection of state sovereignty and territorial integrity made it possible to characterize them as follows:

- the basic principles of the activity of the Security Service of Ukraine are regulated at the highest level, in the Basic Law of the State and other legislative acts;

- for the most part, they are divided into the following groups, determined by the main directions of activity in the defined area: implementation and technical support of operative and investigative measures; combating terrorism and other criminal and administrative offenses encroaching on state sovereignty and territorial integrity; ensuring the legal regime of martial law; protection of state secrets;

- a prominent place is occupied by international documents that determine the basic principles of the activity of the Security Service of Ukraine in certain areas, such as combating terrorism, and also create a legal basis for the interaction of the specified body with specialized bodies of other countries in the field of information protection;

- a significant part of the legal basis is contained in acts with limited access (as a rule, the degree of secrecy is secret), as well as intended for official use, which is determined by the specific activity of the Security Service of Ukraine regarding the protection of state secrets;

- normative legal acts of departmental regulation, mainly detailing certain aspects of the work of the Security Service of Ukraine with classified information, in terms of classification of this information, its processing, submission of relevant reports, etc.

The place of administrative and legal regulation among the legal foundations of the activity of the Security Service of Ukraine for the protection of state sovereignty and territorial integrity is described through the following provisions: firstly, administrative and legal regulation takes place in the most important areas of activity of the Security Service of Ukraine for the protection of state sovereignty and territorial integrity, such as ensuring martial law and protection of state secrets; secondly, the norms of administrative law regulate social relations in the administrative-delict sphere: both the issue of establishing responsibility for administrative offenses that indirectly relate to encroachments on state and territorial integrity (material norms), and ensuring the prosecution of persons guilty of committing them to administrative responsibility (procedural norms); thirdly, administrative-legal regulation prevails at the sub-legal and departmental levels, which in turn indicates that the prescriptions of administrative law are used as a "tool" for detailing and clarifying the work of the Security Service of Ukraine in the sphere of state sovereignty and territorial integrity.

The specifics of the organizational and staff structure of the Security Service of Ukraine as a subject of the protection of state sovereignty and territorial integrity are determined, which is reflected in the following features:

- a dual approach to the definition of such a structure, which allows to present it in: a broad sense as a collection of all units of the Security Service of Ukraine (the Central Directorate of the Security Service of Ukraine, military counterintelligence bodies, regional administrations, the National Academy of the Security Service of

Ukraine, the Research Institute of Special Equipment and forensic examinations of the Security Service of Ukraine, the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, other establishments and institutions, as well as the Anti-Terrorist Center of the Security Service of Ukraine); narrow - such a structure includes only those structural subdivisions that protect state sovereignty and territorial integrity;

- unprecedented legislative regulation of the organizational and staff structure of the Security Service of Ukraine, with the possibility of its operational change, during a special period that ensures the stability of the latter;

- represents a certain model, which is based mainly on vertical connections, and therefore in this model, the vertical construction of the structural divisions of the Security Service of Ukraine according to the profiles of the main areas of activity, where the priority is the protection of state sovereignty and territorial integrity, prevails in this model;

- establishment of vertical and horizontal connections, on the basis of which stable connections between structural units arise and develop, which ensures the unified work of the Security Service of Ukraine in the field of defense of state sovereignty and territorial integrity;

- the organizational structure of the Security Service of Ukraine goes against the principle of territoriality, which is related to the administrative-territorial division of the country, instead, there are other structural subdivisions "outside the territorial division".

Based on the above-defined features under the organizational and staff structure of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity, it is proposed to understand the system of units of the central apparatus (central administration level), regional bodies (territorial units of the Security Service of Ukraine) defined by the law and by-laws of the state) and separate supply, research and coordination units, each of which provides for an appropriate number of full-time positions, the activities of which are aimed at the continuous and effective performance of the tasks and functions assigned to the Security Service of Ukraine, including in the field of ensuring and protecting

territorial integrity and state sovereignty

The specific vision of the tasks of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity is formulated, which consist in the implementation of preventive, counter-intelligence, security activities in the field of national security, prevention and counteraction of offenses related to: overthrowing the constitutional order, violent changes of the country's borders , treason and other similar actions, unauthorized use of restricted information, especially in the field of defense; illegal crossing of the country's borders by subjects and movement of objects across these borders, including narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors; organization and financing of terrorism, in particular with the use of weapons of mass destruction or through genocide or ecocide; propaganda and warfare; an insult or threat to the life of representatives of state bodies and foreign countries; piracy and mercenary. On the basis of the above, the functions of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity include: protective, informational and analytical, communicative, security, law enforcement and preventive.

The competence of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity consists of two groups of powers: 1) general (informational and analytical, powers to prevent and counter intelligence-subversive and criminal activities against the state, its interests, the defense sector and critical spheres, normative, organizational, communicative, exclusive, as well as powers in the security sphere); 2) special ones related to combating crimes that encroach on the state border and territorial integrity, anti-terrorist and counter-intelligence activities and ensuring cyber security.

This approach made it possible to single out the peculiarities of the competence of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity, including:

- the fact that it reflects the content of the work of the Security Service of Ukraine in the sphere of protection of state sovereignty and territorial integrity;

- the dualistic nature of powers, which consists in the fact that the latter are

divided into two types: general (performed constantly, regardless of the direction of work of the Security Service of Ukraine) and special, which are implemented within specific spheres: countering crimes that encroach on the state border and territorial integrity; anti-terrorist activity; counterintelligence activities; ensuring cyber security;

- the interrelation of special powers, regardless of their conventional division by directions (spheres) of activity, for example, within the limits of powers in the field of anti-terrorist activity, counterintelligence powers are also implemented;

- the presence of legal confirmation, mainly in specialized legislative acts that regulate the activities of the Security Service of Ukraine (Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine"), the implementation of pre-trial investigations (Criminal Procedural Code of Ukraine), as well as operational and investigative (Law of Ukraine "On operational investigative activities"), anti-terrorist (Law of Ukraine "On Combating Terrorism"), counter-intelligence activities (Law of Ukraine "On Counter-Intelligence Activities") and ensuring cyber security (Law of Ukraine "On Basic Principles of Ensuring Cyber Security of Ukraine");

- a simple structure of competence, which combines two elements: authority (a set of rights and obligations) and the subject of delegation - the protection of state sovereignty and territorial integrity;

- the competence includes powers related to combating crime and counter-intelligence activities, while rule-making, methodological, scientific and other similar powers are of secondary importance.

It has been proven that the employees of the Security Service of Ukraine bear material responsibility, therefore, in order to bring the national legislation into line and eliminate existing gaps in its content, it is proposed to make appropriate changes to the content of Art. 35 of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine".

The content of the legal responsibility of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity is disclosed through the following provisions: first, employees of the Security Service of Ukraine may be held liable for disciplinary, administrative, criminal and material liability; secondly, the Security Service of Ukraine as a state body, in the event that its employee causes

property damage during the performance of the latter's duties in accordance with the powers entrusted to him, will bear only civil liability; thirdly, the reason for the special legal liability of employees of the Security Service of Ukraine is the commission of an offense related to the performance of official duties assigned to him; fourthly, in case of committing an administrative offense, the employees of the Security Service of Ukraine bear disciplinary responsibility, except for the cases expressly defined by the tort legislation; fifthly, part of the disciplinary responsibility of the employees of the Security Service of Ukraine is encouragement, which stimulates the latter to properly fulfill the duties assigned to them; sixthly, the legislator "takes into account" the risks associated with the performance of the duties assigned to the employees of the Security Service of Ukraine, in particular, a number of cases have been determined during the implementation of operational and search activities, when they cannot be held legally responsible.

Based on a study of the experience of protecting state sovereignty and territorial integrity of countries such as the United States of America, Great Britain, Germany, France, Slovakia and Poland, a number of recommendations were made, in particular: create a single coordination center whose activities will be aimed at organizing the work of relevant institutions, which, in turn, it will avoid duplication of their powers and ensure the quality implementation of their tasks and functions in the relevant field; it is necessary to ensure an effective mechanism of interaction of the relevant subjects; it is necessary to adopt the experience of the states in terms of full-fledged financial and material and technical support of the relevant departments; it is expedient to develop an effective Strategy for the protection of state sovereignty and territorial integrity, which has been effectively implemented in a number of leading states, in particular the United States of America and Great Britain; it is necessary to pay attention to the formation of the image of the Security Service of Ukraine and pay special attention to the moral and ethical aspects of the work of its employees.

The central direction of the improvement of the administrative legislation, which regulates the activities of the Security Service of Ukraine for the protection of

state sovereignty and territorial integrity, is defined as the need to update the conceptual foundations of the reform and development of the Security Service of Ukraine, which must be consistent with the new national security strategy. They should include the most significant and urgent threats to the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine caused by external aggression against our state, globalization and migration processes, the active development of transnational organized crime, the confrontation of the world's leading nuclear powers for hegemony, etc.

In this context, it is stated that the tasks of the Security Service of Ukraine, enshrined in Art. 2 of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" are set out too abstractly and contain a single clarification - a reference to the competence of the body. This wording looks extremely inappropriate, since the competence itself is formed taking into account the tasks set before the subject. In addition, the legislator's position regarding the division into two separate parts of the article of tasks related to combating crime and others is unclear. In connection with this, the own vision of the editors of the specified article is proposed.

Attention is focused on the insufficient legal provision of certain areas of the reform of the activity of the Security Service of Ukraine, primarily in terms of the introduction of democratic civil control. Thus, Chapter VI "Control and supervision of the activities of the Security Service of Ukraine" of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" does not contain any provision on public supervision. Instead, the possibility of the public to exercise this supervision over the security and defense sector, which includes the activities of the Security Service of Ukraine, is enshrined in another legal act – the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine". In order to harmonize the current legislation and the goals of reforming the activities of the Security Service of Ukraine, it is proposed to supplement the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" with Article 34-1 "Public supervision of the activities of the Security Service of Ukraine".

The following are the promising directions for improving the activities of the Security Service of Ukraine for the protection of state sovereignty and territorial

integrity:

1) review and update of the conceptual foundations of reform and development and activities of the Security Service of Ukraine, which must be consistent with the new national security strategy, in particular, rethinking the tasks and principles of activity and making appropriate changes in the articles of 2, 3 of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine";

2) expansion and specification of the powers of the Security Service of Ukraine in the field of countering encroachments on the information sovereignty of the state;

3) the development of a fundamental personnel policy for the activities of the Security Service of Ukraine, which will include not only issues related to the organizational structure, but also a comprehensive approach in terms of improving the qualifications of personnel, taking into account special conditions (martial law, hybrid war, etc.);

4) harmonization of the provisions of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" and the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine", in terms of the implementation of public supervision (democratic civil control by citizens), which requires the introduction of appropriate legislative changes to the relevant law on the activities of the Security Service of Ukraine.

Within the scope of improving the interaction and coordination between subjects of the protection of state sovereignty and territorial integrity, the need to adopt a new unified normative legal act that will be able to regulate as many areas of interaction as possible between the activities of the Security Service of Ukraine not only with law enforcement agencies, but also with other subjects is emphasized protection of state sovereignty and territorial integrity (security and defense sector), as well as the public. It is noted that such a regulatory legal act should be called "Regulations on the procedure for interaction and coordination of the subjects of the protection of state sovereignty and territorial integrity", and the basis of its content can be the following sections: Section I is general provisions, which will include the definition of the main terms ("interaction of subjects of protection of state sovereignty and territorial integrity", "coordination between subjects of protection of

state sovereignty and territorial integrity", "subject of coordination of protection of state sovereignty and territorial integrity", etc.), legal basis, tasks, principles, circle subjects; Section II should be devoted to the administrative and legal status of the subject of coordination of the protection of state sovereignty and territorial integrity; Chapter III will determine the powers of the subjects of protection of state sovereignty and territorial integrity in the sphere of cooperation; Section IV will establish the forms and tools of interaction and coordination of the subjects of the protection of state sovereignty and territorial integrity.

Keywords: national security, state sovereignty, territorial integrity, legal principles, Security Service of Ukraine, administrative legislation, tasks, functions, powers, responsibilities, interaction.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати:

1. Бережной С. М. Характеристика організаційно-штатної структури Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 701-704. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/173.

2. Бережной С. М. Система суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 149-156. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.22.

3. Бережной С. М. Особливості правових засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 73-80. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.13.

4. Бережной С. М. Завдання Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 2(80). С. 326-330. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.57.

5. Бережной С. М. Особливості державного суверенітету та територіальної цілісності як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 4 (56). P. 219-224. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.32.

6. Berezhnoi S. Foreign experience in protecting state sovereignty and territorial integrity and potentials of its application in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 10. P. 18-24. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.10.03.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бережной С. М. Особливості діяльності Служби безпеки України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності під час правового режиму воєнного стану. *Актуальні питання удосконалення загальнодержавної*

системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану: матеріали круглого столу (м. Вінниця, 31 серпня 2022 року). Вінниця: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. С. 55-59.

8. Бережной С. М. Міжнародно-правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 січня 2023 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

9. Бережной С. М. Роль Служби безпеки України у здійсненні розвідувальної діяльності. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 січня 2023 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

10. Бережной С. М. Сутність функцій Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Інновації та науковий потенціал світу*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 10 листопада 2023 року). Вінниця, 2023. С. 132-133.

11. Бережной С. М. Види повноважень Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Кропивницький, 2023. С 72-75.

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАЧКИ……...28

ВСТУП…….....……30

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ……40

1.1. Сутність та особливості державного суверенітету та територіальної цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту……...40

1.2. Система суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та місце у ній Служби безпеки України……...…….50

1.3. Правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та місце серед них адміністративно-правового регулювання…….……68

Висновки до розділу 1…….....83

РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ’ЄКТА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ……....87

2.1. Організаційно-штатна структура Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності……....87

2.2. Завдання та функції Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності…….....98

2.3. Компетенція Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності…….....108

2.4. Особливості юридичної відповідальності Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності…...120

Висновки до розділу 2……...135

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ……..…..140

3.1. Зарубіжний досвід захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та можливості його використання в Україні……..140
3.2. Перспективні напрямки вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності…….……155
3.3. Удосконалення взаємодії і координації між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності……169
Висновки до розділу 3…….…..179
ВИСНОВКИ……183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...192
ДОДАТКИ……...224

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

Антитерористичний центр при Службі безпеки України − АЦ СБ України

Верховна Рада України − ВР України

Верховний суд України − ВС України

Військово-медичне управління – ВМУ

Галузевий державний архів Служби безпеки України − ГДА СБ України

Головне управління розвідки Міністерства оборони України − ГУР МО України

Державна міграційна служба України − ДМС України

Державна прикордонна служба України − ДПС України

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України − Держспецзв′язок

Державна служба України з надзвичайних ситуацій − ДСНС України

Державна спеціальна служба транспорту − Держспецтрансслужба

Європейський союз − ЄС

Засоби масової інформації – ЗМІ

Збройні сили України − ЗС України

Інститут підготовки юридичних кадрів − ІПЮК

Кабінет Міністрів України − КМ України

Кодекс України про адміністративні правопорушення − КУпАП

Кодекс цивільного захисту України – КЦЗ України

Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю − ККБКОЗ

Кримінальний кодекс України − КК України

Кримінальний процесуальний кодекс України− КПК України

Міністерство внутрішніх справ України − МВС України

Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України − Мінстратегпром

Міністерство оборони України − МО України

Науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України − ІСТЕ СБ України

Національна академія Служби безпеки України − НА СБ України

Національна гвардія України − НГ України

Національна поліція України − НП України

Національне агентство з питань запобігання корупції – НАЗК

Організація Об’єднаних Націй – ООН

Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization) − НАТО

Рада національної безпеки і оборони України − РНБО України

Служба безпеки України − СБ України

Служба зовнішньої розвідки України − СЗР України

Служба судової охорони − ССО

Сполучені Штати Америки− США

Управління державної охорони України – УДО України

Управлінням розвідки Адміністрації Державної прикордонної служби України − УР Адміністрації ДПС України

Центральне управління Служби безпеки України − ЦУ СБ України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Державний суверенітет і територіальна цілісність є не тільки визначальними суспільними цінностями, а й обов'язковими елементами, без яких не може існувати жодна держава. У зв'язку з цим захист державного суверенітету та територіальної цілісності є одним із основних обов'язків урядів різних країн. Сьогодні, коли в Україні запроваджено воєнний стан, надзвичайно важливим стає консолідація зусиль усіх державних інституцій, правоохоронних органів і структур з метою надання відсічі агресору. Обов'язковою умовою забезпечення національної та державної безпеки є реалізація спільних і скоординованих дій суб'єктів сектору безпеки та оборони, до якого входить значна кількість державних органів, у тому числі СБ України. Останній має особливий правовий статус, а також не менш специфічні завдання, безпосередньо пов'язані з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності країни. Зазначене дає підстави стверджувати, що СБ України можна вважати спеціалізованим правоохоронним органом у окресленій сфері.

Водночас робота та виконання завдань поставлених перед СБ України залежить не тільки від ефективної організації роботи відомства, а і від наявності відповідного кола правових засад, які потребують перегляду з огляду на дію правового режиму воєнного стану. За таких умов постає нагальне питання щодо дослідження особливостей адміністративно-правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності з урахуванням специфіки умов сьогодення.

Необхідно наголосити на тому, що питанням адміністративно-правових засад захисту державного суверенітету та територіальної цілісності присвятили свої наукові роботи: І.І. Божков, М.Т. Гаврильців, М.П. Гурковський, О.Ю. Дахно, І.С Жевелєва, О.О. Звягінцева, О.О. Іляшко, В.І. Ковтун, І.М. Копотун, І.М. Коропатнік, В.Б. Коханенко, О.В. Кривенко, У.І. Кузенко, А.В. Кулінська, М.П. Кунцевич, Ю.Б. Курилюк, О.В. Лісничук, ГЮ. Лук'янова,

Р.А. Мартьянова, В.І. Мельник, О.М. Музичук, В.С. Мурашко, А.В. Надутий, І.М. Неклонський, О.В. Нестеренко, А.В. Носач, І.І. Осипчук, С.В. Пєтков, Г.О. Пономаренко, О.М. Рєзнік, А.О. Роєнко, М.А. Рубащенко, М.В. Савчин, Т.І. Санковська, М.Я. Сидор, О.В. Скрипнюк, Є.Л. Стрельцов, І.Г. Фурман, Т.С. Цимбрівський, М.М. Швайка, Х.В. Юськів, І.В. Яковюк та інші. Висновки у цих дослідженнях становлять теоретичну основу для осмислення адміністративно-правових засад захисту національної безпеки, проте питання втілення цих засад у діяльності СБ України було досліджено фрагментарно.

Таким чином, відсутність комплексних сучасних наукових робіт, присвячених змісту та особливостям адміністративно-правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також необхідність оптимізації та удосконалення такої діяльності обумовлюють актуальність та своєчасність даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента від 16.02.2022 № 56/2022, Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022, п. 5 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11.06.2020 № 454, п. 3.10. Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016-2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23.02.2016 (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу та систематизації сукупності наукових

підходів, положень чинного законодавства та досвіду його правозастосування визначити адміністративно-правові засади діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, окреслити специфіку правовідносин, які виникають у процесі реалізації зазначеного напряму діяльності, а також сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення зазначених засад.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно вирішити такі *завдання:*

– визначити сутність та особливості державного суверенітету та територіальної цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту;

– встановити систему суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та визначити місце у ній СБ України;

– охарактеризувати правові засади діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та встановити місце серед них адміністративно-правового регулювання;

– надати характеристику організаційно-штатній структурі СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– систематизувати завдання та функції СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– розкрити сутність компетенції СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– окреслити особливості юридичної відповідальності СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– узагальнити зарубіжний досвід захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та визначити можливості його використання в Україні;

– сформулювати перспективні напрямки вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– розглянути можливості удосконалення взаємодії і координації між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі організації діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Предметом дослідження становлять адміністративно-правові засади діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність загальнонаукових і конкретно-наукових методів дослідження. Одним із основних методів є метод аналізу, який було використано для з'ясування змісту категорій «державний суверенітет» і «територіальна цілісність», окреслення кола суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, визначення організаційно-штатної структури СБ України, визначення компетенції та встановлення юридичної відповідальності зазначеного відомства (підрозділи 1.1., 1.2., 2.1., 2.3., 2.4.). Використання структурно-функціонального методу в поєднанні з методами систематизації та класифікації дозволило упорядкувати отриманні висновки та сформувати об'єктивні системи суб'єктів захисту державного суверенітету, завдання і функції СБ України (підрозділи 1.2., 2.1., 2.2., 2.3.). За допомогою аналітичного методу встановлено місце СБ України в системі суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також місце адміністративно-правового регулювання серед правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності (підрозділи 1.2., 1.3.). З метою з'ясування змісту завдань, функцій і компетенції СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також процесів взаємодії і координації між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності використано догматичний метод (підрозділи 2.2., 2.3., 3.3.). Порівняльно-правовий метод використано для дослідження зарубіжного досвіду захисту державного

суверенітету та територіальної цілісності (підрозділ 3.1.). Поєднання методів моделювання та прогнозування дозволило сформулювати перспективні напрямки вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, у тому числі у сфері взаємодії з іншими суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, та сформувати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства (підрозділи 1.1., 3.2., 3.3.).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці фахівців у галузі філософії, соціології, теорії держави та права, адміністративного права, інших галузевих правових наук. Нормативною основою дисертації є Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, а також закони та підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність СБ України та сферу забезпечення національної безпеки. Емпіричну базу становлять інформація про практичну діяльність СБ України, довідкові видання та статистичні матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших комплексних досліджень змісту та особливостей адміністративно-правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд нових наукових положень, пропозицій і висновків, спрямованих на вдосконалення адміністративного законодавства, зокрема:

вперше:

– під організаційно-штатною структурою СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, запропоновано розуміти визначену законом та підзаконними актами держави систему підрозділів центрального апарату, регіональних органів та окремих забезпечувальних, науково-дослідних та координаційних підрозділів, кожен з яких передбачає відповідну кількість штатних посад, діяльність яких направлено на безперервне

та ефективне виконання поставлених перед СБ України завдань та функцій, у тому числі в галузі забезпечення та захисту територіальної цілісності та державного суверенітету;

– компетенцію СБ України розглянуто як єдину систему, якій притаманні низка особливостей, внаслідок специфічного змісту, що зводиться до двох груп повноважень: загальних (інформаційно-аналітичних, повноваження щодо попередження та протидії розвідувально-підривної та злочинної діяльності проти держави, її інтересів, сектору оборони та критично важливих сфер, нормотворчих, організаційних, комунікативних, виключних, а також повноважень у безпековій сфері) і спеціальних (стосуються протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність, шляхом антитерористичної та контррозвідувальної діяльності та забезпечення кібербезпеки);

– обґрунтовано необхідність внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» та Закону України «Про Службу безпеки України» у частині уточнення завдань СБ України, матеріальної відповідальності працівників відомства, удосконалення контролю і нагляду за діяльністю СБ України, прийняття нового уніфікованого нормативно-правового акту з метою підвищення ефективності взаємодії і координації між суб’єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також сформована його структура;

удосконалено:

– підхід до визначення державного суверенітету та територіальній цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту, якому притаманна низка особливостей, серед яких наступні: в адміністративно-правовій площині охорона та захист вказаних цінностей передбачає не тільки наявність відповідних правових норм, а і конкретних дій організаційно-розпорядчого характеру; реалізується не в конкретних оборонних та/або активних наступальних діях, а передбачає мобілізацію всіх державних ресурсів із метою забезпечення окремих елементів національної, державної та воєнної

безпеки; здійснюється за допомогою нестандартних інструментів, методів, властивих адміністративному праву, а не шляхом «традиційних» способів охорони та захисту, специфічною є і їх реалізація в межах адміністративних процедур, управлінських процесів і рішень;

– розуміння змісту організаційно-штатної структури СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, що відбивається в низці специфічних ознак, а також у дуальному підході щодо визначення такої структури, що дозволяє представити її у широкому значенні як сукупність усіх підрозділів СБ України (ЦУ СБ України, органи військової контррозвідки, регіональні управління, НА СБ України, ІСТЕ СБ України, ГДА СБ України інші заклади та установи, а також АЦ СБ України); у вузькому значенні – до такої структури входять виключно ті структурні підрозділи, що здійснюють захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

– сутність завдань СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, які полягають у здійсненні профілактичної, контррозвідувальної, охоронної діяльності в сфері національної безпеки, запобіганні та протидії правопорушенням, пов'язаним з: поваленням конституційного ладу, насильницькою зміною кордонів країни, державною зрадою та іншими подібними діями, несанкціонованим використанням інформації з обмеженим доступом, особливо у сфері оборони; незаконним перетином кордонів країни суб'єктами та переміщення через ці кордони об'єктів, у тому числі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів; організацією та фінансуванням тероризму, зокрема з використанням зброї масового знищення або шляхом геноциду чи екоциду; пропагандою та веденням війни; образою чи погрозою життю представників державних органів і іноземних держав; піратством і найманством.

дістали подальшого розвитку:

– характеристика правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності як таких, що обумовлені основними напрями діяльності в окресленій сфері (реалізація та технічне

забезпечення оперативно-розшукових заходів, протидія тероризму та іншим кримінальним і адміністративним правопорушенням, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність, забезпечення правового режиму воєнного стану, охорона державної таємниці); переважно міститься у актах з обмеженим доступом, а також призначені для службового користування; є нормативно-правовими актами відомчого регулювання, переважно деталізують окремі аспекти роботи СБ України з секретною інформацією в частині класифікації цієї інформації, її обробки, подання відповідних звітів тощо;

– класифікація суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності шляхом поділу цих суб’єктів за характером повноважень на: загальних суб’єктів, повноваження яких безпосередньо не пов’язані з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності, проте їх діяльність забезпечує вказаний напрям (ВР України, КМ України, Президент України, суди); спеціальних суб’єктів, основними завданнями яких є забезпечення національної, державної та воєнної безпеки (РНБО України, МО України та ГУР МО України, Держспецтрансслужба, Держспецзв'язок, ЗС України, МВС України, НП України, НГ України, ДСНС України, ДПС України, ДМС України, СБ України та АЦ СБ України, СЗР України, УДО України, Мінстратегпром, ССО);

– перелік функцій СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності (захисна, інформаційно-аналітична, комунікативна, охоронна, правоохоронна, превентивна функції);

– перспективні напрями вдосконалення діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, серед яких: 1) перегляд і оновлення концептуальних засад реформування діяльності СБ України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки, зокрема переосмислення завдань і принципів діяльності; 2) розширення та конкретизація повноважень СБ України в сфері протидії посяганням на інформаційний суверенітет держави; 3) вироблення фундаментальної кадрової

політики СБ України, як включатиме не тільки питання стосовно організаційно-шатної структури, а і комплексний підхід у частині підвищення кваліфікації персоналу з урахуванням особливих умов (воєнного стану, гібридної війни тощо).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації рекомендації, пропозиції та висновки можуть бути використані:

– *у науково-дослідній сфері* – для подальших наукових розробок теоретико-прикладних проблем формування та реалізації адміністративно-правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– *у правотворчості* – під час розробки нових нормативно-правових актів, а також формування пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– *у правозастосовній діяльності* – для удосконалення зовнішньої та внутрішньоорганізаційної діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

– *в освітньому процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників, довідників, науково-методичних матеріалів із дисциплін «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності», «Організаційно-правові питання публічної служби в Україні», «Партнерство правоохоронних органів з іншими органами публічної адміністрації та суспільством», «Публічне адміністрування», «Судові та правоохоронні органи Україні».

Апробація результатів дослідження. Підсумки дослідження проблеми у цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені на міжнародних конференціях і круглих столах: «Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану» (м. Вінниця, 31 серпня 2022 року);

«Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 25-26 січня 2023 року); «Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 25-26 січня 2023 року); «Інновації та науковий потенціал світу» (м. Хмельницький, 10 листопада 2023 року); «Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни» (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях та тезах 5 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 229 сторінок. Список використаних джерел містить 270 найменування на 28 сторінках, додатки розміщено на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

1.1. Сутність та особливості державного суверенітету та територіальної цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту

Державний суверенітет і територіальна цілісність є невід’ємними атрибутами кожної сучасної легітимної правової держави, саме тому та чи інша агресія з боку інших країн несе в собі загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності, шляхом здійснення дій військового та/або політичного характеру. З огляду на основоутворюючий характер обох термінів (державний суверенітет і територіальна цілісність) вони систематично прямо чи опосередковано фігурують у дослідженнях різних галузевих наук, при цьому їх сутність не змінюється, адже вони є обов’язковим компонентом державності, без наявності хоча б одного з яких держава не може існувати. Тому, не дивно, що метою агресії росії у 2014 і 2022 роках була зміна влади та окупація територій України.

Зрозуміло, що категорії державний суверенітет і територіальна цілісність мають багатовікову історію, яка буквально викристалізувала їх зміст, доповнюючи новими актуальними ознаками. Разом із тим, вказані терміни набувають принципово нового значення для воюючої країни, коли державний суверенітет і територіальна цілісність захищається не тільки на міжнародних майданчиках, а і на полі бою. Тому, вважаємо, що сучасне дослідження державного суверенітету та територіальної цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту органами сектору безпеки та оборони, зокрема СБ України, дозволить в повному обсязі розкрити їх особливості крізь призму діяльності апарату держави.

Зі свого боку, визначення державного суверенітету та територіальної цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту потребує окремого дослідження низки категорій: державного суверенітету, територіальної цілісності, а також встановлення зв’язку між ними.

В сучасній філософії права утвердилась думка, що ідея державного суверенітету належить Ж. Бодену, який у своїй праці в 1576 році під назвою «Шість книг про республіку» описував суверенну державу як автономне утворення, що має свої власні права та захищає їх, при цьому він чітко розмежовував суверенну державу та державний суверенітет, тому що суб’єктом останнього він визначав саме орган державної влади. По-іншому державний суверенітет розглядали Т. Гоббс і Ж.-Ж. Руссо як: громадську рівність і верховенство влади народу, відповідно [242, с. 59-60, 63, 67]. На нашу думку, наведені позиції не тільки не протирічать, а і доповнюють одне одну, адже держава не існує без «правителів», тобто державного апарату, якому народ делегує свою владу, а він у свою чергу забезпечує регулювання суспільних відносин у середині держави та рівність їх учасників.

В енциклопедичних словниках і довідкових виданнях суверенітет не відокремлюється від держави, навпаки його визначають як: «рису, притаманну державі, яка полягає у незалежності від інших держав та самостійності у врегулюванні внутрішніх проблем, при цьому до конкретних елементів суверенітету належать наступні: контроль за територією; незалежність; вільний від зовнішнього втручання політичний, соціальний та економічний устрій» [140, с. 1302]; «незалежність і самостійність держави в її зовнішніх і внутрішніх справах; право верховної влади» [26, с. 818]. В таких підходах певним чином відображені філософські погляди наведені вище, зокрема спроможність держави в особі її органів самостійно вирішувати питання в межах власної території, іншими словами вести самостійну внутрішню політику. Важливо наголосити і те, що держава сама по собі не може існувати без такої самостійності, а отже й не існує вона без суверенітету. Як слушно зауважує Т.І. Санковська державний суверенітет – це «про панування країни на своїй

території, її незалежна міжнародна діяльність, а ніяк не консолідації державної влади в руках однієї особи» [217, с. 82]. Зазначене має особливу цінність для демократичних країн, до яких відноситься України.

В правовій доктрині існує декілька підходів щодо визначення державного суверенітету як: «багатоаспектної характерної ознаки держави» [220, с. 30-31]; «уособлення влади; елемент, що забезпечує міжнародну правосуб'єктність країни» [217, с. 81]. Разом із тим в юриспруденції існують і більш детальні дефініції державного суверенітету:

1) «це обумовлена волею народу політико-правова властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади щодо будь-якої іншої влади в суспільстві та її незалежності від будь-якої іншої влади за її межами» [56, с. 71; 39, с. 96] (Ю. П. Битяк, М. Т. Гаврильців, Г. Ю. Лук'янова, І. В. Яковюк);

2) «визнана народом (легітимна), зовні непохідна, постійна, юридично необмежена верховна влада держави, що володіє універсальними повноваженнями на управління державою в цілому, концентруючи у своїх руках монопольне право на прийняття остаточних рішень з усіх важливих питань загальнодержавного (загальнонаціонального) значення» [80, с. 27] (В. І. Ковтун);

3) «абсолютна можливість країни панувати на власній території, самостійно обирати та реалізовувати міжнародну політику, бути рівноправним суб'єктом міжнародних відносин» [68, с. 47] (О. О. Звягінцева).

Наведені вище тлумачення поняття «державний суверенітет» Ю. І. Римаренко об'єднав у термін національний суверенітет, який на його думку, складається з: «суверенітету української нації, тобто влади суспільства, його спроможності опосередковано впливати на вирішення суспільно-важливих питань; народного суверенітету, який має місце коли громадяни реалізуючи свою владу беруть участь в організації суспільного життя та функціонуванні державі; державного суверенітету, він дає можливість державі здійснювати внутрішню та зовнішню політику» [213, с. 189-190].

В.І. Ковтун пов’язує державний суверенітет із «наявністю у держави суверенних прав, які стосуються управління державними справами, її представницькими функціями та можливістю визначати статус учасників правовідносин» [80, с. 55]. Утім, вони всі здебільшого зводяться до наступних положень: «державний суверенітет – це термін, який має багатовікову історію, в результаті чого його зміст неодноразово піддавався корегуванню, внаслідок глобалізаційних процесів і соціально-політичних змін у суспільстві; державний суверенітет тісно пов'язаний з державою, оскільки є одною з провідних ознак і суспільством, яке безпосередньо наділяє державу владою, внаслідок якої вона стає суверенною; наявність суверенітету дає державі самостійність і незалежність від інших країн в управління внутрішніми справами, а також гарантує їй рівний статус у міжнародних відносинах; сьогодні поняття суверенітету в контексті демократичної країни не обмежується виключно її самостійністю, оскільки суверенна демократична держава повинна забезпечувати ефективне функціонування апарату держави, конституційний лад, систематичний розвиток і стабільність» [222, с. 17].

Суверенітет − невіддільне поняття від суміжних ознак держави, тому що при своєму формуванні держава набуває свого суверенітету, що реалізується в наступній тріаді: «верховенство − незалежність – єдність» [227, с. 54-55]. Верховенство держави «дає їй можливість здійснювати регулювання суспільних відносин на своїй території, шляхом встановлення відповідних правових норм, застосування заходів впливу, приймати обов’язкові для виконання рішення. Незалежність знаходить своє виявлення в межах внутрішнього і зовнішнього суверенітету держави» [9, с. 191]

Термін державний суверенітет має комплексне значення: він одночасно постає як стала характеристика держави, а також як принцип державотворення в Україні, що буквально пронизує всю правову систему країни, та надає державі право вступати в відносини з іншими країнами. Одночасно, термін суверенітет держави використовується в різних галузях права: міжнародного публічного, де він розглядається як принцип; конституційного, оскільки він

утверджений у конституційно-правових нормативних актах; адміністративного, яким регулюється значна низка процесів, які є наслідком зовнішніх форм прояву державного суверенітету, зокрема у відносинах між органами державної влади. Суверенітет позначує особливий правовий статус держави як форми організації суспільства, в зв'язку із чим включає в себе повноту, неподільність та верховенство державної влади в межах визначеної території, а також незалежність від будь-якого зовнішнього впливу. Його наявність свідчить про повноту української нації та її непорушну можливість до самоорганізації та самокоординації.

Термін суверенітет використовується в двох державоутворюючих нормативно-правових актах, а саме Декларації про державний суверенітет України та Основному законі держави. Перший правовий акт визначає суверенітет через «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [54]. Зміст більшості із перелічених цінностей було розкрито нами вище.

На неподільність державного суверенітету та територіальної цілісності наголошується і в науковій літературі, наприклад, А.В. Носач розглядає їх «як основні національні інтереси та характерні ознаки, що утворюють зміст злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України» [125, с. 248]. Схожих поглядів додержується О.Ю. Дахно, зазначаючи таке: «концепція територіальної цілісності захищає більше ніж просто від зміни кордонів між державами. Майже у всіх правових документах територіальна цілісність кордонів доповнюється поняттям політичної незалежності. Територію визнано більше ніж просто необхідною вимогою державності» [51, с. 79]. Зазначене обумовлює необхідність дослідження змісту поняття «територіальна цілісність» із урахуванням його зв'язку з категорією державного суверенітету.

В Декларації про державний суверенітет України проголошено «верховенство держави на всій території держави в межах її кордонів, які є

недоторканими» [54]. Ідентичні положення закріплені в ст. 2 Основного закону держави [85]. Попри достатньо просту та зрозумілу законодавчу інтерпретацію зазначеної категорії, в теорії права її зміст визначають дещо по-різному, найчастіше у двох значеннях як ознаку держави та принцип. М.А. Рубащенко зазначає, що «цілісність є характерною рисою території, яка дозволяє розглянути останню в просторових параметрах, внаслідок чого з'являється інша категорія – недоторканість як провідна умова існування території» [214, с. 224]. Саме у цьому, на думку вченого, полягає її цінність.

О.В. Лісничук пропонує розглядати сутність територіальної цілісності в двох напрямах: «непорушність кордону та цілісність території країни» [103, с. 69]. Л.М. Садула додає, що «територіальна цілісність держави передбачає її спроможність забезпечувати недоторканість території країни та захищати її від внутрішніх загроз» [216, с. 622]. На думку О.Ю. Дахно «основний зміст поняття територіальної цілісності держави полягає в тому, що наявність чітко визначеної території є базовою характеристикою держави як форми суспільної організації, предметним (фізичним) вираженням її владних повноважень» [50, с. 7]. А.В. Надутий використовує дуалістичний підхід до поняття «територіальна цілісність», яке у широкому сенсі означає її «недоторканність, неподільність, єдність як просторову, так і політичну в межах державних кордонів» [120, с. 32], а у вузькому – співвідношення території країни з її легальними кордонами.

Схожим змістом у теорії права наділяється принцип територіальної цілісності, який пов'язується «з кордонами країни (делімітація та демаркація), забезпеченням їх міцності та недоторканості (принцип територіальної недоторканості» [248, с. 68; 50, с. 7]. Цей принцип активно використовується в міжнародному публічному праві, а тому насамперед передбачає «наявність у кожній державі своїх власних кордонів, а також заборону змінювати їх насильницьким шляхом» [243, с. 242].

Територіальна цілісність, як і категорія державного суверенітету характеризується наявністю складного змісту, що містить низку своєрідних

ознак. Вона прямо пов’язана з визначеною в міжнародно-правових актах і документах територію держави, яка обмежується відповідними кордонами. Територіальна цілісність − це, насамперед юридична категорія, яка є фундаментом права країни на недоторканість власної території та застереження від посягань на неї, в тому числі тих, що можуть бути здійснені насильницьким шляхом. Окрім міжнародних документів, правовою гарантією територіальної цілісності країни є Основний закон держави. Отже, територіальна цілісність свідчить про особливий статус держави, є принципом непорушності державного кордону та території України, а також одночасно із цим правом нації на неможливість відчуження належної їй території будь-яким способом.

Отже, державний суверенітет і територіальна цілісність – це дві взаємопов’язані правові категорії, які характеризуються наступними рисами:

- є обов’язковими ознаками сучасної правової держави, без наявності яких вона не може існувати;

- наявність цих ознак гарантує цілісність держави, а саме єдність її територій та системи органів державної влади;

- територіальна цілісність окреслює кордони країни на які поширюється її державний суверенітет, іншими словами ту територію, де держава здійснює свою зовнішню діяльність (забезпечує функціонування соціально-важливих сфер, здійсню правове регулювання суспільних відносин, встановлює та реалізує заходи впливу, в разі необхідності тощо);

- вони мають певну зовнішню реалізацію, так державний суверенітет забезпечує рівність країни у відносинах із іншими каїнами-партнерами, а територіальна цілісність вимагає від останніх поважати та непорушувати кордони країни;

- мають законодавче закріплення в основних законодавчих актах, а їх недоторканість гарантується міжнародними документами та угодами з іншими країнами.

В цілому слід погодитись із М.Т. Гаврильцевим з приводу того, що «в умовах сучасних викликів і загроз національним інтересам України політика

забезпечення національних інтересів спрямована на виконання таких завдань: по-перше, захист державного суверенітету; по-друге, захист територіальної цілісності та національної безпеки держави» [38, с. 20-21]. Щоправда захист і охорона державного суверенітету та територіальної цілісності здійснюється систематично та не залежить від наявності або відсутності певних особливих умов. На чому прямо наголошено в ч. 1 ст. 17 Конституції України, де закріплено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [85]. А також випливає з законодавчо закріплених дефініцій понять «воєнна безпека», «державна безпека» та «національна безпека» (пункти 2, 4, 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» [189]), що «в свою чергу передбачає охорону та захист державного суверенітету, територіальної цілісності та інших цінностей від реальних і потенційних загроз» [146, с. 157]. При цьому необхідно відмежовувати поняття «охорона» та «захист» в адміністративно-правовій сфері [2, с. 247], з огляду на їх етимологічне значення, адже «процес охорони здійснюється постійно з метою забезпечення безпеки» [24, с. 825], і тільки «в разі загрози – захисту, оборони» [25, с. 380].

О.М. Правоторова характеризує адміністративно-правову охорону як «позитивний статичний стан норм права, направлений на попередження правопорушень у сфері власності, забезпечення збереження майна та відновлення і усунення перешкод при його здійсненні засобами адміністративного права» [146, с. 197-198]. Щоправда дана характеристика виглядає дещо однобічно, адже така охорона не може обмежуватись встановленням норм адміністративного права та притягненням до адміністративної відповідальності, оскільки не враховує специфіку адміністративного права як систему норм права, які регулюють сферу державного управління, що використовує специфічний адміністративно-правовий інструментарій [90, с. 231]. Тому, більш логічною виглядає позиція Л.О. Кожури, яка під адміністративно-правовим захистом пропонує розуміти

«організаційно-правову діяльність органів публічної адміністрації, яка здійснюється на основі адміністративно-правових норм, підкріплена системою правових гарантій; сутністю якої є забезпечення та захист за допомогою правових засобів прав осіб від протиправних діянь з притягненням правопорушників до юридичної відповідальності» [83, с. 121].

Визначаючи сутність державного суверенітету та територіальної цілісності як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, «необхідно враховувати особливості адміністративного права, де не аби яке значення займає управлінський аспект, який знаходить своє відображення в ряді адміністративно-правових процедур. Для того, що б глибше з'ясувати специфіку адміністративно-правової охорони та захисту, необхідно спиратись на предмет відповідної галузі, яким охоплюється зовнішня та внутрішньоорганізаційна діяльність органів державної влади, державних підприємств, установ і організацій; «управлінською діяльністю органів місцевого самоврядування; здійсненням іншими недержавними суб'єктами делегованих повноважень органів виконавчої влади; здійсненням правосуддя у формі адміністративного судочинства» [3, с. 25-26].

Підсумовуючи наведене вище, зауважимо, що державний суверенітет та територіальна цілісність являють собою будівні основи держави в цілому, а також державної влади. Водночас, обидві категорії мають правове підґрунтя та формуються з різних груп суспільних відносин. Державний суверенітет як і територіальна цілісність є чутливою субстанцією, яка реагує не тільки на позитивні коливання в соціумі, але й на негативні явища. Так, наглядним прикладом є порушення і державного суверенітету, і територіальної цілісності подіями на Сході та Півдні України в 2014 році та повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року, внаслідок яких Україна тимчасово втратила контроль над частиною своїх територій. Саме через подібні аспекти державний суверенітет і територіальна цілісність виступають об'єктами адміністративно-правової охорони та захисту, що виражається в розгалуженій системі, яка складається з певних суб'єктів (органів державної влади, в тому числі ті, що наділені

спеціальними повноваження щодо охорони та захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також органів місцевого самоврядування), які здійснюють власну професійну діяльність на основі норм адміністративного права, за допомогою сукупності спеціальних методів і способів, і реалізується в діях управлінського (організаційно-розпорядчого) характеру з метою: забезпечення національної, державної та воєнної безпеки держави, ефективності професійної діяльності органів безпеки та оборони; гарантування її самостійності та незалежності; підтримки обороноздатності та готовності оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози; припинення адміністративних правопорушень, які опосередковано посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність.

З огляду на складність державного суверенітету та територіальної цілісності як об’єкта адміністративно-правової охорони та захисту, він має власну специфіку, що відбивається в наступних особливостях: «1) не зважаючи на те, що державний суверенітет і територіальна цілісність не є основними категоріями адміністративного права, на відміну від міжнародного та конституційного, останніми вона охороняється та захищається виключно в правовій площині, шляхом закріплення відповідних норм в міжнародних документах і Конституції України, в той час, коли в адміністративно-правовій площині така охорона та захист передбачає не тільки наявність відповідних правових норм, а і конкретних дій організаційно-розпорядчого характеру; 2) адміністративно-правова охорона державного суверенітету територіальної цілісності здійснюється систематично, на відміну від адміністративно-правового захисту, який має місце тільки в разу виникнення внутрішньої чи зовнішньої загрози чи вчинення адміністративних правопорушень, які опосередковано посягають на зазначені цінності; 3) цей процес реалізується не в конкретних оборонних та/або активних наступальних діях, а передбачає мобілізацію всіх державних ресурсів (політичних, економічних, управлінських, людських тощо) із метою забезпечення окремих елементів національної, державної та воєнної безпеки (державного суверенітету та територіальної

цілісності); 4) зазначена діяльність здійснюється за допомогою нестандартних інструментів, методів властивих адміністративному праву, а не шляхом «традиційних» способів охорони та захисту, специфічною є і їх реалізація в межах адміністративних процедур, управлінських процесів і рішень» [13, с. 222-223].

В свою чергу, усвідомлюючи, що одним із основних елементів системи адміністративно-правової охорони та захисту державного суверенітету та територіальної цілісності є суб'єкти, які здійснюють зазначену діяльність. Тому, подальше дослідження неможливе без дослідження та систематизації суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також визначення в ній місця СБ України.

1.2. Система суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та місце у ній Служби безпеки України

Початок у 2014 році проведення Антитеростичної операції на сході України та Операції об'єднаних сил з 2018 по 2022 рік, повномасштабне вторгнення країни агресора в 2022 році основними аргументами в процесі осмислення необхідності побудови сталої системи захисту державного суверенітету.

На цьому опосередковано наголошує й В.Ф. Смолянюк: «в Україні відбулося принципове зміщення акцентів у розумінні національної безпеки. Головним суб'єктом її забезпечення стає сектор безпеки та оборони, що поєднує державні органи управління, державні збройні формування та структури громадянського суспільства, зацікавлені у вирішенні безпекових та оборонних завдань» [223, с. 165]. Від того, необхідно розуміти, що власне національна система суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності – це розгалужене багатоструктурне утворення, в якому кожний елемент відіграє свою унікальну роль.

Не зважаючи на важливість роботи кожного з суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, їх система не має законодавчого закріплення як і комплексного відображення в теорії права. Натомість, у поодиноких роботах вчених здебільшого можна знайти узагальнені висновки про характеристику системи суб’єктів захисту державного суверенітету. Наприклад, на думку Б.Б. Мельниченко провідним суб’єктом національної безпеки є держава, оскільки відповідно до приписів Конституції України саме вона «забезпечує безпеку кожної людини і громадянина, їхнє життя, здоров’я, честь, гідність, особисту недоторканність на території України, а також своїм громадянам та за її межами. Держава виконує свої функції у сфері національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової влади, недержавні організації та громадян» [114, с. 70]. М.П. Гурковський до суб’єктів забезпечення національної безпеки, окрім держави, відносить осіб і суспільство [47, с. 30]. Такі визначення суб’єктів національної безпеки, в тому числі забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, виглядають вкрай розпливчато та не сприяють розумінню чіткого переліку органів, яким делеговано вкрай важливі функції держави. При чому з точки зору делегування певних повноважень, визначення держави як основного суб'єкта національної безпеки справді може мати право на існування, але сам по собі такий висновок не несе жодної теоретичної та практичної цінності.

В теорії права існують і інші погляди на систему суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності держави, де її елементи конкретизовані. Так, І.М. Неклонський, В.Б. Коханенко та А.М. Клочко пропонують під суб’єктами забезпечення державної безпеки розуміти «державні органи та військові формування, які забезпечують або обумовлюють існування держави» [123, с. 65] та відносять до них, зокрема ВР України, КМ України, суди, а також так званих основних суб’єктів (розвідувальні органи, Управління державної охорони органів державної влади і посадових осіб, ДПС України, ДМС України, ЗС України, МВС України, громадські організації

тощо) [123, с. 64]. Тут необхідно звернути увагу на два моменти: по-перше, цей перелік не можна визнати повним, адже він не включає щонайменше РНБО України, СБ України та по аналогії з МВС України – МО України, тобто наведений перелік також не можна визнати цілісною системою; по-друге, за умови розкриття суб'єктів забезпечення державної безпеки як державних органів і військових формувань, при їх деталізації з'являється термін громадські організації, які не можна віднести, а ні до державних органів, а ні – військових формувань. Більш коректний, хоча і не повний перелік суб'єктів забезпечення національної безпеки наводить А.В. Кулінська: «Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; міністерства та центральні органи виконавчої влади; Рада національної безпеки і оборони України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; об'єднання громадян країни» [96, с. 80]. Ще один варіант систематизації суб'єктів забезпечення національної безпеки й оборони України пропонує О.В. Нестеренко: «1) керуюча підсистема (Президент України); 2) керована підсистема: сили безпеки (розвідувальні та правоохоронні органи, сили цивільного захисту, державні органи спеціального призначення, наділені правоохоронними функціями, та інші органи); сили оборони (Збройні Сили України та інші утворені відповідно до чинного законодавства військові формування, розвідувальні та правоохоронні органи й органи спеціального» [124, с. 37].

Викладене вище наглядно демонструє відсутність у теорії права «монолітної системи суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, що з практичної точки зору може мати наступні наслідки: недостатньо ефективна координація дії вказаних суб'єктів; нездійснення окремих заходів спрямованих на захист державного суверенітету та територіальної цілісності; відсутність об'єктивного нормативно-правового забезпечення цих суб'єктів; ризик дублювання повноважень і т.п. Все це обумовлює необхідність вироблення повної та актуальної системи суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також з

урахуванням теми даного дисертаційного дослідження, констатуємо неможливість визначення місця СБ України в останній, без її формалізації першої. Зважаючи на спірні положення наукових праць, де висвітлювались переліки суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, вважаємо правильним спиратись на чинне законодавство України, зокрема в сфері національної безпеки. Мова, насамперед йде про Конституцію України [85] та Закон України «Про національну безпеку» [189].

Системний аналіз Основного закону держави дає можливість віднести до суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності ВР України, КМ України та Главу держави, оскілки їх повноваження прямо чи опосередковано стосуються вирішення окремих питань державного суверенітету та територіальної цілісності.

ВР України – є єдиним органом законодавчої влади. Таким чином, гідно з приписами ст.75 та п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України «основна діяльність парламенту пов'язана з прийняттям законів і інших нормативно-правових актів, у тому числі з питань захисту державного суверенітету та державної цілісності, а саме: фінансування діяльності відповідних суб'єктів, шляхом затвердження закону про Держаний бюджет на поточний рік, який розробляє КМ України (п. 4 ч. 1 ст. 85, п. 1, 11 ч. 1 ст. 116); визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики з урахуванням пріоритету стратегічного курсу членства нашої держави в ЄС і НАТО (п. 5 ч. 1 ст. 85); схвалює Програми діяльності КМ України, де окремі питання присвячені забезпеченню та відновленню суверенітету і територіальної цілісності в зв'язку з їх порушенням у 2014 році (внаслідок агресії росії), реінтеграції тимчасово окупованих територій (п. 11 ч. 1 ст. 85); прийняття рішень про проведення всеукраїнського референдуму з питань зміни території держави (п. 2 ч. 1 ст. 85, ст. 73); введення режиму воєнного чи надзвичайного стану, укладення мирних угод і проведення мобілізації; використання ресурсів ЗС України та військових формувань на території України та поза її межами; допуск іноземних збройних сил на територію держави» (пункти 9, 23, 31 ч. 1 ст. 85) [85].

Ефективність захисту державного суверенітету та територіальної цілісності держави певною мірою залежить від її кадрової політики, а тому відповідні повноваження парламенту щодо призначення керівників суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, з точки зору адміністрування, мають вкрай важливе значення, зокрема призначення на посади: Міністра оборони України, Голови СБ України (за поданням Президента України), а також «затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України» [85] (статті 12, 12-1, 22 Конституції України).

Робота Уряду як і робота парламенту також опосередковано пов'язана з «захистом державного суверенітету та економічної самостійності», здебільшого шляхом реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави, забезпечення процесів набуття Україною членства в ЄС і НАТО на чому наголошено в п.п. 1, 11 ч. 1 ст. 116 Основного закону держави [85]. В межах втілення внутрішньої політики КМ України забезпечує національну безпеку держави, її обороноздатність і боротьбу зі злочинністю (п. 7 ч. 1 ст. 116 Конституції України [85]). Слід підкреслити, що діяльність уряду в сфері внутрішньої і зовнішньої політики держави, зокрема «реалізується шляхом координації та оптимізації роботи структурних підрозділів і інших органів виконавчої влади» (п.п. 9, 9-1 ч. 1 ст. 116 Конституції України [85]).

Відповідно до ч. 2 ст. 102 і ч. 1 ст. 106 Конституції України «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» [85], забезпечує державну незалежність і національну безпеку. Будучи гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності Глава держави фактично бере на себе обов'язок забезпечити збереження державного суверенітету та територіальної цілісності, шляхом виконання покладених на нього обов'язків. У контексті захисту вказаних важливіших елементів

державності, звичайно мова не йде про те, що він особисто обороняє територію держави, проте він здійснює численну кількість управлінських, організаційних і кадрових повноважень, які сприяють захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. До останніх необхідно віднести: нормотворчі повноваження, а саме підписання законів прийнятих парламентом та право вето щодо них (п.п. 29, 30 ч. 1 ст. 106 Конституція України [85], п. 6 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]), Видання управлінських документів (указів і розпоряджень) у сфері національної безпеки, затвердження стратегічно важливих документів у зазначеній сфері − Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України (п. 4 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]); кадрові повноваження, зокрема внесення до парламенту подання щодо призначення Міністра оборони України, Голови СБ України, одноособово приймає рішення про звільнення та призначення на посади вищого командування ЗС України та інших військових формувань (пункти 10, 11, 14, 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України [85], п. 7, 8, 9, 10 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]). Значна кількість повноважень Президента України стосуються адміністративних повноважень як гаранта державного суверенітету та територіальної цілісності держави, оскільки він: є «Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України» [85], керує національними розвідувальними органами (п.п. 17, 18 ч. 1 ст. 106 Конституції України, п. 1, 2, 3, 11 ч. 1 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]). Іншими словами він здійснює керівництво сферою національної безпеки та оборони (ст. 13 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]).

Таким чином, Президент України уповноважений приймати стратегічно важливі рішення які прямо чи опосередковано впливають на стан захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та стосуються: ініціювання перед ВР України оголошення стану війни та укладення миру,

введення воєнного та надзвичайного стану в державі чи на її окремій території, проведення мобілізації, використання ЗС України та військових формувань на території іншої держави (пункти 19, 20, 21 ст. 106 Конституції України, п. 12, 13, 14 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]).

При Президенті України функціонує постійно діючий координаційний колегіальний орган, який опікується питаннями національної безпеки та оборони. Маємо на увазі РНБО України, до складу якого входять особи, які обіймають посади: Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Голови СБ України, Міністра внутрішніх справ України, Міністра закордонних справ України, Секретаря РНБО України, а також у разі необхідності керівники інших центральних органів виконавчої влади. Зазначений орган переважно опікується питаннями національної безпеки і оборони в мирний і воєнний час, а також під час виникнення кризових ситуацій шляхом: формулювання пропозицій щодо реалізації засад державної політики в окресленій сфері, координації діяльності державних і громадських інституцій, контролю за їх діяльністю та ініціює перед Главою держави утворення вищого колегіального стратегічного органу воєнного керівництва обороною держави в особливий період, зокрема в період дії воєнного стану (ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [199], ст. 14 Закону України «Про Національну безпеку України» [189]).

Відповідно до приписів ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оборону» Ставка Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави утворюється з метою «забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період» [192] і діє на підставі Положення про Ставку Верховного Головнокомандувача затвердженого указом Президента України від 10.10.2017 №313/2017 [204] із грифом обмеження «цілком таємно». Ставка Верховного Головнокомандувача має широкі повноваження в сфері національної безпеки та оборони країни. Наприклад: реорганізувати та оптимізувати структурні підрозділи ЗС України,

планувати стратегічні операції, визначати конкретні завдання військовому командуванню та угрупуванням військ і.т.п.

Зважаючи на те, що державний суверенітету та територіальна цілісність є складовими воєнної, державної та національної безпеки (пункти 2, 4, 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [199]) цілком логічно припустити, що суб'єкти забезпечення національної безпеки та національних інтересів – сектор безпеки та оборони є складовим елементом системи суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Сектор безпеки і оборони України – узагальнюючий термін, якій об'єднує «сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадян та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки» [189]. В абз. 1 ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України» закріплено перелік суб'єктів, які входять до складу сектору безпеки і оборони: «Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику» [189]. Розглянемо перелічених суб'єктів сектору безпеки та оборони більш детально.

МО України є «провідним суб'єктом реалізації державної політики у воєнній сфері та сфера національної безпеки. В зв'язку з чим на нього покладаються такі завдання: організації в силах оборони заходів оборонного планування; визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони» [176], включаючи використання

повітряного простору; організація та підготовка національного спротиву, а держави – до оборони. Також МО України координує діяльність Держспецтрансслужби з метою забезпечення її діяльності, роботи транспорту, зокрема під час дії воєнного та надзвичайного стану. Держспецтрансслужба «входить до складу МО України та має статус спеціалізованого військово формування з завданнями щодо: захисту, охорона та відновлення транспортної інфраструктури транспортних засобів для потреб ЗС України та військових формувань; будівництва та ремонту у мирний час і в умовах воєнного стану нових та підвищення строку експлуатації і пропускної спроможності діючих об'єктів національної транспортної системи; відбудови транспортних комунікацій, порушених унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, аварій і катастроф» [157] (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту»). Держспецтрансслужба приймає участь у ліквідації наслідків надзвичайних подій і розмінування вибухонебезпечних предметів на об'єктів національної транспортної системи, включаючи понтонно-мостові парки. Окрім Держспецтрансслужби в підпорядкування МО України перебуває й інше військове формування − ЗС України, до прямих обов’язків якого віднесено «захист державного суверенітету та територіальної цілісності держави, шляхом стримування та відсічі збройної агресії, охорони повітряного та підводного простору країни та боротьби з тероризмом, незаконним перевезенням наркотичних, психотропних речовин, прекурсорів, вогнепальної зброї» [184].

Поряд із МО України захист державного суверенітету та територіальної цілісності згідно з абз. 1 ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України» здійснює і МВС України. Аналіз п.п. 1 і 3 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою КМ України від 28.10.2015 № 878, дозволяє зробити висновок, що його діяльність як центрального органу виконавчої влади пов’язана з правоохоронною діяльністю: протидією злочинності, а також охорони прав, свобод та інтересів громадян, а також інтересів держави. Одночасно, МВС України реалізує

державну політику в інших напрямах в мирний, і особливо воєнний час, під час виникнення надзвичайних ситуацій щодо: «цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні» [175].

Так, діяльність НП України консолідована навколо «охорони прав і свобод людини від протиправних посягань, а також надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [191] (п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»). Комплексна охорона прав і свобод громадян не можлива без ефективної державної політики в сфері міграції (імміграції та еміграції), яку реалізує ДМС України, шляхом: «видачі громадянам України, які постійно проживають в Україні, паспортних та інших документів, що посвідчують особу, а також іноземцям та особам без громадянства документів для в'їзду в Україну, перебування в Україні та виїзду за її межі або постійного проживання на її території і посвідчень біженця; забезпечення захисту прав біженців та інших категорій мігрантів; реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання/перебування фізичних осіб, ідентифікації громадян України, які втратили паспортні та інші документи, що посвідчують особу, а також проведення адресно-довідкової роботи; створення та забезпечення функціонування Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування» [172] (п.п. 4 п. 3 Положення про Державну міграційну службу України затвердженого постановою КМ України від 17.07.2009 № 750).

Не менш важливу діяльність здійснює ДСНС України, «захищаючи населення та територію держави від наслідків надзвичайних ситуацій, і запобігаючи їх виникненню. ДСНС України є основним суб'єктом реалізації

державної політики в сфері цивільного захисту з метою захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки» [82] в мирний час і особливий період (ч. 1 ст. 4 КЦЗ України). Необхідно зауважити, що в профільних нормативно-правових актах цих правоохоронних органів (НП України, ДМС України та ДСНС України) прямо не закріплено, що вони захищають державний суверенітет, разом із тим їх діяльність спрямована на охорону та захист населення, зокрема народу України який відповідно до приписів ч. 2 ст. 5 Основного закону держави є носієм незалежності (державного університету). Таким чином, захищаючи права, свободи та інтереси громадян ці правоохоронні органи буквально захищають державний суверенітет.

НГ України та ДПС України захищають не тільки державний суверенітет, а і державний кордон. НГ України має статус «військового формування з правоохоронними функціями, тому окрім боротьби зі злочинністю, забезпечення публічної безпеки та порядку, захисту прав і свобод громадян на цей орган покладається низка не менш важливих функцій. Всі вони стосуються сфери воєнної безпеки, зокрема охорони та оборони: територіальної цілісності; органів державної влади (міністерства, Секретаріат Уповноваженого ВР України з прав людини, НАЗК, державна скарбниця та обласні державні адміністрації» [166]) та їх посадових осіб; ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання; державної власності, важливих державних об’єктів [168] (атомних електричних станцій, державних підприємств, науково-технічних виробництв, наукових центрів тощо); об’єктів критичної інфраструктури; спеціальних вантажів (ядерних матеріалів, відходів, «відпрацьоване ядерне паливо, ступені ракет-носіїв космічного призначення та комплектувальні вироби до них» [167]); дипломатичних представництв і консульських установ;

матеріально-технічних баз МВС України і НГ України (пункти 1-8, 18 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України» [190]).

З метою охорони державного кордону НГ України приймає участь у: припиненні збройних конфліктів на державному кордоні; проведенні спеціальних операцій, у тому числі з виявлення та припинення діяльності диверсійно-розвідувальними сил, незаконних збройних формувань; «відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування; здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; виконанні завдань територіальної оборони» [190] (пункти 9, 10, 14, 16, 17 Закону України «Про Національну гвардію України»).

Прямим завданням ДПС України є «забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні» [155] (ст. 1 Закону України «Про державну прикордонну службу України»), шляхом здійснення: прикордонного контролю та пропускного режиму, в тому числі на тимчасово окупованих територіях; протидії незаконній міграції в межах прикордонних територій; боротьби з організованою злочинністю та тероризмом; «ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України …; координація діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов’язаної із захистом державного кордону ...» [155] (ст. 2 Закону України «Про державну прикордонну службу України»).

СБ України підпорядковується Главі держави та має статус органу державної влади спеціального призначення основним завданням якого є забезпечення державної безпеки, тобто «державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [189] (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну

безпеку»). В ч. 2 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» закріплено ряд завдань цієї служби, серед яких: протидія та боротьба зі злочинами «проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України» [202]. В такому сенсі СБ України реалізує правоохоронну функцію. При СБ Україні на постійній основі створено АЦ СБ України з метою боротьби з тероризмом, а також усунення та відвернення загроз життю та здоров'ю населенню країни. З цією метою АЦ СБ України здійснює: інформаційно-аналітичну діяльність у антитерористичній сфері; «розробляє концептуальні засади та програми боротьби з тероризмом, рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності заходів щодо виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою, формування планів запобігання терористичним проявам та їх припинення» [169]; планування та реалізацію антитерористичних операцій; спеціальне навчання та тренування.

ССО не є ані правоохоронним органом, ані військовим формуванням. Вона має статус «органу державної влади в системі правосуддя та створена з метою забезпечення публічного порядку в судах, під час судових засідань, а також охорони адміністративних будівель суду та працівників суду, їх сімей. Разом із тим ССО в межах об'єктів охорони: запобігає та протидіє терористичним актам; сприяє ліквідації загроз особистої безпеки фізичних осіб, наслідків надзвичайних ситуацій, рятування людей і охорони майна; забезпечує протипожежну та інформаційну безпеку, в частині захисту інформації з обмеженим доступом; сприяє в межах компетенції забезпеченню на об'єктах охорони правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації в разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості» [178] (пункти 6-8, 10, 12, 13 Положення про Службу судової охорони затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 № 1051/0/15-19).

УДО України – це «державним правоохоронним органом спеціального призначення, підпорядкованим Президентові України та підконтрольним Верховній Раді України» [154] (ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»). Спеціальне призначення цього органу розкривається через такі його завдання як: «охорона органів державної влади, їх посадових осіб і членів їх сімей, зокрема під час переміщення за допомогою транспортних засобів на території держави та поза нею, а також боротьба з тероризмом. Держспецзв′язок створено як державний орган головним призначенням якого є забезпечення функціонування та захисту урядового та конфіденційного зв’язку, відбиття кібератак. З цією метою вказана служба формує та реалізує державну політику у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, поштового зв’язку спеціального призначення, урядового фельд’єгерського зв’язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах і на об’єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв’язку, Національної системи конфіденційного зв’язку, активної протидії агресії у кіберпросторі» [156] (абз. 1 ч. 1 ст. 3 Закон України «Про Державну службу спеціального зв’язку та захисту інформації України»).

До суб’єктів сектору безпеки та оборони законодавець відносить так звані розвідувальні органи – державні органи, які мають право відповідно до чинного законодавства «здійснювати розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз» [201] (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про розвідку»). Національна система розвідувальних органів складається зі: СЗР України, розвідувального органу, що діє в складі МО України (ГУР МО України) та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (УР

Адміністрації ДПС України). Оскільки розвідувальна діяльності МО України та ДПС України розглядалась нами вище, вважаємо за необхідне зосередити увагу на СЗР України. СЗР України є незалежним державним органом, із подвійним статусом, який декларовано в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Службу зовнішньої розвідки України», зокрема вона як «розвідувальний орган України входить до складу сил безпеки, а як військове формування − до складу сил оборони сектору безпеки і оборони України» [203]. СЗР України підпорядковується Президенту України та реалізує розвідувальні заходи у різноманітних сферах як от військово-технічна та наукова технічні сфери і т.п.

У той же час розвідувальні органи не єдині, хто здійснює цю діяльність, адже вказані органи входять до системи воєнної розвідки разом із розвідувальним співтовариством, на чому прямо наголошено у статтях пунктах 2, 4, 8 ч. 1 ст. 1, ст. 4, ч. 2 ст. 5, ч. 2 ст. 9 Закону України «Про розвідку» [201]. Розвідувальне співтовариство, окрім розвідувальних органів складається з: координаційного органу з питань розвідки при Президенті України (Комітет з питань розвідки [186]), СБ України, органи військового управління розвідки і військові частини розвідки ЗС України, в тому числі Сили спеціальних операцій ЗС України [16, с. 40-41]. Таким чином вважаємо, що вживання терміну «розвідувальні органи України» в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України» є некоректним, адже суттєво звужує перелік суб’єктів, що реалізують розвідувальну діяльність для забезпечення національної, державної та воєнної безпеки, натомість доцільно використовувати інший термін – розвідувальне співтовариство, оскільки останній є значно ширшим за своїм обсягом. (ДОДАТОК А)

Згідно з абз. 2 п. 1 Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України затвердженого постановою КМ України від 07.09.2020 № 819 Мінстратегпром – «головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну промислову політику, державну військово-промислову політику, державну політику у сфері державного оборонного замовлення, у сфері оборонно-

промислового комплексу, у літакобудівній галузі та забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері космічної діяльності» [57]. Не зважаючи на те, що повноваження Мінстратегпром пов'язані не стільки з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності, скільки з провадженням господарсько-виробничою діяльністю, формалізовані результати його роботи, тобто наявність матеріальних засобів наступальної та захисної дії є невід'ємним атрибутом, засобами за допомогою яких здійснюється захист державного суверенітету та територіальної цілісності держави.

Розглядаючи суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності загальної компетенції (ВР України, КМ України та Президент України) з точки зору юридичної логіки, необхідно зазначити, що до них також доцільно віднести суди, які однозначно відіграють суттєву роль, шляхом притягнення винних до відповідальності за посягання на державний суверенітет, територіальну цілісність і суміжні сфери.

Чинне адміністративно-деліктне законодавство містить низку проступків, що посягають на встановлений порядок управління (функціонування державного апарату): статті 204-1 («Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України»); 204-2 («Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї»); 204-3 («Порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції»); 206-1 («Незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України»); 210 («Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку»); 210-1 («Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію»); 211 («Зіпсуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності»); 212-2 («Порушення законодавства про державну таємницю»); 212-5 («Порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію») КУпАП [81]. Розгляд і вирішення більшості з вказаних правопорушень віднесено до компетенції судів (в першій (місцеві суди),

апеляційній (апеляційні суди), касаційній (ВС України) інстанціях [206; 81]), але поряд із ними окремі категорії справ також розглядають і вирішують по суті інші суб’єкти захисту державного суверенітету та територіальної: ДПС України (ст. 204-2 КУпАП) та СБ України (статті 210-211 КУпАП).

Окрім адміністративної відповідальності суди притягують до кримінальної відповідальності за злочини передбачені: Розділами I («Злочини проти основ національної безпеки України»), XIV («Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації»), XX («Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»), а також статтями 258-259, 261, 262-266 КК України [91].

Зважаючи на велику кількість суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності пропонуємо представити їх у вигляді диференційованої системи, утвореної шляхом традиційного підходу (поділу цих суб’єктів за характером повноважень): «1) загальні суб’єкти, основними повноваженнями яких безпосередньо не стосуються захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, проте їх діяльність нерозривно пов’язана з цим напрямом (ВР України, КМ України, Президент України, суди); 2) спеціальні суб’єкти основними завданнями яких є забезпечення національної, державної та воєнної безпеки (РНБО України, МО України та ГУР МО України, Держспецтрансслужба, Держспецзв'язок, ЗС України, МВС України, НП України, НГ України, ДСНС України, ДПС України, ДМС України, СБ України та АЦ СБ України, СЗР України, УДО України, Мінстратегпром, ССО)» [17, с. 155].

Ще одним завданням даного підрозділу дисертаційного дослідження є визначення місця СБ України в системі суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. З огляду на розгалуженість даної системи, вважаємо за можливе наочне продемонструвати місце і роль СБ України за допомогою схеми наведеної нижче.

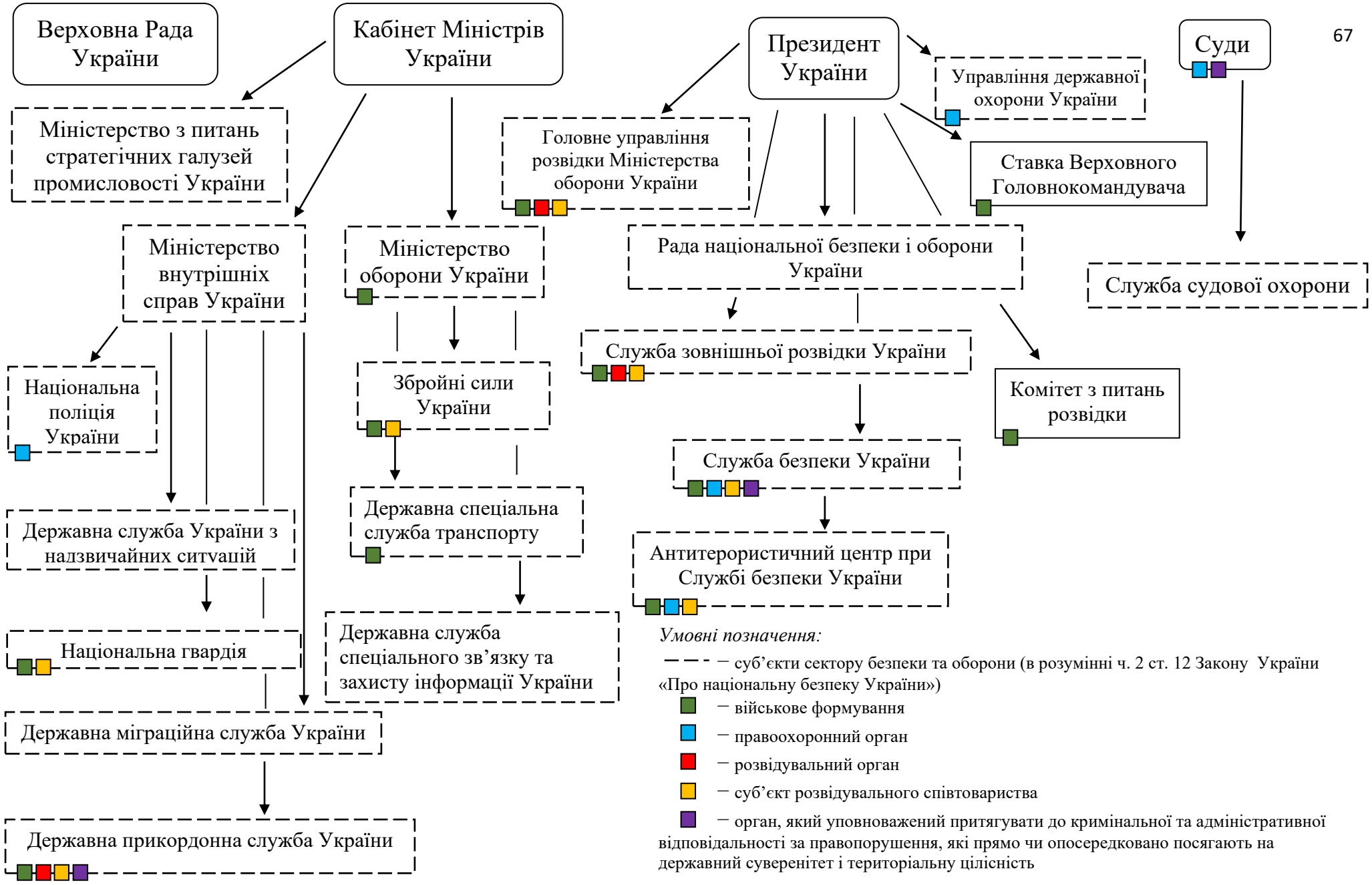

Схема 1. Система суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

Як вбачається СБ України займає одне з основних місць в системі суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, реалізуючи свою діяльність у військовій, правоохоронній сферах і одночасно входить до розвідувального співтовариства, а також притягує до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, що посягають на державний суверенітет та територіальну цілісність. Зроблені нами висновки щодо напрямів діяльності СБ України свідчать про змістовність правових засад діяльності вказаного органу, а тому в наступному підрозділі дисертаційного дослідження необхідно чітко окреслити перелік останніх.

1.3. Правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та місце серед них адміністративно-правового регулювання

Правове забезпечення діяльності органів державної влади завжди було одним із центральних питань юриспруденції. Досить цікавим воно є і з практичної точки зору. Поєднання результатів обох підходів (теоретичного та практичного) дає змогу оптимізувати організаційно-функціональну діяльність і удосконалити нормативне регулювання роботи державних інституцій. Останні, як і будь-які інші інституції, не можуть функціонувати поза межами відповідних нормативно-правових актів, зокрема в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про службу безпеки України» [202] закріплено низку засад СБ України, серед яких – принцип законності. Останній буквально означає, що вся його діяльність повинна ґрунтуватись на чинних нормах законодавства. Зазначене, в сукупності з надзвичайно важливою роллю СБ України щодо забезпечення державної безпеки, обумовлює необхідність систематичної актуалізації відповідних правових актів. Підкреслимо, що в умовах дії режиму воєнного стану питання про нормативно-правове забезпечення регулювання органу, який є одним із провідних суб'єктів відсічі збройної агресії, набуває особливого значення.

Оскільки, від якості правового забезпечення функціонування СБ України залежить ефективність здійснення ними своїх функцій і виконання покладених обов'язків, зокрема у сфері забезпечення безпеки держави [14].

Разом із тим, з'ясуванню правових засад діяльності СБ України, передує необхідність розкриття змісту категорії правові засади. Особливо зважаючи на те, що сучасною правовою наукою не виробленого універсальної дефініції цієї категорії.

Етимологічно слово засада має декілька значень: воно ототожнюється з принципом або методом, а також розглядається як «основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь» [23]. Ідентифікація термінів «засади» та принципи в юриспруденції призвела до їх ототожнення як у теорії (наприклад, у роботах Л.М. Лобойко [104, с. 43], О.В. Щерблюк [257, с. 98]), так і у законодавстві (ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» [198]). Під час дискусії з вказаної проблематики зустрічаються й діаметрально протилежні позиції, зокрема О.З. Хотинська вважає, що «поняття принципи є ширшим за поняття «засади», охоплюючи останній» [247, с. 18]. Натомість, В.В. Божко аналізуючи співвідношення змісту термінів засада і принцип крізь призму правових позицій Конституційного Суду України, доходить висновку, що «перший (засада) не обмежується принципами, а становить підґрунтя, на основі якого здійснюється певна діяльність; це ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства» [29, с. 124-125].

Право – це «заснована на уявленні про справедливість міра свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається та охороняється державою» [65, с. 148; 231, с. 132]. Така дефініція визначає право як достатньо широке загальне поняття, не враховуючи низку його визначальних ознак: метою його існування є врегулювання суспільних відносин; декларує певні правила поведінки в суспільстві, які є обов'язковими для виконання; його зовнішньою формою вираження є норми права та інші джерела [230, с. 116-118;

231, с. 132]. Таким чином, категорію правові засади необхідно тлумачити як первинні положення, закріплені в чинному законодавстві, котрі у сукупності становлять підґрунтя функціонування суб'єкта та/або існування явища. Свого часу схожого висновку дійшов і О.О. Пунда, запропонувавши під паровими засадами розуміти «джерело, на ґрунті якого будуються різні види діяльності» [211, с. 13]. Беззаперечно правові засади мають конкретну форму зовнішнього вираження – джерела права: нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, правовий звичай та правовий прецедент [65, с. 180]. На цьому в своїй роботі акцентує увагу Е.О. Шевченко, який співвідносить правові засади з нормами права та нормативно-правовими актами в яких вони закріплені [253, с. 166]. Забігаючи наперед зазначимо, що правові засади діяльності СБ України, як правило закріплені в нормативно-правових актах. Це випливає з особливостей правового статусу вказаного органу та його специфічній діяльності, яка не пов'язана, а ні з правовим звичаєм, а ні з правовим прецедентом, у той час коли нормативно-правові договори, внаслідок своєї специфічної юридичної природи не можуть розглядатись як правові засади. Про правильність тлумачення правових засад як певних правил декларованих, переважно, у нормативно-правових актах можна зробити висновок і з досліджень правових засад у різноманітних соціально-правових сферах. Так, Д.О. Кошиков розглядаючи правові засади «реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави визначає їх як систему норм права, які закріплені в чинному законодавстві України, підзаконних нормативних актах, програмних та стратегічних документах держави, які встановлюють мету, завдання, правила, порядок, процедури діяльності уповноважених суб'єктів щодо врегулювання та розвитку суспільних економічних відносин…» [88, с. 172]. К.В. Муравйов досліджуючи зміст правових засад реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань описує їх як «систему нормативно-правових актів, якими визначаються юридичні підстави, порядок, межі та ключові орієнтири з урахуванням яких відбувається здійснення такої політики» [118, с. 157]. Таким

чином, правові засади діяльності СБ України – це сукупність нормативно-правових актів, які регламентують зовнішню та внутрішньоорганізаційну діяльність, зокрема із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Сьогодні національна законодавча база налічує більше 260000 нормативно-правих актів, з них більше 5000 прямо чи опосередковано стосуються діяльності СБ України. Саме цим фактом обумовлена необхідність їх класифікації, найпоширенішою з якої є поділ нормативно-правових актів за юридичної силою на закони та підзаконні акти [231, с. 157; 230, с. 159]. Зрозуміло, що такий поділ не сприятиме систематичному аналізу правових засад діяльності СБ України, тому що він не дасть змоги узагальнити та систематизувати численну кількість відповідних нормативно-правових актів, а тому, під час дослідження таких засад ми будемо спиратись на класифікацію нормативно-правових актів, запропоновану М.В. Цвіком і О.В. Петришиним: «Конституція України; закони та кодекси; укази і розпорядження Президента України; акти центральних органів виконавчої влади; акти місцевих органів виконавчої влади; акти органів місцевого самоврядування» [65, с. 266-267]. Щоправда з наступними уточненнями: «по-перше, визначаючи правові засади, необхідно враховувати міжнародні документи, які стосуються роботи СБ України, оскільки за умови ратифікації цих документів ВР України, вони є частиною національного законодавства (ч. 1 ст. 9 Основного закону; по-друге, СБ України має особливий статус спеціального державного органу, що підпорядкований Президенту України, а тому його діяльність у жодному випадку не може регламентуватись актами органів місцевого самоврядування, під час яких останні спираються на регіональну, а не державну політику» [85].

Традиційно, слід почати з положень Основного закону держави, який маючи найвищу юридичну силу декларує основні ідеї та правила функціонування держави, існування якої, в тому числі забезпечується територіальною цілісністю та суверенітетом, який поширюється в її межах, що закріплено в ст. 2 вказаного нормативно-правого акта. Окрім того, в ст. 17

Конституції України наголошено, що «захист державного суверенітету та територіальної цілісності є однією з основних функцій держави, яку здійснюються ЗС України та правоохоронні органи, зокрема СБ України, а також громадяни для яких це є громадським обов'язком (ст. 65)» [85].

Не зважаючи на те, державний суверенітет і територіальна цілісність є ознаками конкретної держави, в сфері їх захисту прийнято низку міжнародних документів, які є правовою основою такої діяльності та певними гарантіями безпеки. Деякі з міжнародних документів є частиною національного законодавства (за умови їх ратифікації парламентом), а також – нормативно-правовою базою СБ України. Наприклад, Декларацією ООН про недопущення інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 року [55] закріплено, що ніяка держава(-и) не може(-уть) втручатися в справи іншої країни. Вказаний документ фактично забороняє державам здійснювати військове, політичне, інформаційне чи економічне втручання. Відмітимо, що росія вже два рази грубо порушила це положення в 2014 і 2022 роках, тому не дивно, що повідомляючи про підозру про вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України») КК України слідчі СБ України обґрунтовуючи протиправні дії особи спирається на вказану декларацію [136]. Посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність завжди супроводжуються агресією, в свою чергу агресія часто знаходить своє виявлення в актах тероризму. В такому контексті вбачаються актуальними наступні документи: Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року [117]; Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року [116]; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [84]. Всі вони є основою для проведення досудового розслідування найнебезпечніших злочинів, які прямо чи опосередковано загрожують державному суверенітету та територіальної цілісності. Окрім того, вони є правовим підґрунтям для консолідації дій держав щодо запобігання, протидії та припинення вказаним правопорушенням, зокрема

шляхом обміну відповідними даними та здійснення спільних заходів щодо виявлення переміщення готівкових коштів і відповідних оборотних інструментів через їхні кордони щодо контролю за таким переміщенням за умови дотримання гарантій, спрямованих на забезпечення належного використання інформації, і не створюючи будь-яких перешкод переміщенню законного капіталу.

Наприкінці червня 2022 року України отримала статус кандидата на членство в ЄС, до якого йшла з 2014 року, а тому нагальним і принциповим питанням сьогодні є безумовне додержання та об'єктивна реалізація «проєвропейських приписів, традицій і цінностей», які зокрема декларовані в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014, серед яких: співпраця щодо розбудови безпекової політики, контроль над зброєю; «відданість принципам поваги до незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів» [238] (ст.ст. 7, 10); об'єднання зусиль з метою протидії та запобігання актам тероризму (ст. 13); всебічний контроль за міграційними потоками; протидія торгівлі людьми (ст. 16); активна боротьба з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму (ст. ст. 20, 23), а також з розповсюдженням наркотичних речовин (ст. 21); протидія злочинності та антикорупційна діяльність (ст. 22).

Враховуючи специфіку діяльності СБ України, слід зазначити, що його взаємодія з іншими державами та їх органами є окремим важливим напрямом, реалізація якого дає можливість вчасно реагувати на будь-які зазіхання з боку інших суб'єктів, у тому числі кримінального характеру. Так, разом із «колегами з інших держав СБУ встановила десятки осіб, причетних до міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських угруповань. У результаті чого 63 іноземцям із списку міжнародних терористів заборонено в'їзд на територію України» [66]. Часто ефективність діяльності СБ України залежить від обсягу та достовірності інформації, яка надходить із різних джерел, зокрема від

міжнародних партнерів. Тому, невід'ємним елементом правових засад СБ України в окресленій сфері є угоди уряду про міжнародне співробітництво щодо охорони державної таємниці (таємної та секретної інформації) з урядами інших країн (США [237], Китаєм [236], Німеччиною [235], Англією та Північною Ірландією [115], Польщею [233], Туреччиною [234] і т. д.) та НАТО [239; 5]. Таким чином, міжнародні правові документи, які регламентують роботу СБ України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, «створюють основу для розбудови та здійснення міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії терористичним актам різного характеру, злочинам у сфері міграції та обігу зброї, антикорупційну діяльність, тобто всім протиправним діями, які потенційно посягають на державний суверенітет та територіальну цілісність або є наслідком таких посягань» [12, с. 40-41].

Захист державного суверенітету та територіальної цілісності держави – це не тільки діяльність пов'язана з наданням відсічі агресору, навпаки, вона здійснюється систематично, в тому числі шляхом запобігання та протидії правопорушенням, які посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність. Зважаючи на тяжкість наслідків, внаслідок вчинення вказаних правопорушень не дивно, що вони віднесені до категорії кримінальних (злочинів), а отже закріплені в КК України, зокрема, до змісту Розділу I («Злочини проти основ національної безпеки України») Особливої частини включено низку статей, які передбачають притягнення до кримінальної відповідальності за: насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ст. 109), посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 110), а також фінансування такої діяльності (ст. 110-2); державну зраду (ст. 111); колабораційну діяльність (ст. 111-1); пособництво державі-агресору (ст. 111-2); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114); перешкоджання роботі ЗС України та інших законних військових формувань (114-1); несанкціоноване поширення інформації про переміщення військових ресурсів, під час дії воєнного чи

надзвичайного стану (114-2). Кожний з перелічених злочинів становить потенційну небезпеку як для суверенітету держави, так і її територіальної цілісності. В той же час в адміністративно-деліктним законодавством передбачено ряд кримінально-караних діянь, здійснення яких саме по собі не може суттєво зашкодити цим цінностям, але їх масова та систематична реалізація потенційно може створити загрозу національній безпеці. До таких злочинів можна віднести: порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 КК України); ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів (ст. 337 КК України); схвалення збройної агресії росії проти України (ст. 436-2 КК України); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України); найманство (ст. 447 КК України); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, в тому числі військовослужбовців і інших осіб, які захищають державний суверенітет і територіальну цілісність (ст. 297 КК України) [91]. Вказані статті є нормами матеріального права, вони закріплюють лише відповідальність за вчинення протиправних дій, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність. У той же час такий факт потребує доведення, що неможливо без проведення досудового розслідування, порядок якого регламентуються нормами процесуального права, закріпленими в КПК України. Про те, що органи безпеки, зокрема СБ України здійснюють досудове слідство та дізнання наголошено в п. б ч. 2 і п. б ч. 3 ст. 38 КПК України [92]. Окремі положення КК України та КПК України в сукупності являють собою правову основу реалізації механізму кримінальної відповідальності за злочини, вчинення яких може в той чи іншій мірі оказати деструктивний вплив на цілісність суверенітету України та її територіальні межі.

Продовжуючи досліджувати деліктне законодавство в частині правопорушень, що можуть нести потенційну чи реальну небезпеку для державного суверенітету та територіальної цілісності, необхідно зазначити, що низка правопорушень передбачена не тільки кримінальним, а й адміністративними законодавством. Згідно зі ст. 235-2 КУпАП органи СБ

України розглядають правопорушення передбачені статтями: 210 («Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку»), 210-1 («Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію»), 211 («Зіпсуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності»), коли їх суб'єктом є військовозобов'язані особи чи резервісти, які перебувають у запасі в їх підрозділі. Окрім розгляду окремих категорій справ про адміністративні правопорушення, органи СБ України уповноважені документувати адміністративні правопорушення передбачені статтями: «164 (у частині, що стосується правопорушень у галузі господарської діяльності, ліцензії на проведення якої видає ця Служба); 184-3 (у частині незаконного використання найменування та ознак належності до Служби безпеки України); 185-13 (у частині невиконання законних вимог посадових осіб Служби безпеки України); 195-5 («Незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації»); 212-2 («Порушення законодавства про державну таємницю», крім пункту 9 частини першої); статті 203-1 «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну»; 204-4 «Порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції»; 212-5 «Порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію»; 212-6 «Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем» (абз. 23 п. 1, п. 23 ч. 1 ст. 255 КУпАП) [81]. Попри відносно ґрунтовну регламентацію адміністративно-юрисдикційної діяльності СБ України, ми вимушені констатувати, що адміністративно-деліктне законодавство на сьогодні не передбачає відповідальність за вчинення протиправних дій, які можуть опосередковано негативно вплинути на державний суверенітет і територіальну цілісність. Іншими словами, під час дослідження шляхів удосконалення адміністративного законодавства в зазначеній сфері слід приділити особливу увагу саме адміністративно-деліктним нормам.

Серед некодифікованих нормативно-правових актів особливе значення має профільний правовий акт, який закріплює правовий статус СБ України і регламентує його діяльність, формування кадрового потенціалу, соціальний захист працівників і юридичну відповідальність, а також здійснення контролю та нагляду за роботою зазначеного органу. Окрім того в ряді положень Закону України «Про Службу безпеки України» [202] захист державного суверенітету та територіальної цілісності визначено як його пряме завдання та безпосередній обов'язок (ст. 2, п. 5 ч. 1 ст. 24). Певне дублювання вказаних приписів знаходимо в ст.ст. 12, 19 Закону України «Про Національну безпеку України», де закріплено, що СБ України будучи суб'єктом сектору безпеки та оборони, є державним органом спеціального призначення, що має правоохоронні функції та здійснює «контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури» [189]. Збіжні за своєю суттю норми закріплено в п. 5 Стратегії забезпечення державної безпеки затвердженої Указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022 [199]. Своєрідним доповненням до цих законодавчих актів є Закон України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України», який регламентує граничну кількість осіб, що здійснюють діяльність із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також їх розподіл на конкретні підрозділи, зокрема «контррозвідки; захисту національної державності; контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів досудового слідства; оперативно-технічних заходів» [164] тощо.

Важливу роль у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності відіграє «пакет» антитерористичних актів, серед яких Закони України: «Про боротьбу з тероризмом» [148], де визначено ключові поняття тероризму та терористичного акту, які загрожують державному суверенітету та

територіальної цілісності, а також визначено основного суб'єкта протидії тероризму – АЦ СБ України, який приймає рішення про проведення антитерористичної операції (статті 7, 10, 11) - «спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України, яке здійснюється СБ України» [187] (статті 5, 7, 8); «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [163] регламентує цілі державної політики на тимчасово окупованій території, суб'єктами реалізації якої є в тому числі органи сектору безпеки та оборони, зокрема СБ України (ст. 4-1); «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [194], яка тісно пов'язана з тероризмом [20; 86, с. 131; 32, с. 454], при цьому згідно з приписами вказаного нормативно-правового акту СБ України бере участь у боротьбі з організованою злочинністю, а Глава СБ України входить до складу ККБКОЗ, який координує діяльність правоохоронних органів, розробляє відповідну стратегію та рекомендації (ч.ч. 2, 3 ст. 8).

Підрозділи СБ України провадять досудове розслідування, здійснення якого вбачається неможливим без здійснення оперативно-розшукової діяльності, тобто «системи гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [193] з метою виявлення та документування будь-якої інформації про злочини, в тому числі ті, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність (абз. 4 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Державний суверенітет і територіальна цілісність є частиною державної та національної безпеки (п.п. 4 і 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну

безпеку України» [189]), одним із напрямів якої є забезпечення функціонування інформаційної сфери (п. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» [189]) [254, с. 106], уповноваженими органами. До останніх правильно буде віднести й СБ України [30, с. 8-9], адже очевидно, що витік і поширення інформації з обмеженим доступом і державної таємниці становить безпосередню загрозу національній безпеці країни, її суверенітету та територіальної цілісності. І.С. Жевелєва зауважує, що «гостра потреба у появі та подальшому розвитку взаємодії СБ України із суб'єктами господарювання у сфері захисту інформації з обмеженим доступом з'явилася саме в роки незалежності України з розвитком економічного потенціалу країни, а також усвідомленням того, що забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання є важливою частиною національної безпеки держави» [63, с. 16]. Описаний напрям діяльності СБ України реалізує на підставі низки Законів України: «Про інформацію» [185], «Про доступ до публічної інформації» [162], «Про державну таємницю» [158].

Діяльність СБ України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності пов'язана зі специфічними умовами роботи, які в певній мірі залежать від актуального адміністративно-правового режиму в країні. З 24 лютого 2022 року в Україні введено режим воєнного стану [149], що зобов'язує СБ України здійснювати свою професійну діяльність з урахуванням положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [197] та Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [183].

Укази Президента України переважно регламентують: «здійснення оперативно-технічних заходів [153], а також додержання прав і свобод людини, під час їх реалізації [161]; питання пов'язані з обробкою та розпорядженням інформації віднесеної до державної таємниці (Положення про порядок підготовки документів щодо передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації затверджене Указом Президента України від 14.12.2004 року № 1483/2004» [159]).

Нормативно-правові акти КМ України в розрізі захисту державного суверенітету та територіальної цілісності переважно регулюють «застосування технічних засобів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності» (Положення про порядок розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації затверджене постановою КМ України від 27.10.2001 № 1450» [177], «порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» [181], «ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов’язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв’язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» [58]. У такому контексті доцільно зазначити й Порядок встановлення особливого режиму в’їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан затверджений постановою КМ України від 29.12.2021 № 1455, де зазначено, що «під час дії цього особливого режиму співробітники СБ України входять до складу комендатури та продовжують виконання своїх завдань відповідно до призначення та специфіки діяльності» [180] (п.п. 10, 11).

Як нами було зазначено вище, одним із основних напрямів діяльності СБ України – це забезпечення режиму секретності, а тому низка підзаконних нормативно-правових актів Уряду стосується саме цієї сфери, при чому більшість із них мають обмежений доступ: Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затверджена постановою КМ України від 19.10.2016 № 736 [182]; Положення про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах затверджене постановою КМ України від 16.02.1998 № 180 [173]; Порядок здійснення заходів з охорони державної

таємниці під час проведення секретних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, затверджений постановою КМ України від 17.07.2003 № 1082 [181]; Положення про технічну комісію органу виконавчої влади, підприємства, установи і організації, які беруть участь у виконанні секретних робіт або є їх замовниками, затверджене постановою КМ України від 17.07.2003 № 1084 [179] і т. д.

Відомчі накази СБ України, зокрема з обмеженим доступом, в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності стосуються захисту інформації, а саме: Інструкція про порядок оформлення та подання звіту про стан забезпечення охорони державної таємниці та узагальненого звіту про стан забезпечення охорони державної таємниці за підзвітні суб'єкти режимно-секретної діяльності затверджена наказом СБ України від 17.01.2020 № 6 [165]; Звід відомостей, що становлять державну таємницю затверджений наказом ЦУ СБ України від 23.12.2020 № 383 [67]; Правила забезпечення охорони інформації НАТО з обмеженим доступом в Україні затверджені наказом ЦУ СБ України від 29.01.2018 № 109/ДСК [145].

Наведена вище сукупність нормативно-правових актів дає можливість охарактеризувати правові засади діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності: «основні засади діяльності СБ України регламентовані на найвищому рівні, в Основному законі держави та інших законодавчих актах; здебільшого вони поділяються на наступні групи, обумовлені основними напрями діяльності в окресленій сфері: реалізація та технічне забезпечення оперативно-розшукових заходів; протидія тероризму та іншим кримінальним і адміністративним правопорушенням, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність; забезпечення правового режиму воєнного стану; охорона державної таємниці; чільне місце займають міжнародні документи які визначають основні засади діяльності СБ України в окремих напрямах як от протидія тероризму, а також створюють правове підґрунтя для взаємодії зазначеного органу з профільними органами інших країн у сфері захисту інформації; значна частина правових засад міститься у

актах з обмеженим доступом (як правило ступінь секретності − таємно), а також призначені для службового користування, що обумовлюється специфічною діяльністю СБ України щодо охорони державної таємниці; нормативно-правові акти відомчого регулювання, переважно деталізують окремі аспекти роботи СБ України з секретною інформацією, в частині класифікації цієї інформації, її обробки, подання відповідних звітів тощо» [15, с. 78].

Визначаючи місце адміністративно-правового регулювання серед правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності ми в цілому підтримуємо позицію І.І. Осипчука, який стверджує, «що відносини, у які під час виконання покладених на неї завдань вступає Служба безпеки України, мають публічний й адміністративний характер. Отже, основні правові засади діяльності СБУ мають визначатися адміністративним законодавством» [131, с. 159]. Разом із тим, по-перше, адміністративно-правове регулювання має місце у найважливіших напрямах діяльності СБ України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності як от забезпечення режиму воєнного стану та охорони державної таємниці. По-друге, норми адміністративного права регламентують суспільні відносини адміністративно-деліктної сфери: як питання встановлення відповідальності за адміністративні правопорушення, що опосередковано стосуються посягань на державний і територіальну цілісність (матеріальні норми), так і забезпечення притягнення осіб винних у їх вчиненні до адміністративної відповідальності (процесуальні норми). По-третє, адміністративно-правове регулювання превалює на підзаконному та відомчому рівнях, що в свою чергу свідчить про те, що приписи адміністративного права використовуються як «інструмент» для деталізації та уточнення роботи СБ України в сфері державного суверенітету та територіальної цілісності.

В свою чергу, висновки отримані під час дослідження методологічних засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності не можуть у повному обсязі розкрити зміст і сутність

адміністративно-правових СБ України в зазначеній сфері. Не менш важливим у контексті даної наукової праці є з'ясування особливостей окремих елементів адміністративно-правового статусу СБ України, які будуть розглянуті нами в наступному розділі цієї наукової праці.

Висновки до розділу 1

Поняття «державний суверенітет» і «територіальна цілісність» розглянуто як дві взаємопов'язані та взаємозалежні категорії крізь призму адміністративно-правового забезпечення, в результаті чого окреслено низку їх специфічних рис, зокрема:

- це обов'язкові ознаки сучасної правової держави, без наявності яких вона не може існувати;
- наявність цих ознак гарантує цілісність держави, а саме єдність її територій та системи органів державної влади;
- територіальна цілісність окреслює кордони країни на які поширюється її державний суверенітет, іншими словами ту територію, де держава здійснює свою зовнішню діяльність (забезпечує функціонування соціально-важливих сфер, здійсню правове регулювання суспільних відносин, встановлює та реалізує заходи впливу, в разі необхідності тощо);
- характеризуються наявністю зовнішньої організації, так державний суверенітет забезпечує рівність країни у відносинах із іншими каїнами-партнерами, а територіальна цілісність вимагає від останніх поважати та не порушувати кордони країни;
- мають законодавче закріплення в основних законодавчих актах, а їх недоторканість гарантується міжнародними документами та угодами з іншими країнами.

Зазначено, що державний суверенітет та територіальна цілісність являють собою будівні основи держави в цілому, а також державної влади. Водночас, обидві категорії мають правове підґрунтя та формуються з різних груп

суспільних відносин. Державний суверенітет як і територіальна цілісність є чутливою субстанцією, яка реагує не тільки на позитивні коливання в соціумі, але й на негативні явища. Так, наглядним прикладом є порушення і державного суверенітету, і територіальної цілісності подіями на Сході та Півдні України в 2014 році та повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року, внаслідок яких Україна тимчасово втратила контроль над частиною своїх територій. Саме через подібні аспекти державний суверенітет і територіальна цілісність виступають об'єктами адміністративно-правової охорони та захисту, що виражається в розгалуженій системі, яка складається з певних суб'єктів (органів державної влади, в тому числі ті, що наділені спеціальними повноваження щодо охорони та захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також органів місцевого самоврядування), які здійснюють власну професійну діяльність на основі норм адміністративного права, за допомогою сукупності спеціальних методів і способів, і реалізується в діях управлінського (організаційно-розпорядчого) характеру з метою: забезпечення національної, державної та воєнної безпеки держави, ефективності професійної діяльності органів безпеки та оборони; гарантування її самостійності та незалежності; підтримки обороноздатності та готовності оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози; припинення адміністративних правопорушень, які опосередковано посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність.

Акцентовано увагу на значної кількості суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, внаслідок чого останні запропоновано представити у вигляді диференційованої системи, утвореної шляхом традиційного підходу (поділу цих суб'єктів за характером повноважень):

1) загальні суб'єкти, основними повноваженнями яких не є захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, проте їх діяльність нерозривно пов'язана з цим напрямом (ВР України, КМ України, Президент України, суди);

2) спеціальні суб’єкти основними завданнями яких є забезпечення національної, державної та воєнної безпеки (РНБО України, МО України та ГУР МО України, Держспецтрансслужба, Держспецзв'язок, ЗС України, МВС України, НП України, НГ України, ДСНС України, ДПС України, ДМС України, СБ України та АЦ СБ України, СЗР України, УДО України, Мінстратегпром, ССО).

Наголошено, що СБ України займає одне з основних місць в системі суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, реалізуючи свою діяльність у військовій, правоохоронній сферах і одночасно входить до розвідувального співтовариства, а також притягує до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, що посягають на державний суверенітет та територіальну цілісність.

Окрім того доведено, що вживання терміну «розвідувальні органи України» в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України» є некоректним, адже суттєво звужує перелік суб’єктів, що реалізують розвідувальну діяльність для забезпечення національної, державної та воєнної безпеки, натомість доцільно використовувати інший термін – розвідувальне співтовариство, оскільки останній є значно ширшим за своїм обсягом.

Охарактеризовано правові засади діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності:

- основні засади діяльності СБ України регламентовані на найвищому рівні, в Основному законі держави та інших законодавчих актах;

- здебільшого вони поділяються на наступні групи, обумовлені основними напрями діяльності в окресленій сфері: реалізація та технічне забезпечення оперативно-розшукових заходів; протидія тероризму та іншим кримінальним і адміністративним правопорушенням, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність; забезпечення правового режиму воєнного стану; охорона державної таємниці;

- чільне місце займають міжнародні документи які визначають основні засади діяльності СБ України в окремих напрямах як от протидія тероризму, а

також створюють правове підґрунтя для взаємодії зазначеного органу з профільними органами інших країн у сфері захисту інформації;

- значна частина правових засад міститься у актах з обмеженим доступом (як правило ступінь секретності − таємно), а також призначені для службового користування, що обумовлюється специфічною діяльністю СБ України щодо охорони державної таємниці;

- нормативно-правові акти відомчого регулювання, переважно деталізують окремі аспекти роботи СБ України з секретною інформацією, в частині класифікації цієї інформації, її обробки, подання відповідних звітів тощо.

Визначено місце адміністративно-правового регулювання серед правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, яке відбивається в наступних положеннях: по-перше, адміністративно-правове регулювання має місце у найважливіших напрямах діяльності СБ України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності як от забезпечення режиму воєнного стану та охорони державної таємниці; по-друге, норми адміністративного права регламентують суспільні відносини адміністративно-деліктної сфери: як питання встановлення відповідальності за адміністративні правопорушення, що опосередковано стосуються посягань на державний і територіальну цілісність (матеріальні норми), так і забезпечення притягнення осіб винних у їх вчиненні до адміністративної відповідальності (процесуальні норми); по-третє, адміністративно-правове регулювання превалює на підзаконному та відомчому рівнях, що в свою чергу свідчить про те, що приписи адміністративного права використовуються як «інструмент» для деталізації та уточнення роботи СБ України в сфері державного суверенітету та територіальної цілісності.

РОЗДІЛ 2
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

2.1. Організаційно-штатна структура Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

Будь-який орган державної влади не може існувати без персоналу, який по суті забезпечує його діяльність і представляє цей орган у відносинах із іншими інституціями.

Під структурою необхідно розуміти побудову, устрій, організацію якогось явища, «взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого» [26, с. 789]. Одночасно «слова організаційний і штатний використовується в даному словосполученні для надання характеристики такої системі з точки зору постійного персоналу та структурних підрозділів» [27, с. 534-535], а також «організації його функціонування» [25, с. 739].

О.В. Барановський підкреслює, що «саме організаційно-штатна структура органу є запорукою успішного виконання ним завдань і функцій. Стійкість цієї системи забезпечується за допомогою спеціальних зв'язків двох видів: вертикальних, які використовуються для об'єднання елементів різних ланок ієрархічної структури та горизонтальних – застосовуються для зв'язку елементів, що знаходяться на одному рівні та мають узгоджувальний характер» [6, с. 8].

Подібно організаційно-штатна структура розглядається в науково-методичній літературі здебільшого як «одна з визначальних ознак персоналу підприємства поряд з соціальною та рольовою» [240, с. 13]. Відтак організаційна структура персоналу характеризує «участь співробітників у реалізації функцій суб'єкта, в той час, коли штатна структура містить відомості про якісні ознаки, зокрема структурні підрозділи, перелік посад, кваліфікацію,

оплату праці тощо» [240, с. 15; 60, с. 22; 252, с. 17]. Окремі вчені (М.Д. Виноградський, А.М. Виноградська, О.М. Шканова) взагалі визнають існування організаційно-штатної політики, яка передбачає «планування потреби у кадрах, формування структури і штату, призначення, створення резерву, переміщення» [37, с. 81]. Відмітимо, що в економічній теорії привалює уніфікований підхід щодо розуміння організаційно-штатної структури суб'єкта, де вона уособлює стійку систему підрозділів суб'єкта з необхідною кількістю якісного персоналу. Таким чином, організаційно-штатна структура − це внутрішня побудова будь-якої державної та недержавної організації, що включає в себе певну кількість підрозділів із виділеним для них колом штатних посад, яка формується на основі функцій та завдань, вирішуваних в діяльності відповідної організації.

В адміністративному праві, яке є дотичним до теорії управління та менеджменту організаційно-штатну структуру розглядають більш різнобічно. Так, Ю.І. Куций визначає організаційно-штатну структуру територіальних управлінь МВС України як «узгоджену сукупність підрозділів та служб органів внутрішніх справ, передбачених штатом, які співпрацюють на регіональному рівні і налагоджують безперервну взаємодію з метою більш ефективного виконання покладених на них обов'язків, відповідно до яких вони виконують свої правоохоронні функції» [98, с. 109]. Р.А. Черкасський виокремлює три складові організаційно-штатної структури ДМС України (апарат, митниці та митний пост), які визначають співробітників на кожному рівні [249, с. 229]. О.В. Мейко зазначає, що структурі прикордонного підрозділу притаманна сукупність ознак, серед яких: «чіткість поділу праці за відповідними посадами; наявність згрупованих посад (відділ або відділення); ієрархічність системи посад; компетентності відповідають посадам у структурі; впорядкованість зв'язків між посадами відповідно до обсягу посадових обов'язків» [113, с. 149]. О.В. Батраченко досліджуючи адміністративно-правові засади діяльності НП України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, виділяє наступні особливості: відображає внутрішньоорганізаційну побудову державного

органу; об’єднує певні структурні одиниці (департаменти, відділи, управління тощо); наявність горизонтальних (рівноправності) і вертикальних зв’язків (ієрархії), органічно вписаних у цю систему; залежить від функціональних і територіальних особливостей [8, с. 71]. Також заслуговує на увагу підхід О.Ю. Прокопенка та Д.О. Булатіна, які розуміють під складовими організаційно-штатної структури НП України як суб’єкта здійснення превентивної діяльності «такі структурі елементи, які за своїм цільовим призначенням здійснюють превентивну діяльність» [208, с. 205].

На відміну від більшості державних органів, структура та чисельність СБ України затверджена спеціальним Законом України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України» [164]. Відповідно до вказаного нормативно-правового акту система СБ України складається з: «центрального та регіональних органів (територіальних підрозділів). Особливостями цієї системи є те, що: по-перше, регіональні органи СБ України можуть бути створення без врахування принципу територіальності, іншими словами їх кількість і локації можуть не збігатись із адміністративно-територіальним поділом країни; по-друге, регіональні органи СБ України не обмежуються суто територіальними підрозділам у областях, натомість до них доцільно відносити ІПЮК, ІСТЕ СБ України, ВМУ тощо» [164].

Загальна структура СБ України закріплена в ст. 1 Закону України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України»: «ЦУ СБ України; регіональні органи; органи військової контррозвідки; навчальні, наукові, науково-дослідні та інші заклади, установи, організації та підприємства» [164]. ЦУ СБ України складається з таких функціональних підрозділів: «контррозвідки; захисту національної державності; контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки; боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів; досудового слідства; охорони державної таємниці; оперативно-технічних заходів; оперативного документування; спеціального зв'язку; організаційного, інформаційно-аналітичного, кадрового, правового,

господарського, фінансового та інших видів забезпечення оперативно-службової діяльності Служби безпеки України» [164].

Подібно до загальної структури СБ України її організаційна структура суворо регламентована законодавством і затверджена Президентом України. Так, у ЦУ СБ України утворено: «апарат Голови СБ України; департаменти (інформаційно-аналітичного забезпечення, контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, оперативно-технічних заходів, оперативного документування, охорони державної таємниці та ліцензування, господарського забезпечення); головні управління (по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю зі статусом департаменту, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки, внутрішньої безпеки та Головне слідче управління) і управління (роботи з особовим складом, правового забезпечення, забезпечення спеціального оперативного обліку, спеціального зв'язку, режиму, документального забезпечення і контролю, внутрішнього аудиту, військово-медичного та фінансово-економічного); центри (спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів із статусом департаменту, охорони праці і пожежно-технічного нагляду); Головну інспекцію; відділ забезпечення досудового слідства; службу мобілізації та територіальної оборони. Зазначена організаційна структура повністю узгоджується з закріпленої в законодавстві загальною структурою, щоправда перша є трохи ширшою, адже включає структурні підрозділи з різним статусом, які не тільки забезпечують виконання безпосередніх завдань поставлених перед СБ України (зовнішня діяльність), а і його внутрішньоорганізаційну діяльність (наприклад, Департамент господарського забезпечення, Головне управління внутрішньої безпеки, Управління внутрішнього аудиту і.т.п.). Окрім того, окремим структурним підрозділам (Головному управлінню по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю та Центру спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту

учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів) надано статуси департаменту, що де-факто свідчить про розширення повноважень вказаних структурних підрозділів, які необхідні для виконання спеціальних завдань. У межах організаційної структури СБ України утворюються органи військової контррозвідки, вони створюються як структурні підрозділи профільного підрозділу − Департаменту військової контррозвідки» [133]. Згідно з п. 4 Організаційної структури Служби безпеки України затвердженої Указом Президента України від 27.12.2005 № 1860/2005 «одним із її елементів є заклади, установи, організації і підприємства, в тому числі ті, що здійснюють науково-дослідну діяльність, а саме: НА СБ України, ІСТЕ СБ України, ГДА СБ України та інші» [133].

НА СБ України утворено як бюджетну неприбуткову установу, основною метою якої є «створення умов, необхідних для здобуття вищої і післядипломної освіти, проведення наукової діяльності в інтересах зміцнення національної безпеки України та ефективного виконання завдань забезпечення державної безпеки» [226]. Дана установа здійснює «підготовку кадрів для СБ України та інших органів державної влади, а також їх післядипломну освіту (перепідготовку, спеціалізацію, підвищення кваліфікації). У свою чергу підготовка кадрів проводиться за трьома рівнями вищої освіти: бакалаврським, магістерським і освітньо-науковим. Підготовка бакалаврів здійснюється за спеціальностями: 256 «Національна безпека» за освітньою програмою «Організація захисту інформації з обмеженим доступом», 081 «Право» – освітня програма «Право інформаційної безпеки» і 073 «Менеджмент» − «Менеджмент захисту інформації з обмеженим доступом». Магістрів у НА СБ України готують за двома спеціальностями: 081 «Право» (освітня програма «Інформаційне право») та 256 «Національна безпека» (освітні програми: «Кіберзахист у сфері інформаційних технологій та кіберпросторі», «Організація захисту інформації з обмеженим доступом») [130]. На третьому рівні вищої освіти забезпечується підготовка докторів філософії (за спеціальностями 081 «Право», 256 «Національна безпека», 035 «Філологія») та докторів наук (за

спеціальностями 081 «Право», 256 «Національна безпека»)» [134]. В Статуті НА СБ України передбачено і інші напрями діяльності, зокрема: підвищення кваліфікації та педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників; навчально-методичне забезпечення освітнього процесу; наукову, методичну та видавничу діяльність із актуальних проблем діяльності СБ України; військову підготовку громадян, військово-патріотичну та культурно-просвітницьку діяльність [226].

НА СБ України є не єдиною установою, яка реалізує освітньо-наукову діяльність, натомість ідентичну діяльність за спеціальністю 081 «Право» (в межах двох освітньо-професійних програм «Правові засади діяльності Служби безпеки України» для бакалаврів, і «Правові засади державної безпеки» − для магістрів) здійснює також ІПЮК для СБ України, який є підрозділом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого [73; 74].

ІСТЕ СБ України має статус державної спеціалізованої експертної науково-дослідної установи, основними завданнями якої є: проведення судових експертиз (біологічної, вибухово-технічної, електротехнічної, матеріалів, речовин та виробів, почеркознавчої та лінгвістичної, технічної експертизи документів, товарознавчої, топографій інтегральних мікросхем, а також експертизи військового майна, зброї, радіоелектронних засобів тощо); виготовлення та впровадження в роботу СБ України спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації та іншої спеціальної техніки; здійснення наукової діяльності та попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експортного контролю.

Система ІСТЕ СБ України складається з наступних підрозділів: «Центр судових і спеціальних експертиз; Зональний експертний сектор ІСТЕ СБУ в УСБУ в Одеській області; Зональний експертний сектор ІСТЕ СБУ в УСБУ у Львівській області; Зональний експертний відділ ІСТЕ СБУ в ГУ СБУ в Донецькій та Луганській областях; Зональний експертний сектор ІСТЕ СБУ в УСБУ в Харківській області; Зональний експертний сектор ІСТЕ СБУ в УСБУ у Дніпропетровській області; Експертні сектори ІСТЕ СБУ в УСБУ у

Чернігівській, Рівненській, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій, Кіровоградській, Полтавській, Житомирській областях» [174]. Компетентність цих центрів, відділів і секторів як правило поширюється на декілька областей, завдяки чому вдалось оптимізувати роботу ІСТЕ СБ України, уникнувши фіктивного збільшення кількості підрозділів.

ГДА СБ України – це державна архівна установа, створена з метою централізованого зберігання та супутніх операцій із службовою документацією та оперативними документами. Відповідно до п. 9 Положення про Галузевий державний архів Служби безпеки України затвердженого наказом СБ України та Міністерства юстиції України від 10.10.2011 № 384/3127/5 [171] основними завданнями ГДА СБ України є: «обробка (науково-технічне опрацювання, систематизація) та зберігання документів переданих в архів, у тому числі документів Національного архівного фонду та організаційно-розпорядчих документів структурних підрозділів СБ України; проведення експертизи цінностей документів; забезпечення окремих заходів спрямованих на охорону державної таємниці; виявлення унікальних документів, зокрема тих, що відносяться до історико-культурної спадщини України; створення й удосконалення довідкового апарату до документів, що знаходяться на зберіганні в ГДА СБ України; діджиталізація та автоматизація інформаційно-пошукових операцій; надання методичної допомоги в сфері документообігу; здійснення контролю за зберіганням документів; забезпечення можливості користуватись архівними документами особам, які мають на це право; організація публікацій і виставок документів; комплектування довідково-інформаційного фонду; впровадження сучасних досягнень науки, техніки, передового досвіду в практику роботи ГДА СБ України; участь у встановленому порядку у розробці проектів нормативно-правових актів та методичних документів у сфері архівної справи» [171].

З 1998 року при СБ України функціонує АЦ СБ України, який «здійснює координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів

життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю і здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні» [169]. Іншими словами АЦ СБ України узгоджує та скеровує діяльність суб’єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом (СБ України, Міністерства оборони України, Управління державної охорони, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Адміністрації Державної прикордонної служби, Державної кримінально-виконавчої служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Державної податкової служби, Державної митної служби) та тих суб’єктів, які можуть залучатись у разі необхідності (Міністерство закордонних справ України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство охорони здоров’я України, Державна служба фінансового моніторингу України, Служба зовнішньої розвідки України, Міністерство фінансів України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерство енергетики України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Фонд державного майна України). Очолює АЦ СБ України один із заступників Голови СБ України, внаслідок чого звільняється від своїх основних функціональних обов’язків цієї посади, його заступники також призначаються з числа працівників СБ України. В складі АЦ СБ України утворюється: штаб як виконавчий орган; Міжвідомча координаційна комісія; координаційні групи та їх штаби в територіальних підрозділах СБ України.

Невід’ємним елементом організаційної структури СБ України є його регіональні управління, зокрема: Головні управління СБ України в Автономній Республіці Крим, Київській, Донецькій та Луганській областях, а також у місті Києві; Управління СБ України в 21 областях (Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій і Чернігівській) та у місті Севастополі.

Чітку законодавчу регламентацію організаційно-штатної структури СБ України, по праву можна віднести до одної з її визначальних ознак, на ряду з чітким закріпленням чисельності працівників, яка залежить від наявності чи відсутності спеціальних умов. Так, загальна чисельність СБ України становить 27000 осіб, в особливий період – 31000, «а на період дії воєнного стану − у кількості згідно з Мобілізаційним планом України на особливий період» [164].

Отже, положення наведених законодавчих актів дають можливість вказати, що організаційно-штатна структура СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності являє собою вертикально побудовану модель діяльності підрозділів служби, створених у відповідності до ключових напрямів її роботи. При цьому на центральному рівні будови органу сформовано основний «вузол», − управлінське ядро із підпорядкованими йому підрозділами за напрямами роботи (управління та департаменти). У зазначеному вигляді структура СБ України відтворюється на територіальному рівні в межах регіональних управлінь, що дозволяє всій системі СБ України працювати злагоджено, на засадах координації, постійного контролю та послідовності. Більш того на сьогоднішній день СБ України являє собою один з небагатьох органів, чия організаційно-штатна будова не просто закріплюється законодавчими актами, але й гарантується її незмінюваність, що в кінцевому результаті забезпечує стабільність роботи служби, зокрема в аспекті захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

В широкому значенні до організаційно-штатної структури СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності необхідно віднести всі структурні підрозділи, закріплені в Законі України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України» [164] та Організаційній структурі Служби безпеки України затвердженої Указом Президента України від 27.12.2005 № 1860/2005 [133]: «ЦУ СБ України та органи військової контррозвідки; регіональні управління (Головні управління СБ України в Автономній Республіці Крим, Київській, Донецькій, Луганській областях, а також у місті Києві, обласні управління СБ України та Управління

СБ України в місті Севастополі); заклади, установи, організації і підприємства (НА СБ України, ІСТЕ СБ України, ГДА СБ України); АЦ СБ України» [133].

У вузькому значенні організаційно-штатна структура СБ України як суб'єкт захисту державного суверенітету та територіальної цілісності включає лише ті структурні одинці, які приймають безпосередню участь у обороні державного суверенітету та територіальної цілісності, зокрема це підрозділи: «військової контррозвідки (Департамент військової контррозвідки); контррозвідки (Департамент контррозвідки); захисту національної державності (Департамент захисту національної державності, Головне управління контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки, Служба мобілізації та територіальної оборони); контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки (Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки); боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів (Центр спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів із статусом департаменту); досудового слідства (Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю зі статусом департаменту, Головне слідче управління); охорони державної таємниці (Департамент охорони державної таємниці та ліцензування); АЦ СБ України» [133]..

Підсумовуючи все наведене вище організаційно-штатну структуру СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності можна охарактеризувати наступним чином:

«дуальним підходом щодо визначення такої структури, що дозволяє визначати її у: широкому значенні як сукупність усіх підрозділів СБ України (ЦУ СБ України, органи військової контррозвідки, регіональні управління, НА СБ України, ІСТЕ СБ України, ГДА СБ України інші заклади та установи, а також АЦ СБ України); вузькому – до такої структури входять виключно ті структурні підрозділи, що здійснюють захист державного суверенітету та

територіальної цілісності (Департамент військової контррозвідки, Департамент захисту національної державності, Департамент контррозвідки, Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, Департамент охорони державної таємниці та ліцензування, Головне слідче управління, Головне управління контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки, Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю зі статусом департаменту, Служба мобілізації та територіальної оборони, Центр спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів із статусом департаменту, їх регіональні органи, а також АЦ СБ України);

- безпрецедентною законодавчою регламентацією організаційної та штатної структури СБ України, з можливістю її оперативної зміни, під час особливого періоду, котра забезпечує стійкість останньої;

- як певну модель, яка заснована, переважно на вертикальних зв’язках, а тому в цій моделі привалює саме вертикальна побудова структурних підрозділів СБ України за профілями основних напрямів діяльності, де пріоритетним є захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

- встановленими вертикальними та горизонтальними зв’язками, на підставі яких виникають і розвиваються усталені зв’язки між структурними підрозділами, що забезпечує уніфіковану роботу СБ України в сфері оборони державного суверенітету та територіальної цілісності;

- організаційна структура СБ України йде в розріз із принципом територіальності, який пов'язаний із адміністративно-територіальним поділом країни, натомість існують й інші структурні підрозділи «поза межами територіального розподілу» [19, с. 703].

Таким чином, організаційно-штатна структура СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності − це визначена законом та підзаконними актами держави система підрозділів центрального апарату (рівень центрального управління), регіональних органів (територіальні

підрозділи СБ України) та окремих забезпечувальних, науково-дослідних та координаційних підрозділів, кожен з яких передбачає відповідну кількість штатних посад, діяльність яких направлено на безперервне та ефективне виконання поставлених перед СБ України завдань та функцій, у тому числі в галузі забезпечення та захисту територіальної цілісності та державного суверенітету. На сьогоднішній день організаційно-штатну структуру СБ України можна назвати однією з найбільш ефективних та дієвих, що досягається за рахунок елементів адміністративно-правового статусу вказаного органу, які будуть досліджені в наступному підрозділі цієї наукової праці.

2.2. Завдання та функції Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

Завдання та функції орану державної влади є невід'ємною складовою його адміністративно-правового статусу, без чіткого окреслення яких, залишається незрозумілим його призначення та мета створення.

Завдання та функції СБ України, зважаючи на специфіку діяльності цього органу, сконцентровані переважно у правоохоронній сфері та сфері національної безпеки. У той же час СБ України характеризується наявністю своїх унікальних завдань і функцій у вказаних сферах, відмінних від завдань інших суб'єктів, створених з аналогічною метою (захисту державного суверенітету та територіальної цілісності).

Будь-яке комплексне дослідження слід починати з основних «утворюючих» термінів. Так, у Академічному тлумачному словнику зазначено, що категорія «завдання» означає «наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справи і т. ін.; мету, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити» [24, с. 40]. З точки зору семантики «завдання − це те, що вимагає виконання, вирішення» [102, с. 34]. На думку науковців, наприклад, І.В. Кубарєва, «термін «завдання» відображає суперечливе відношення між

вихідною ситуацією і необхідним результатом» [93, с. 21]. А.В. Іщенко зазначає, що «завдання − це настанова, продиктована певними потребами конкретного періоду практичної діяльності» [75, с. 93].

СБ України було створено як правоохоронний орган спеціального призначення із специфічними завданнями. У профільному законодавчому акті відображено, що СБ України «виконує поставлені завдання у межах своєї компетенції, серед яких, окрім захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, захисту підлягає науковий, технічний, оборонний і інформаційний ресурс держави, законні інтереси держави та права громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також запобігання та протидія злочинам, які загрожують життєво важливим інтересам держави» [202].

Таке широке тлумачення завдань СБ України дало привід для їх різної інтерпретації в юриспруденції. Наприклад, колектив авторів у складі М.І. Ануфрієв, І.М. Копотун, І.М. Коропатнік, О.В. Кривенко, Ю.Б. Курилюк, С.В. Пєтков дійшли висновку, що завдання повинні бути закріплені в законодавстві наступним чином: «1) протидія розвідувально-підривній діяльності проти України; 2) боротьба з тероризмом; 3) контррозвідувальне забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, незалежності, конституційного ладу і системи державного управління, політичного, оборонного, інформаційного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури, сфери міжнародних відносин; 4) забезпечення охорони державної таємниці» [132, с. 18].

Г.О. Пономаренко до завдань СБ України як суб’єкта забезпечення національної безпеки відносить: «належне реагування на дестабілізацію військово-політичної сфери та локальні конфлікти; протидію тероризму та використанню зброї масового ураження, в тому числі ядерної зброї чи її компонентів; перешкоджання створенню та діяльності незаконних воєнізованих збройних формувань; запобігання діяльності, що мають ознаки сепаратизму і

т.п.» [139, с. 80]. І.І. Осипчук зазначає, що «завданнями СБ України в сфері забезпечення кібербезпеки є: запобігання та протидія кіберзлочинам, які загрожують миру та безпеки; протидія кібертероризму та кібершпигунству, зокрема шляхом проведення контррозвідувальних і оперативно-розшукових заходів; інспекція об’єктів критичної інфраструктури з метою визначення рівня захисту до потенційних кібератак; профілактика кіберзлочинності; захист стратигічно-важливої інформації та носіїв, на яких вона зберігається» [131, с. 161].

О.М. Рєзнік наголошує, що «дана служба здійснює: інформаційно-аналітичну роботу в сферах внутрішньо та зовнішньої діяльності, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, а також оборонній і екологічній сферах; охорону інтересів держави на національному та міжнародному рівнях; протидіє злочинам, що віднесені до компетенції СБ України; контррозвідку з метою запобігання розвідувально-підривної діяльності, що може зашкодити інтересам держави; охорону державної таємниці та документів, які містять службову інформацію; взаємодію з іншими правоохоронними органами з метою спільної боротьби зі злочинністю; контррозвідувальне забезпечення енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства; профілактику правопорушень у сфері державної безпеки; наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати в практику діяльності СБУ» [212, с. 2-3].

Усі запропоновані науковцями підходи щодо визначення завдань СБ України базуються переважно на закріплених у законодавстві завданнях з точки зору конкретної сфери чи напрямів діяльності. Так, у ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» [202] такі завдання визначено досить широко: «захист науково-технічних і оборонних ресурсів, інтересів держави та суспільства; протидію розвідувально-підривної діяльності інших країн; охорона державної таємниці; запобігання злочинам, що посягають на мир, безпеку населення та інші життєво важливі інтереси держави» [202].

Державний суверенітет – комплексне складне поняття, яке достатньо детально було нами досліджено в І Розділі дисертаційного дослідження, разом із тим, воно розглядалось, переважно в науково-теоретичній площині. Разом із тим, державний суверенітет багатоаспектне явище, що знайшло законодавче відображення в Декларації про державний суверенітет України [54], аналіз якої дає підстави стверджувати, що він охоплює: «1) можливість держави та нації самостійно обрати шляхи розвитку та самовизначатись, а також захищати ці права, в разі посягання на них; 2) абсолютну владу народу України, від імені якого не може виступати жодне державне та/або недержавне утворення, окрім парламенту; 3) право держави самостійно реалізовувати власну внутрішню та зовнішню політику; 4) громадянство та рівність громадян перед законом; 5) недоторканість території та кордонів країни; 6) право на власну економічну систему, ресурси та розпорядження національним багатством; 7) екологічну безпеку; 8) самостійне вирішення питань у сферах науки, освіти, а також культурній і духовній сферах; 9) забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки; 10) можливість представництва та розвитку міжнародних відносин із врахуванням переваги загальнолюдських цінностей» [54].

Більш детально компетенція СБ України окреслена в абз. 1 ч. 2 ст. 216 КПК України [92] та поширюється на злочини, які передбачають: «насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України); державну зраду (ст. 111 КК України); колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України); пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України); диверсію (ст. 113 КК України); шпигунство (ст. 114 КК України); перешкоджання законній діяльності ЗС України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України); несанкціоноване поширення інформації про

направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України); контрабанду (ст. 201 КК України); переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201-1 КК України); здійснення чи підготовку до терористичний акт (ст. 258 КК України); втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України); публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України); сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму (ст. 258-4 КК України); фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України); перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-6 КК України); незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265-1 КК України); контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України); розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України); втрату документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України); передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330 КК України); порушення порядку в’їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 КК України); незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК України); порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України); порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК України); незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання

інформації (ст. 359 КК України); розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України); образу честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України); пропаганду війни (ст. 436 КК України); виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК України); екоцид (ст. 441 КК України); геноцид (ст. 442 КК України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України); злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК України); піратство (ст. 446 КК України); найманство (ст. 447 КК України)» [91].

Діяльність СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності полягає у протидії злочинам, що становлять найбільшу суспільну небезпеку. Не менш важливим напрямом є контррозвідувальна діяльність – спеціальний напрямок роботи, який має на меті «попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення» [187] (ст. 2 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»).

Так, завдання СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності полягають «у здійсненні профілактичній, контррозвідувальній, охоронній діяльності в сфері національної безпеки, запобіганні та протидії правопорушенням пов’язаними з: поваленням конституційного ладу, насильницькими змінами кордонів країни, державною

зрадою та іншими подібними діями, несанкціонованим використанням інформації з обмеженим доступом, особливо у сфері оборони; незаконним перетином кордонів країни суб’єктами та переміщення через ці кордони об’єктів, у тому числі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів; організацією та фінансуванням тероризму, зокрема з використанням зброї масового знищення або шляхом геноциду чи екоциду; пропагандою та веденням війни; образою чи погрозою життю представників державних органів і іноземних держав; піратством і найманством» [11, с. 329].

Під функцією розуміють «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін» [34, с. 1552] або конкретну діяльність, виконання обов’язку. Тлумачення функції як певного виду та/або кола діяльності корелюється з визначенням ідентичної категорії в філософії, де вона «передбачає здійснення, виконання, звершення – спосіб дії елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту» [255, с. 784]. Так, даний термін достатньо багатогранний, а тому може використовуватись для позначення певних динамічних явищ у багатьох сферах, яке розвивається та змінюється в залежності від стану інших явищ, а також зовнішніх і внутрішніх факторів. Саме такий підхід використовують вчені-юристи під час визначення дефініції поняття «функція»: «законодавчо допустимі й суспільно необхідні легальні напрями її впливу в особі компетентних органів на поведінку учасників відповідних правовідносин із метою отримання бажаного кінцевого результату – виконання поставленого завдання» [41, с. 33] (Ю.В. Гаруст, В.І. Мельник); комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових впливів органу, який служить напрямком для досягнення мети, поставленої перед системою управління [45, с. 34] (Ю.М. Грошовий).

В юриспруденції функції нерозривно пов’язані з законною діяльністю суб’єктів, яка впливає на суспільні відносини в державі та мають конкретно визначену мету. В контексті дослідження функцій органів державної влади, зокрема СБ України, логічно припустити, що така мета обумовлюється завданнями суб’єкта, з огляду на просту та зрозуміло формулу: метою

функціонування державного органу є ефективне виконання поставлених перед ним завдань. На взаємозалежності функцій і мети наголошує Т.О. Мацелик, зазначаючи, що функції є складовими елементами системи, які забезпечують мету її існування [112, с. 54]. У свою чергу виконання останньої можливо виключно за умови здійснення такими органами їх професійної діяльності. Тому, не дивно, що функції в праві, перш за все пов'язані з конкретними напрямами діяльності [110, с. 119; 97, с. 141], при чому необхідно розуміти, що термін функція використовується для позначення узагальнених напрямів діяльності, близьких за своєю сферою та змістом.

Дослідження функцій СБ України неможливо без визначення його завдань, адже вони перебувають у безпосередньому взаємозв'язку: саме завдання суб'єкта обумовлюють його функції. Близькість цих категорій настільки очевидна, що в правовій науці ведуться дискусії стосовно їх ототожнення, зокрема О.О. Харенко підкреслює, що «складність цього питання полягає у неоднаковому підході у правотворчій діяльності, що виявляється у таких явищах як те, що в одних актах застосовують термін «завдання», в інших − «функції»» [246, с. 327]. У свою чергу ми переконані в їх очевидній відмінності, принаймні через докорінно різний обсяг цих понять.

М.М. Бурбика та М.С. Уткіна характеризуючи судові та правоохоронні органи зазначають, що СБ України «виконує інформаційно-аналітичну, контррозвідувальну, кримінально-процесуальну, профілактичну та охоронну функції» [33, с. 77]. Інформаційно-аналітична функція «передбачає збір і узагальнення інформації, в тому числі статистичної на підставі якої планується проведення внутрішньої і зовнішньої діяльності, в тому числі ті, що спрямовані на вирішення проблем оборонного сектору та забезпечення національної безпеки держави. Зміст контррозвідувальної функції полягає у протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам інтересів і безпеки держави, припиненні протиправних посягань з боку спеціальних служб інших країн. Кримінально-процесуальна функція стосується протидії кримінальним правопорушенням віднесених до компетенції СБ України та здійснення досудового розслідування.

З цією функцією тісно пов’язана інша – профілактична, яка передбачає реалізацію комплексу заходів спрямованих на попередження кримінальних правопорушень, що посягають на державну безпеку. Охоронна функція в такому контексті безпосередньо пов’язана з забезпеченням охорони державної таємниці та засекречених каналів зв’язку, а також захисті учасників досудового слідства» [132, с. 18]. О.М. Рєзнік переконаний, що «в сфері захисту фінансової системи держави СБ України виконує профілактичну, інформаційно-аналітичну, оперативно-розшукову, контррозвідувальну функції» [212, с. 4].

На думку Г.О. Пономаренко до функцій СБ України в сфері забезпечення національної безпеки необхідно віднести: забезпечення внутрішньої безпеки держави; розробку стратегічних документів (концепцій, стратегій, програм тощо) та нормативно-правових актів у сфері національної безпеки; здійснення систематичного моніторингу загроз національній і державній безпеки, а також вживання відповідних заходів для їх нейтралізації; охорону державної таємниці та конфіденційної інформації; здійснення досудового слідства кримінальних правопорушень підслідних СБ України та їх профілактика; «надання пропозицій щодо фінансування пріоритетних напрямів забезпечення внутрішньої безпеки відповідно до покладених па СБ України завдань; проведення у випадках, передбачених законодавством України, спеціальних заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; розшук осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням злочинів та у інших випадках, передбачених законодавством України та міжнародними договорами. [139, с. 81; 138, с. 152-153]. З наведеними функціями важко погодитись, адже вони описані як напрями роботи СБ України, в той час, коли функції мають більш узагальнену та лаконічну форму, а також не можуть дублювати одне одну як у випадку охорони державної таємниці та охорони учасників кримінального провадження. Натомість, це одна охоронна функція, що реалізується в різних напрямах.

Отже, функції СБ України безпосередньо залежать від завдань і напрямів діяльності, вони обумовлюються першими (завданнями) та одночасно

формують останні. Слід зазначити, що в офіційних публічних джерелах, які належать до сфери відання СБ України до таких напрямів віднесені: «боротьба з тероризмом; контррозвідка та військова контррозвідка; досудове розслідування; захист інформаційного та кіберпростору; захист національної державності; захист об'єктів критичної інфраструктури; міжнародне партнерство; охорона державної таємниці; протидія системним загрозам управлінню державою» [59].

Так, до функцій СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності необхідно віднести наступні: «1) захисну функцію, яка уособлює комплекс заходів із метою мінімізації загроз територіальної цілісності, функціонуванню державного апарату та інформації, що віднесена до державної таємниці, в тому числі шляхом реалізації контррозвідувальних заходів, зокрема військового характеру; 2) інформаційно-аналітичну функцію, вона передбачає акумулювання, систематизацію та узагальнення інформації необхідної для виконання завдань поставлених перед СБ України, а також організація роботи з державною таємницею; 3) комунікативну функцію, що пов'язана зі здійсненням співробітництво СБ України з іншими державними органами як на національному, так і на міжнародному рівнях, перш за все у сфері національної безпеки, зокрема захисту державного суверенітету та територіальної цілісності; 4) охоронну функцію – охоплює убезпечення важливих об'єктів (державної таємниці, критичної інфраструктури, кіберпростору) та цінностей (життя та здоров'я громадян, інтересів держави) від протиправних посягань; 5) правоохоронну функцію, що стосується протидії злочинності, здійснення досудового розслідування кримінальним правопорушенням, які прямо чи опосередковано посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність; 6) превентивну функцію, сутність якої полягає в попередженні реальних і потенційних загроз державного суверенітету та територіальної цілісності, шляхом протидії злочинності, здійсненні контррозвідувальної діяльності, а також профілактики кримінальним правопорушенням» [18, с. 132-133].

Наведений перелік функцій СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності не може бути визнаний абсолютним, але у той же час, він охоплює основні напрями діяльності в зазначеній сфері, реалізація яких дозволяє забезпечити утвердження державного суверенітету на території України та гарантувати недоторканість останньої. Між тим, визначення завдань і функцій СБ України не розкриває її адміністративного-правового статусу як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Тому, необхідно продовжити досліджувати основні елементи такого статусу, зокрема компетенцію СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, що стане логічним продовженням дослідження її завдань і функцій.

2.3. Компетенція Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

Компетенція державного органу, як його завдання та функції, є одним із основних елементів його адміністративно-правового статусу та перебуває у нерозривному зв'язку з ними, оскільки завдання визначають коло їх компетенції, а вона у свою чергу обумовлює функції державного органу. Щоправда компетенція є більш ширшою за завдання, адже за допомогою неї стає можливим виконання перших, що потребує здійснення низки заходів, відображених у конкретних напрямах і видах діяльності. Подібно останнім і компетенція являє собою певний набір елементів, реалізація яких дозволяє виконати певне завдання. В свою чергу функції також, за своєю юридичною природою, є більш лаконічним відображенням напрямів діяльності суб'єкта, в той час коли останні як раз обумовлюються його компетенцією.

Безсумнівно дослідження актуального питання оптимізації роботи СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, тобто державного органу, що сьогодні захищає державу від реальної

загрози, потребує з'ясування сутності його компетенції. Це дасть можливість покращити ефективність роботи СБ України щодо захисту основоположних державних цінностей, шляхом удосконалення його компетенції, зокрема внесення змін у нормативно-правові акти, які регламентують роботу вказаної служби та підвищити ефективність внутрішніх управлінських процесів.

Висновки та узагальнюючі положення отримані нами в попередніх підрозділах дисертаційного дослідження дали можливість чітко окреслити вектори діяльності СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Разом із тим, необхідно зазначити, що робота СБ України базується не тільки на основі визначених в законодавстві та наукових джерелах завдань та функцій, адже досить часто дані категорії дублюються в правових статусах інших органів влади, які також мають відношення до галузі захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Для того, щоб в процесі виконання покладених на такі державні відомства цілі їх фактична діяльність не перетиналась, а результати роботи не були взаємовиключними, кожний «осередок» влади в Україні володіє конкретно визначеною компетенцією.

З етимологічної точки зору компетенція означає «добру обізнаність із чим-небудь» [26, с. 250], а також ототожнюється з терміном повноваження, характерним для конкретного суб'єкта будь-то організація чи особа. Забігаючи наперед, зазначимо, що таке ототожнення є виправданим у разі використання структурного підходу. Компетенція є універсальною категорією, а тому використовується у всіх сферах, проте її основний зміст формується на стику теорії управління та юриспруденції. Так, у галузі державного управління компетенція визначається як «межі ведення, обов'язок виконання певних завдань і функцій органу державної влади, як владні повноваження, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на даний орган, або коло передбачених правовим актом питань, що може вирішувати цей орган» [128, с. 156]. В.Я. Малиновський притримується думки про те, що компетенція формується з предмету відання та повноважень, якими наділяється суб'єкт з

метою виконання поставлених перед ним завдань і виконання відповідних функцій, а також є його своєрідним індикатором у системі державних органів [109, с. 87].

Відмітимо, що компетенція досить часто пояснюється через коло повноважень, якими володіє суб'єкт, особливо це характерно для юриспруденції. Наприклад, О.Я. Лазор і О.Д. Лазор тлумачать компетенцію як комплекс повноважень, тобто прав і обов'язків, юридичної чи фізичної особи (органу державної влади або посадової особи, відповідно), що мають офіційну форму закріплення та окреслюють можливу поведінку в межах прийняття управлінських рішень, організаційної та контрольної діяльності [101, с. 90]. Більш широко компетенціє розуміє М.М. Мазепа, на його думку це: «предмети відання права, обов'язки й територіальні межі діяльності кожного окремого органу» [107, с. 206]; сукупність функцій і повноважень, які реалізуються в межах предмету відання; закріплені в чинному законодавстві повноваження органу або посадової особи. З підходом щодо визначення компетенції через функції важко погодитись, оскільки останні є окремим структурним елементом адміністративно-правового статусу. Як слушно відмічають І.В. Борщевський і О.Д. Гринь «функції органів публічної влади виявляються саме через сукупність усіх елементів їх компетенції» [31, с. 65].

З наведених вище дефініцій поняття «компетенція» стає зрозумілим, що даний термів вживається в тих випадках, коли необхідно описати права та обов'язки юридичної чи фізичної особи, які обмежуються якимись конкретними сферами діяльності. Частіше за все даний термін позначає права та обов'язки суб'єкта наділеного державно-владними повноваженнями, при чому таким суб'єктом може бути як юридична, так і фізична особа, а ці права та обов'язки повинні бути закріплені в законах і підзаконних нормативно-правових актах. Правильність викладених нами положень підтверджується висновками вчених щодо сутності компетенції державних органів. Зокрема, О.Я. Лазор і О.В. Хорошенюк у своїй монографічній праці присвяченій публічній службі в Україні, надають наступне визначення компетенції

державної інституції – це «закріплена законом (або іншим нормативним актом) сукупність його владних повноважень (прав та обов'язків), юридичної відповідальності й предмета відання (предмет діяльності, функціональне призначення)» [100, с. 17]. Схоже визначення компетенції органів державної влади пропонує Ю.П. Битяк, акцентуючи увагу на тому, що такі повноваження «це владні повноваження органу, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на певний орган, або коло передбачених правовим актом питань, які може вирішувати цей орган» [4, с. 76]. Так само компетенцію трактує й Д.С. Батракова [7, с. 18]. Окремої уваги заслуговує позиція В.Б. Авер'янова, який описував правову природу компетенції наступним чином: «юридичне відображення (опосередкування) покладених на них функцій у спеціальних, так званих компетенційних (або статусних) нормативно-правових актах шляхом закріплення цілей, завдань і необхідного для їх реалізації комплексу прав і обов'язків, тобто державно-владних повноважень» [1, с. 265].

Нажаль, викладене вище наглядно демонструє відсутність єдиного підходу щодо розуміння категорії компетенції державного органу, в частині визначення структури останньої, адже деякі вчені, окрім повноважень, відносять до її складових елементів функції, мету, юридичну відповідальність тощо. В той же час, викладене дозволяє говорити про універсальні риси компетенції державного органу, зокрема СБ України: по-перше, вона обмежується конкретним предметом, який у свою чергу визначається завданнями органу та метою його функціонування; по-друге, основоутворюючим елементом компетенції є повноваження, тобто сукупність прав і обов'язків; по-третє, така компетенція повинна мати законодавче закріплення.

З огляду на наявність різних підходів стосовно змістовного наповнення терміну компетенція, необхідно дослідити це питання детальніше, але перш ніж перейти до з'ясування структури вказаної категорії, варто підкреслити недоцільність ототожнення понять «компетенція» та «компетентність». З приводу цього питання слушною, на нашу думку є позиція Т.Є. Недашківської,

яка зазначає, що «фактично термін «компетенція» вживається на позначення пов'язаних із посадою повноважень, а термін «компетентність» – на позначення рис і якостей людини, яка займає цю посаду» [122]. Таке пояснення нівелює усі наукові дискусії з цього приводу та дозволить у повному обсязі розкрити структуру компетенції, унеможливлюючи віднесення до неї зайвих елементів.

Аналіз низки наукових робіт дає змогу поділити доктринальні підходи визначення складових елементів компетенції на дві групи. Перша група вчених, представниками якої є О.М. Бериславська [21, с. 114, 125], В.Ю. Боднарчук [28, с. 20], Г.А. Гончаренко [42, с. 50] та Р.М. Труба [232, с. 235], до структури компетенції відносять множинність елементів, серед яких: функції, завдання, повноваження, предмет відання, правові засоби та форми, методи, відповідальність. Ми не можемо погодитись із таким підходом, тому що вочевидь не правильно говорити про те, що самостійні елементи адміністративно-правового статусу як от юридична відповідальність, а функції взагалі випливають із компетенції органу. О.І. Лавренова справедливо наголошує, що «завдання також не входять до поняття «компетенція», оскільки вони «розкривають мету діяльності державної служби та зумовлюють компетенцію лише в загальних рисах, а не визначають її зміст». У цьому контексті такі поняття, як «функції» та «завдання» не входять до поняття «компетенція», а зумовлюють її» [99, с. 11].

Друга група вчених (С.М. Гусаров [48, с. 72], І.Д. Казанчук [77, с. 55], В.В. Кравченко [89, с. 14-15], М.М. Потіп [143, с. 35], О.П. Сікорський [219, с. 54]) формулюють сутності компетенції, шляхом об'єднання лише двох складових: предмету відання та повноважень. Такий підхід на нашу думку є правильним, закономірним і абсолютно логічним. Без сумніву поняття компетенція та повноваження перебувають у тісному взаємозв'язку та співвідносяться між собою як частина та ціле.

Повноваження є основним елементом, який по-суті і формує поняття «компетенція» [147, с. 129], а предмет відання державного органу лише встановлює межі перших. На відміну від терміну компетенція, зміст категорії

повноважень не породжує теоретичні дискусій, а під ними традиційно розуміють сукупність прав і обов'язків [95, с. 12; 1, с. 265].

Екстраполюючи наведене на компетенцію СБ України можемо зроби такі проміжні висновки: компетенція відтворює зміст діяльності вказаного органу, його функціональне призначення у відповідності до поставлених завдань; компетенція прямо пов'язана із завданнями та функціями, однак, не виходить з останньої, а уточнює напрями роботи; компетенція визначається та закріплюється на законодавчому та/або підзаконному рівні, насамперед у профільному законодавчому акті, який регламентує діяльність СБ України; компетенція являє собою сукупність повноважень і обмежується предметом відання.

На протязі дослідження компетенції СБ України ми неодноразово наголошували, що його повноваження обмежуються предметом відання, тобто тими завданнями, які вона виконує. Зважаючи на те, що завданням даного підрозділу є дослідження компетенції СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, така діяльність і є предметом відання. Таким чином, для виконання поставленого завдання нам необхідно охарактеризувати повноваження СБ України, які виникають у зв'язку з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності. Беручи до уваги те, що повноваження повинні мати легальне закріплення, зрозуміло, що їх характеристика повинна базуватись на правах і обов'язках СБ України закріплених у чинному законодавстві. Варто відмітити, що повноваження СБ України розподіляються в залежності від напрямів її роботи в галузі захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України. Крім того, регламент прав та обов'язків органу базується на положеннях різних нормативно-правових актів. В зв'язку із цим, можемо виокремити дві групи повноважень: загальні та спеціальні.

Загальні повноваження СБ України закріплені в ст.ст. 24, 25 Закону України «Про Службу безпеки України» [202]. Їх загальний аналіз із урахуванням диференційованого підходу та специфічного предмету відання –

захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, дає можливість виокремити наступні блоки загальних повноважень СБ України:

- інформаційно-аналітичні повноваження об’єднують сукупність прав і обов’язків пов’язаних із збиранням, отриманням, узагальненням і аналізом відомостей щодо реальних і потенційний загроз державному суверенітету та територіальної цілісності, в тому числі актуалізації інформаційних баз даних;

- повноваження щодо попередження та протидії розвідувально-підривної та злочинної діяльності проти держави, її інтересів, сектору оборони та критично важливих сфер (енергетика, транспорт, зв'язок і т.п.);

- нормотворчі повноваження, тобто підготовка пропозицій щодо удосконалення нормативно правових актів в інформаційній сфері, зокрема здійснення операцій з відомостями, що містять державну таємницю та службову інформацію;

- організаційні повноваження, в частині здійснення окремих заходів у міграційній і митний сферах;

- комунікативні повноваження, полягають у здійсненні систематичного співробітництва з національними та зарубіжними суб’єктами стосовно утвердження державного суверенітету України та захисту її територіальної цілісності;

- виключні повноваження стосуються заходів, які уповноважені здійснювати СБ України за умови дії режимів воєнного чи надзвичайного стану;

- повноваження в безпековій сфері, передбачають забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави та особистої безпеки окремих категорій громадян, а також фізичну охорону стратегічно важливих об’єктів , як от ядерних установок або альтернативних джерел іонізуючого випромінювання.

На відміну від загальних, спеціальні повноваження обумовлюють здійснення окремих вузькопрофільних напрямів діяльності в галузі захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, і стосуються: 1) протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність;

2) антитерористичної діяльності; 3) контррозвідувальної діяльності; 4) забезпечення кібербезпеки [10, с. 74].

Не зважаючи на те, що в п. 3 ст. 24 Закону України «Про службу безпеки України» [202] наголошено на наявності у СБ України повноважень у сфері протидії злочинності, деталізовані вони в інших нормативно-правових актах. Так, в п.п. «б» ч. 2 ст. 38 КПК України зазначено, що досудове слідство здійснюють органи безпеки. Незважаючи на те, що на інтуїтивному рівні доцільно відносити СБ України до таких органів, на нашу думку словосполучення органи безпеки не відповідають сучасній термінології законодавства. Здійснюючи досудове слідство СБ України щодо тих категорій кримінальних справ, які стосуються посягань на державний суверенітет і територіальну цілісність наділяється повноваженнями визначеними у ст.ст 39, 40 КПК України, серед яких: визначення працівників, які будуть провадити досудове розслідування та призначати старшого слідчої групи чи міжвідомчої слідчої групи (в умовах режиму дії воєнного стану) за необхідності, або відсторонювати їх за наявності мотивованих підстав; організація досудового розслідування, шляхом надання слідчому та відповідним оперативним підрозділам письмових вказівок, зокрема щодо проведення окремих слідчих (розшукових дій); запобігання порушенню чинного кримінального процесуального законодавства; здійснення слідчих і розшукових дій; внесення прокурору клопотання «про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» [92]; повідомлення особі про підозру в порядку передбаченому законом.

Враховуючи те, що СБ України, а точніше її оперативні підрозділи реалізують оперативно-розшукові заходи в межах досудового слідства, його окремі повноваження також передбачені ст.ст. 7, 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [193], зокрема: здійснення оперативно-розшукових заходів спрямованих на попередження, виявлення та припинення

кримінальних правопорушень, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність; взаємодія з іншими правоохоронними органами, в тому числі міжнародними щодо інформування про потенційну чи реальну загрозу інтересам держави та суспільства; опитування осіб; організація та реалізація контрольованої поставки та контрольованої та оперативної закупки об'єктів (товари, предмети, речовини); перевірка фінансово-господарської звітності та іншої документації суб'єктів господарювання; «проведення операції із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; негласне виявлення та фіксація слідів тяжкого або особливо тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; здійснення аудіо-, відеоконтролю за особою, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж» [193]; накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка; спостереження, аудіо-, відеоконтроль; визначення локації радіоелектронних засобів; створення та користування автоматизованими інформаційними системами; збір, узагальнення, систематизація та аналіз оперативно-розшукових даних.

Тероризм – це пряма загроза не тільки безпеки населення, а і її державному суверенітету та територіальної цілісності. Тому, цілком обґрунтовано до повноважень СБ України відносити антитерористичну діяльність. Зі свого боку, «антитерористичні повноваження» СБ України та АЦ СБ України закріплено в низки нормативно-правових актів (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України» [202], ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [148], п.п. 4, 5 Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України затвердженого Указом Президента України від 14.04.1999 № 379/99 [169]), аналіз яких дозволяє навести такий їх загальний перелік: отримання інформації фінансового характеру про операції з коштами за конкретні проміжки часу від юридичних осіб публічного та приватного права;

ініціювання перед судом питання щодо скасування реєстрації і припинення діяльності підприємств, арешту активів, які використовуються з метою здійснення терористичної діяльності, а також включення та виключення відомостей про фізичних і юридичних осіб до спеціального переліку суб’єктів, що здійснюють терористичну діяльність; акумулювання відомостей про діяльність національних і міжнародних терористичних організацій; організація та проведення антитерористичних заходів; координація діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом; надання рекомендацій щодо ефективного проведення антитерористичної діяльності; науково-методологічне забезпечення антитерористичної діяльності; антитерористична підготовка населення та проведення профілактики, зокрема через ЗМІ; нормативне забезпечення антитерористичної діяльності, в частині підготовки відповідних програм, стратегій і планів; підготовка та надання методичних вказівок координаційним групам щодо здійснення антитерористичної діяльності; виявлення та припинення диверсійної діяльності; організація та забезпечення підвищення кваліфікації працівників СБ України, в тому числі в сфері антитерористичної діяльності.

Втілення контрозвідувальних заходів є одним із провідних напрямів діяльності СБ України, що обумовлює широкий перелік повноважень в окресленому напрямі, на чому наголошено в пунктах 2, 4, 6 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України». Проте деталізацію такі повноваження отримали і іншому спеціалізованому правову акті – Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» [187], зокрема у ч. 2 ст. 37, де серед низки повноважень, слід виокремити наступні: проведення контррозвідувальних пошукові дії; здійснення гласної та негласної фіксації посягання на державну безпеку, в тому числі державний суверенітет і територіальну цілісність, які мають ознаки розвідувальної та терористичної діяльності; «здійснення контррозвідувальних операцій та відповідних оперативних і оперативно-технічних заходів з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності на

шкоду державній безпеці України; організовувати роботу гласних і негласних штатних і позаштатних працівників, створювати з метою конспірації підприємства, установи та організації, використовувати документи, що зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів органів та підрозділів, що здійснюють контррозвідувальну діяльність; в інтересах забезпечення державної безпеки та виконання завдань контррозвідувальної діяльності організовувати, координувати і проводити наукові та науково-технічні дослідження, створювати у порядку, визначеному законодавством України, відповідні наукові установи та міжвідомчі координаційно-дорадчі органи» [187]; збирання та обробка відомостей про публічну діяльність суб'єктів господарювання та спосіб життя фізичних осіб, якщо їх діяльність потенційно чи реально загрожує державному суверенітету та територіальної цілісності; затримання осіб, які підозрюються в здійсненні розвідувально-підривної, терористичної діяльності.

Все частіше в інформаційному просторі говориться про актуалізацію гібридних загроз, які в першу чергу посягають на державну безпеки. Різновид таких загроз характеризується низкою специфічних ознак, де визначальною є те, що вони поєднують в собі традиційні та інноваційні дії. Серед останніх широкого поширення набувають кіберзагрози, адже в умовах діджіталізації, вони здатні нанести суттєву шкоду інтересам держави. З огляду на важливість забезпечення кібербезпеки СБ України наділяється рядом специфічних повноважень в окресленому напрямі, які передбачені в п. 3 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»: виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням у кіберпросторі, які загрожують державному суверенітету та територіальної цілісності; протидія кібертероризму та кібершпигунству; «негласна перевірка готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів; розслідування кіберінцидентів та кібератаки щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимога щодо захисту якої встановлена

законом, критичної інформаційної інфраструктури; реагування на кіберінциденти у сфері державної безпеки» [195].

Підсумовуючи зазначене вище можна стверджувати, що компетенція СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності є багатоаспектною, внаслідок чого їй притаманні наступні особливості:

1) вона відображає зміст роботи СБ України в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

2) дуалістичний характер повноважень, який полягає в тому, що останні поділяються на дві види: загальні (реалізуються постійно, незалежно від напряму роботи СБ України) та спеціальні, які втілюються в межах конкретних сфер: протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність; антитерористичної діяльності; контррозвідувальної діяльності; забезпечення кібербезпеки;

3) взаємозв'язок спеціальних повноважень, не зважаючи на їх умовний поділ за напрямами (сферами) діяльності, наприклад в межах повноважень у сфері антитерористичної діяльності, реалізуються й контррозвідувальні повноваження;

4) має легальне закріплення, переважно у профільних законодавчих актах, які регламентують діяльність СБ України (Закон України «Про Службу безпеки України»), здійснення досудового слідства (КПК України), а також оперативно-розшукової (Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»), антитерористичної (Закон України «Про боротьбу з тероризмом»), контррозвідувальної діяльності (Закон України «Про контррозвідувальну діяльність») та забезпечення кібербезпеки (Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»);

5) проста структура компетенції, яка об'єднує два елементи: повноваження (сукупність прав і обов'язків) і предмет відання − захистом державного суверенітету та територіальної цілісності;

6) привалюють повноваження, які стосуються протидії злочинності та контррозвідувальній діяльності, в той час, коли нормотворчі, методологічні, наукові та інші подібні повноваження мають другорядне значення.

Вкрай важливо, щоб компетенція СБ України в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності мала відповідне законодавче підґрунтя, а повноваження, які здійснювались не порушували норми чинного законодавства. В противному випадку це може призвести до завдання школи інтересам держави та національній безпеці та порушення прав і свобод громадян. У такому випадку буде «запущено» механізм юридичної відповідальності, де основним суб'єктом буде СБ України. Тому, вважаємо необхідним дослідити питання юридичної відповідальності СБ України більш детально.

2.4. Особливості юридичної відповідальності Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

На владні органи та їх посадових осіб державою покладено цілу низку спеціальних повноважень, виконання яких часто пов'язано з необхідністю застосування методів примусу, а також обмеженням законних прав та інтересів громадян. Нажаль, непоодинокими є випадки, коли суб'єкти, на яких покладено виконання функції держави, перевищують свої повноваження, нехтуючи нормативно-правовими приписами. До того ж, в умовах сьогодення, коли через повномасштабне вторгнення рф в нашій країні запроваджено правовий режим воєнного стану, діють додаткові підстави для обмеження прав, свобод та законних інтересів громадян, що значно підвищує ризики допущення посадовими особами свавілля та перевищення повноважень. Тому, з метою протидії вчиненню суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави такого роду правопорушень, чинним законодавством України передбачена спеціальна юридична відповідальність.

У цьому контексті СБ України не є виключенням, оскільки дана служба також несе юридичну відповідальність, механізм застосування якої має власну специфіку. Це зумовлено, перш за все, особливим характером діяльності цього відомства, а також не типовими для багатьох інших правоохоронних органів функціями та завданнями. Тому, насамперед, доцільно визначити особливості юридичної відповідальності СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Слід відмітити, що незважаючи на актуальність цього питання на шпальтах наукових видань доктринальні розробки щодо юридичної відповідальності СБ України мають обмежену кількість. Це, зокрема свідчить про існування певних складнощів, пов'язаних із теоретичною невизначеністю та неоднозначним розумінням правової природи такої категорії як «юридична відповідальність», попри те, що вона є одною з фундаментальних категорій юриспруденції.

Таким чином, розв'язати поставлене завдання у цьому пункті дисертаційного дослідження вбачається неможливим без ґрунтовного аналізу теоретичних здобутків вчених щодо визначення такої категорії як «юридична відповідальність», оскільки саме вона є основою формування підходу щодо визначення особливостей юридичної відповідальності СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Так, за «Академічним тлумачним словником української мови» під «відповідальністю» слід розуміти: 1) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова; 2) свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей; 3) усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи [23, с. 620]. Якщо звернутись до «Оксфордського тлумачного словника англійської мови» відповідальність трактується, як «бути відповідальним, зробити щось без чужої підказки або наказу, те, за що відповідає особа» [264, с. 217; 71, с. 21].

З точки зору спеціалістів у сфері соціології поняття «відповідальність» слід тлумачити як відповідність дій соціальних суб'єктів (особистості, соціальної групи, суспільства) взаємним вимогам, соціальним нормам, загальним інтересам тощо [225, с. 64]. У свою чергу серед фахівців у сфері психології прийнято трактувати цю дефініцію як «внутрішню саморегуляцію і самодетермінацію зрілої особистості, опосередкованої ціннісними орієнтаціями, яка виявляється в усвідомленні людиною причин здійснюваних учинків і їхніх наслідків та в контролі своєї здатності бути причиною змін у навколишньому світі і власному житті» [209, с. 60].

Загалом, перші згадки про термін «відповідальність» з'явились ще за античних часів. Давньогрецький філософ Демокрит казав: «Відповідальність – це не вроджена якість, не божа благодать, а продукт культури, результат соціалізації, виховання» [35, с. 27]. На думку Аристотеля, дійсно відповідальною є тільки високоморальна особистість, оскільки аморальність не може співпадати з внутрішнім станом її душі [76, с. 97]. Сократ розглядав відповідальність як користь, зауважуючи, що «відповідальність – тією ж мірою благо і доброчесність, якою вона корисна» [36, с. 47]. Як бачимо, з точки зору філософів того часу, відповідальність була своєрідною нормою моралі, заснованою на уявленнях про добро і зло, справедливість, честь та гідність людини.

Філософи сучасності, як от О.Ю. Поцюрко, зазначають, що відповідальність може бути реальною (пов'язаною з реальними діями, які здійснює людина) та потенційною (готовністю суб'єкта відповідати за будь-які наслідки своєї діяльності) [144, с. 90]. На думку колективу авторів підручника «Сучасна філософія: основні розділи, поняття, проблеми, ідеї» відповідальність, будучи тісно пов'язаною з поняттями свободи та необхідності, в якості взаємозалежності міри свободи з мірою відповідальності відображає здатність передбачити наслідки власних дій, що зумовлює прийняття рішень та вчинення дій [228, с. 137].

Отже, відповідальність тісно пов’язує між собою право та мораль, що виражається у ставленні суспільства або конкретного індивіда до виконанням моральних обов’язків та правових норм.

Достатньо актуальною в розрізі сьогодення є позиція англійського філософа і правознавця Г. Харта, який свого часу запропонував чотири бачення категорії «відповідальність»: 1) причинна відповідальність за дії, до якої науковець включив негативні підстави виникнення (як от вчинення аварії через бездіяльність тощо); 2) відповідальність внаслідок зобов’язання, згідно з якою особа має відшкодувати заподіяну шкоду чи зазнати інших санкцій з боку контролюючого органу; 3) відповідальність за виконання особою певного завдання; 4) рольова відповідальність, що пов’язана безпосередньо з професійною діяльністю [256, с. 40]. Таке трактування поняття «відповідальність» можна вважати таким, що було покладено в основу концепції сучасного розуміння сутності юридичної відповідальності, в тому числі з огляду на те, що деякі вчені наголошують на тому, що остання є похідною від соціальної відповідальності. Досить слушно з цього приводу висловився А.М. Колот, зазначивши, що «соціальна відповідальність, з одного боку, являє собою внутрішню мотивацію, природжені і набуті здібності, які надають учинкам людини соціально виваженого, суспільно значущого, духовно-морального характеру. А з іншого боку, соціальна відповідальність постає як інституція, що передбачає санкції за суспільно неприйнятні дії або за бездіяльність» [224, с. 22].

Соціальна відповідальність існувала ще за часів первісного суспільства. Її виникнення було зумовлено необхідністю узгодження поведінки людини із системою суспільних відносин. У той час сутність відповідальності полягала у зобов’язанні особи, яка порушила своїми діями встановлені суспільні вимоги, звітувати перед «контролюючою» особою чи «контролюючою» організацією за свою поведінку [44, с. 36]. Згодом, з моменту виникнення держави і права, основним регулятором суспільних відносин стають норми права, в наслідок чого соціальна відповідальність набуває правової форми. Так з’явилась

юридична відповідальність, яка мала суттєву перевагу, обумовлену тим, що вона забезпечувалася силою державного впливу, в тому числі й за допомогою примусу [137, с. 8]. З цього приводу достатньо цікавою є думка колективу авторів монографії «Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку». Останні у своїй роботі зазначили, що юридична відповідальність є зовнішнім ретроспективним різновидом соціальної відповідальності, що є реакцією соціуму на дії або бездіяльність особи. Юридична відповідальність проявляється у вигляді примусу з боку держави чи інших суб'єктів громадянського суспільства до виконання особою певних соціальних норм та вимог через накладання обмежень особистого, морального або матеріального характеру [224, с. 27].

Загалом, у правовій теорії пропонується багато визначень дефініції «юридична відповідальність». Проте, якщо брати до уваги не лише відмінності, що мають різницю у формулюванні зовнішньої конструкції, що суттєво не змінює розуміння цієї категорії, то можна дійти висновку про наявність трьох різних підходів науковців до тлумачення поняття «юридична відповідальність».

Перша група вчених розглядає юридичну відповідальність у контексті теорії правовідносин, як обов'язок особи зазнати для себе певних, визначених законодавством, негативних наслідків за вчинення протиправних дій. Так, на їх переконання юридична відповідальність є визнаною державою здатністю особи (громадянина, установи, органу держави, посадової особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать [69, с. 11; 137, с. 9]. Схожу точку зору свого часу запропонував Л.А. Луць, зазначивши, що юридична відповідальність є передбаченим нормативно-правовими приписами обов'язком правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення [106, с. 345]. Ми частково погоджуємось з такою точкою зору, оскільки дійсно юридична відповідальність є похідною від соціальної і є своєрідною «оцінкою» поведінки особистості з боку суспільства,

однак, таке розуміння юридичної відповідальності зводиться до розгляду її лише з позицій особистості.

У свою чергу друга група науковців розглядає юридичну відповідальність у контексті теорії державного примусу, як обов'язок держави застосувати до суб'єкта, який порушив вимоги чинного законодавства, передбачені законом санкції. У розрізі цієї концепції слід звернути увагу на тлумачення категорії «юридична відповідальність», яку запропонували В.Л. Федоренко та Ю.П. Сурмін. Дослідники характеризують юридичну відповідальність як негативну реакцію на правопорушення і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій [61, с. 94]. Л.В. Бєлая під юридичною відповідальністю пропонує розуміти встановлені чинним законодавством негативні наслідки скоєного правопорушення, настання яких викликає гарантовану можливість уживання до винної особи заходів державного примусу [22, с. 7].

Третя група є прихильниками дуалістичного підходу розуміння юридичної відповідальності, як позитивної і негативної. При цьому, під позитивною юридичною відповідальністю прийнято розуміти реагування держави та суспільства на соціально-корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування правового заохочення (як от нагорода, подяка, премія, підвищення у посаді тощо). Негативна відповідальність, при цьому розглядається, з одного боку, як обов'язок суб'єкта зазнати несприятливих для нього наслідків від вчиненого ним правопорушення, а з іншого – як реакція держави у вигляді державного примусу за вчинення особою певного протиправного діяння [53, с. 23]. На наше переконання, такий підхід є не цілком доречним, оскільки ми, поділяючи думку науковців, які є послідовниками означеної вище другої концепції, переконані, що основною ознакою юридичної відповідальність є наявність державного примусу. В свою чергу застосування правового заохочення є лише стимулюванням особи до вчинення, так би мовити, позитивних дій. При цьому, тут йде мова не про

відповідальність, а про прагнення отримати ті, чи інші блага, іншими словами – про особисту вигоду.

Також, у розрізі нашого дослідження, слід звернути увагу на тлумачення дефініції «юридична відповідальність», запропоноване Д.М. Лук'янцем, яке, на наш погляд, найбільш вдало передає її сутність. Останній дійшов висновку, що під цією категорією слід розуміти регламентовану правовими нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть мати вираз у недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків і виражена у застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [105, с. 5].

Приймаючи до уваги все наведені вище підходи щодо тлумачення сутності юридичної відповідальності, можна дійти висновку про наявність низки характерних ознак, зокрема:

1) юридична відповідальність є однією з форм соціальної, проте, на відміну від останньої , вона знаходить своє відображення у вигляді державного примусу;

2) юридична відповідальність є регулятором суспільних відносин, за допомогою якого здійснюється вплив на поведінку особи;

3) юридична відповідальність є негативною реакцією держави на вчинення особою протиправних діянь, тому має місце вона лише тоді, коли на це є підстави, чітко визначені в законодавстві;

4) в залежності від суб'єкта, який вчинив правопорушення, юридична відповідальність може бути загальною та спеціальною;

5) приймати рішення щодо притягнення до юридичної відповідальності мають право тільки уповноважені на те суб'єкти – державні органи та їх посадові особи;

6) юридична відповідальність має превентивний характер, оскільки саме по собі її існування повинно «стримувати» злочинні наміри особи;

7) юридична відповідальність виконує виховну функцію, адже публічна форма їх застосування транслює в суспільство негативний приклад, таким чином впливаючи на свідомість інших осіб.

Надалі зупинимось на видах юридичної відповідальності. У сучасній правовій доктрині, залежно від галузевої належності норми, прийнято поділяти юридичну відповідальність на такі види: конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну, майнову [65, с. 380-384]. Слід зазначити, що серед науковців все ще ведуться активні дискусії щодо видів юридичної відповідальності, оскільки періодично з’являються нові, як от міжнародно-правова, фінансова, господарська, бюджетна, податкова тощо. Ми не будемо детально зупинятись на цьому питанні, оскільки цей напрямок має бути темою окремого дослідження, проте у розрізі нашої роботи докладно поговоримо про такі види юридичної відповідальності як: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та майнова, у зв’язку з тим, що такі види юридичної відповідальності прямо передбачені законодавством за порушення у сфері діяльності СБ України.

Так, згідно зі ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки України» за протиправні дії та бездіяльність її співробітники несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. При цьому, співробітники СБ України, які виконують свої обов'язки відповідно до покладених на них повноважень, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки. Останні компенсуються за рахунок державного бюджету СБ України [202]. Законом не передбачено притягнення до майнової відповідальності співробітників СБ України, проте, якщо звернутись до Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [188], можна зробити протилежний висновок. Одразу хочемо зазначити, що майнова та матеріальна відповідальність не є тотожними. Різниця між ними полягає в тому, що матеріальна відповідальність носить

персональний характер, тобто нести відповідальність за завдані збитки має безпосередньо та особа, яка заподіяла шкоду (в розрізі нашого дослідження – це співробітник СБ України). У свою чергу, майнову відповідальність буде нести СБ України (як юридична особа) за вчинення її співробітником протиправних діянь, пов'язаних із виконанням покладених на останнього службових обов'язків, які спричинили заподіяння шкоди.

У положеннях Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» йде мова про те, що співробітники СБ України, у разі знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання службового майна під час виконання службових обов'язків, мають покрити повністю або частково пряму дійсну шкоду, що було завдано з їх вини. В тих же випадках, але за умови підвищеної матеріальної відповідальності, застосовується ще й додаткове стягнення, що надходить до державного бюджету (як санкція за протиправні дії). Законодавством передбачено дві підстави для притягнення до матеріальної відповідальності – це шкода, завдана співробітником СБ України внаслідок прийняття неправомірного рішення, невиконання або неналежного виконання службових обов'язків. Проте є певні виключення, що прямо зазначені у ст. 9 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». До них законодавець відносить: 1) дії непереборної сили; 2) необхідної оборони; 3) крайньої необхідності; 4) виконання наказу або розпорядження командира (начальника), крім випадків виконання явно злочинного наказу або розпорядження; 5) виправданого службового ризику; 6) затримання особи, що вчинила злочин, фізичний або психічний примус; 7) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 8) смерть винної особи. Але, при цьому, під час проведення розслідування, такі обставини підлягають встановленню [188].

Отже, співробітники СБ України несуть матеріальну відповідальність тому, задля приведення у відповідність національного законодавства та

усунення наявних прогалин у його змісті, пропонуємо внести наступні зміни до ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки України»:

«1) у частині 1 друге речення викласти в такій редакції:

«За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та адміністративну відповідальність.»;

2) частину 2 після слів «завдані майнові збитки» доповнити словами «у разі знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання службового майна під час виконання службових обов’язків, що стало результатом неправомірного рішення чи/або невиконання (неналежного виконання) службових обов’язків.»;

3) частину 3 викласти в такій редакції: «В усіх інших випадках співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки, і, відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України.».». (ДОДАТОК Б)

Майнова відповідальність СБ України має місце у тих випадках, коли її співробітники своїми незаконними протиправними діяннями завдали шкоду морального та/або матеріального характеру третім особам. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» підлягає відшкодуванню шкода, завдана внаслідок: «1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; 2) незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу; 3) незаконного проведення

оперативно-розшукових заходів, передбачених чинними нормативно-правовими актами» [196].

Отже, під матеріальною відповідальністю співробітників СБ України необхідно розуміти різновид спеціальної юридичної відповідальності, яка виникає у разі знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання службового майна під час виконання службових обов'язків співробітниками СБ України і тягне за собою негативні наслідки, а саме накладання матеріального стягнення у вигляді повного або часткового відшкодування прямої дійсної шкоди, що було завдано з їх вини, окрім випадків, передбачених законодавством.

У свою чергу, можемо запропонувати таке визначення майнової відповідності СБ України – це спеціальна юридична відповідальність державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, яка виникає у разі вчинення його співробітниками незаконних протиправних діянь під час виконання покладених на них службових обов'язків, що завдали шкоди морального та/або матеріального характеру третім особам.

Дисциплінарна відповідальність співробітників СБ України врегульована Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» і наступає у разі порушення рядовим та начальницьким складом СБ України військової дисципліни, під якою слід розуміти «бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України» [160]. Складно погодитись з таким підходом законодавця, оскільки на співробітників СБ України, окрім виконання військового обов'язку покладено ще цілу низку специфічних завдань, не притаманних іншим військовим структурам та правоохоронним органам, тому, на наше переконання, говорити про дисципліну співробітників СБ України виключно у розрізі військової є не цілком доцільно. Слід констатувати той факт, що Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» охоплює переважно лише ті питання, які пов'язані із

проходженням служби військовослужбовцями саме строкової служби, проте в ньому не враховано специфіку діяльності СБ України. Тому, ми переконані в необхідності прийняття окремого дисциплінарного статуту, який би точно відповідав завданням цього відомства.

Службова дисципліна співробітника СБ України полягає в додержанні норм чинного законодавства та Присяги, у неухильному виконанні покладених на них обов'язків і вимог до поведінки, що визначені нормативно-правовими актами, посадовими інструкціями та положеннями. Умовою дотримання вимог дисципліни та її результатом виступає особиста дисциплінованість співробітника СБ України. Загалом, уся діяльність цього відомства заснована на суворому дотриманні законності та виконанні своїх функцій лише відповідно до законодавства України.

Дисциплінарна відповідальність полягає у застосуванні до відповідних осіб дисциплінарних стягнень. Дана ознака, як слушно зазначив К.В. Коваленко, є основоположною для дисциплінарної відповідальності і настільки глибоко відбиває сутність даного виду відповідальності, що поняття «дисциплінарна відповідальність» та «дисциплінарне стягнення» на шпальтах наукових видань нерідко ототожнюють [79, с. 234]. Так, за Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», у разі невиконання (неналежного виконання) рядовим та начальницьким складом СБ України своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності – накласти дисциплінарне стягнення [160]. На військовослужбовців СБ України можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: «а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; ґ) попередження про неповну службову відповідність; д) пониження в посаді; е) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); є) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського

(старшинського) складу); ж) звільнення з військової служби через службову невідповідність» [160].

Отже, дисциплінарна відповідальність співробітників СБ України – це вид юридичної відповідальності, яка наступає, внаслідок невиконання та/або неналежне виконання спеціальним суб'єктом службової дисципліни, що виражається у недотриманні норм чинного законодавства і тягне за собою накладання дисциплінарного стягнення.

Адміністративна відповідальність співробітників СБ України тісно пов'язана з дисциплінарною, адже за вчинення адміністративних правопорушень персонал вказаного відомства несе відповідальність за дисциплінарним статутом. Виняток становлять випадки, зазначені у ст. 15 КУпАП, серед яких порушення: правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху; санітарних норм, у тому числі із забезпечення тиші; правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів; митних правил; антикорупційного законодавства тощо. У разі вчинення перелічених правопорушень співробітники СБ України несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, проте, до них не можуть бути застосовані такі адміністративні стягнення як: громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт [81].

Щодо кримінальної відповідальності співробітників СБ України, то вона є результатом вчинення правопорушень, передбачених положеннями кримінального законодавства. Найбільш поширеними злочинами, що вчиняють співробітники СБ України під час виконання покладених на них службових обов'язків є: «умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України); умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України); ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади

або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою(ст. 368 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); завідомо незаконні затримання, привід для арешту або тримання під вартою (ст. 371 КК України) тощо» [91]. Окрім цього, кримінальна відповідальність співробітника СБ України настає й тоді, коли останній застосував фізичний вплив, спеціальні засоби чи вогнепальну зброю для скоєння злочину, порушив вимоги законодавства щодо необхідної оборони чи крайньої необхідності (ст.ст. 36, 39 КК України) [91].

У свою чергу, згідно з Положенням про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України затверджене указом Президента України від 27.12.2007 № 1262/2007, військовослужбовці СБ України військову службу яких призупинено та стосовно яких обвинувальні вироки суду набрали законної сили, підлягають звільненню з військової служби, крім тих, яким вироком суду визначено міру покарання у виді службового обмеження, арешту з відбуттям на гауптвахті або триманням у дисциплінарному батальйоні. Також, військовослужбовці, військову службу яким призупинено та призначене кримінальне покарання у вигляді штрафу, або тих, що звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених статтями 47, 48, 49 КК України, а також яких звільнено від відбування покарання на підставі амністії, підлягають звільненню з військової служби [152].

Слід зазначити, що в межах кримінальної відповідальності для співробітників СБ України є певні виключення. Вони обумовлені, перш за все, специфікою їх роботи. Так, за ст. 43 КК України, не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально

протиправної діяльності. Така особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. При цьому така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин [91].

Також, якщо співробітник СБ України, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, а так само у зв’язку із затриманням особи, в діях якої є ознаки кримінального правопорушення, заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави, він не буде нести відповідальність, що прямо передбачено Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [193].

На підставі проведеного вище аналізу можемо виокремити особливості юридичної відповідальності СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності:

- по-перше, співробітники СБ України можуть бути притягнуті до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності;

- по-друге, СБ України як державний орган, у разі спричинення його співробітником майнових збитків під час виконання останнім обов'язків відповідно до покладених на нього повноважень, буде нести лише цивільно-правову відповідальність;

- по-третє, підставою настання спеціальної юридичної відповідальності співробітників СБ України, є вчинення правопорушення, пов’язаного із виконанням покладених на нього службових обов’язків;

- по-четверте, в разі вчинення адміністративного правопорушення працівники СБ України несуть дисциплінарну відповідальність, окрім випадків, прямо визначених деліктним законодавством;

- по-п'яте, частиною дисциплінарної відповідальності працівників СБ України є заохочення, що стимулює останніх до належного виконання покладених на них обов'язків;

- по-шосте, законодавцем «враховано» ризики, пов'язані з виконанням покладених на працівників СБ України обов'язків, зокрема визначено ряд випадків, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, коли вони не можуть бути притягнені до юридичної відповідальності.

Під час детального дослідження окремих елементів адміністративно-правового статусу СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, нами неодноразово було наголошено на наявності прогалин чинного законодавства в окресленій сфері. Останні безпосередньо впливають на виконання відомством завдань у сфері забезпечення національної безпеки. Тому, наступний розділ наукової роботи буде присвячено напрямам удосконалення діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Висновки до розділу 2

Одним із утворюючих елементів адміністративно-правового статусу суб'єкта є його організаційно-штатна структура, яка уособлює певну систему, внутрішню побудову органу, де кожний елемент розташований у певній ієрархії.

Під поняттям «організаційно-штатна структура СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності» розуміється визначена законом та підзаконними актами держави система підрозділів центрального апарату (рівень центрального управління), регіональних органів (територіальні підрозділи СБ України) та окремих забезпечувальних, науково-

дослідних та координаційних підрозділів, кожен з яких передбачає відповідну кількість штатних посад, діяльність яких направлено на безперервне та ефективне виконання поставлених перед СБ України завдань та функцій, у тому числі в галузі забезпечення та захисту територіальної цілісності та державного суверенітету.

Завдання СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності розглянуто крізь призму фундаментального правового акту – Декларації про державний суверенітет України, що дозволило вийти за межі легального визначення завдань СБ України, змістивши фокус дослідження в окресленому напрямі.

Наголошено на тісному взаємозв'язку функцій і завдань діяльності СБ України: перші обумовлюються завданнями та одночасно формують останні. Тому, під час визначення функцій СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності були враховані завдання в окресленій сфері, а також загальні функції органу вироблені доктриною адміністративного права.

Під час з'ясування юридичної природи категорії компетенції було зроблено такі проміжні висновки: компетенція відтворює зміст діяльності вказаного органу, його функціональне призначення у відповідності до поставлених завдань; компетенція прямо пов'язана із завданнями та функціями, однак, не виходить з останньої, а уточнює напрями роботи; компетенція визначається та закріплюється на законодавчому та/або підзаконному рівні, насамперед у профільному законодавчому акті, який регламентує діяльність СБ України; компетенція являє собою сукупність повноважень і обмежується предметом відання. Підкреслено, що в межах даного дослідження предметом відання СБ України є завдання покладені на дану службу, в частині захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Враховуючи зазначене, виокремлено дві групи повноважень: загальні та спеціальні. Загальні повноваження СБ України закріплені в ст.ст. 24, 25 Закону України «Про Службу безпеки України». Їх аналіз із урахуванням диференційованого підходу

та специфічного предмету відання – захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, дає можливість виокремити наступні блоки загальних повноважень СБ України:

- інформаційно-аналітичні повноваження об’єднують сукупність прав і обов’язків пов’язаних із збиранням, отриманням, узагальненням і аналізом відомостей щодо реальних і потенційний загроз державному суверенітету та територіальної цілісності, в тому числі актуалізації інформаційних баз даних;

- повноваження щодо попередження та протидії розвідувально-підривної та злочинної діяльності проти держави, її інтересів, сектору оборони та критично важливих сфер (енергетика, транспорт, зв'язок і т.п.);

- нормотворчі повноваження, тобто підготовка пропозицій щодо удосконалення нормативно правових актів в інформаційній сфері, зокрема здійснення операцій з відомостями, що містять державну таємницю та службову інформацію;

- організаційні повноваження, в частині здійснення окремих заходів у міграційній і митний сферах;

- комунікативні повноваження, полягають у здійсненні систематичного співробітництва з національними та зарубіжними суб’єктами стосовно утвердження державного суверенітету України та захисту її територіальної цілісності;

- виключні повноваження стосуються заходів, які уповноважені здійснювати СБ України за умови дії режимів воєнного чи надзвичайного стану;

- повноваження в безпековій сфері, передбачають забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави та особистої безпеки окремих категорій громадян, а також фізичну охорону стратегічно важливих об’єктів , як от ядерних установок або альтернативних джерел іонізуючого випромінювання.

На відміну від загальних, спеціальні повноваження обумовлюють здійснення окремих вузькопрофільних напрямів діяльності в галузі захисту

державного суверенітету та територіальної цілісності, і стосуються: 1) протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність; 2) антитерористичної діяльності; 3) контррозвідувальної діяльності; 4) забезпечення кібербезпеки.

Зроблено висновок про, те, що компетенція СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності є багатоаспектною, внаслідок чого їй притаманна низка особливостей.

Під час дослідження юридичної відповідальності СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності обґрунтовано, що працівники СБ України окрім дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, несуть також і майнову відповідальність у тих випадках, коли її співробітники своїми незаконними протиправними діяннями завдали шкоду морального та/або матеріального характеру третім особам. Майнову відповідальність СБ України розглянуто як спеціальну юридичну відповідальність державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, яка виникає у разі вчинення його співробітниками незаконних протиправних діянь під час виконання покладених на них службових обов'язків, що завдали шкоди морального та/або матеріального характеру третім особам. Внаслідок чого запропоновано внести відповідні зміни в ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки України».

Акцентовано увагу на тому, що законодавче регулювання службової дисципліни працівників СБ України виключно у розрізі військової сфери є некоректним. Слід констатувати той факт, що Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» охоплює переважно лише ті питання, які пов'язані із проходженням служби військовослужбовцями саме строкової служби, проте в ньому не враховано специфіку діяльності СБ України. Звідси випливає висновок про необхідність прийняття окремого дисциплінарного статуту, який би точно відповідав завданням цього відомства.

Виокремлено такі особливості юридичної відповідальності СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності:

- по-перше, співробітники СБ України можуть бути притягнуті до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності;

- по-друге, СБ України як державний орган, у разі спричинення його співробітником майнових збитків під час виконання останнім обов'язків відповідно до покладених на нього повноважень, буде нести лише цивільно-правову відповідальність;

- по-третє, підставою настання спеціальної юридичної відповідальності співробітників СБ України, є вчинення правопорушення, пов’язаного із виконанням покладених на нього службових обов’язків;

- по-четверте, в разі вчинення адміністративного правопорушення працівники СБ України несуть дисциплінарну відповідальність, окрім випадків, прямо визначених деліктним законодавством;

- по-п’яте, частиною дисциплінарної відповідальності працівників СБ України є заохочення, що стимулює останніх до належного виконання покладених на них обов’язків;

- по-шосте, законодавцем «враховано» ризики, пов’язані з виконанням покладених на працівників СБ України обов’язків, зокрема визначено ряд випадків, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, коли вони не можуть бути притягнені до юридичної відповідальності.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

3.1. Зарубіжний досвід захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та можливості його використання в Україні

На сьогоднішній день безспірним є той факт, що для сучасної української держави характерною є низка дестабілізаційних процесів, які носять економічний, соціальний, політичний характер тощо. Значно погіршує ситуацію і той факт, що у 2014 році частина території нашої держави була анексована, у лютому 2022 року розпочалось широкомасштабне вторгнення росії, в результаті чого Україна втратила не тільки площу, а й безцінний ресурс – своїх громадян, які також були платниками податків. З огляду на це, в сучасних реаліях перед законодавцем стоїть ряд проблемних питань, які потребують негайного вирішення, одним із найважливіших серед яких є захист державного суверенітету України. Разом із тим, повноцінне вирішення цього питання є неможливим без удосконалення діяльності СБ України як ключового суб’єкта із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Втім, в умовах євроінтеграційних процесів, які тривають в Україні, вдосконалення фактично всіх державних інституцій не може бути повноцінним без дослідження зарубіжного досвіду. І діяльність СБ України в цьому контексті не може бути виключення.

Перш ніж перейти до розгляду досвіду конкретних держава, варто коротко звернути увагу на діяльність ООН, яка була створена наприкінці Другої світової війни. В червні 1945 року на конференції в Сан-Франциско було підписано Статут ООН – політичної універсальної організації з підтримки міжнародного миру та колективної безпеки. З того часу пройшло 75 років, а тому з впевненістю можемо констатувати, що реалії сьогодення багато в чому

не співпадають з реаліями часів заснування ООН. Започатковані нові тенденції та процеси в системі міжнародних відносин, змінилась конфігурація сил, на порядку денному з’явилися нові загрози та виклики. Все це висунуло нові вимоги до ООН, на які вона реагує в межах застарілої функціональної та структурної систем, що не дає очікуваних результатів і призводить до втрати нею довіри її членів. Єдиний шлях до відновлення ролі ООН, як це вже усвідомили держави-члени, полягає в її глибокому реформуванні [87, с. 148].

В умовах сьогодення переважна більшість держав вимагає від ООН знайти баланс між основним принципом державного суверенітету і необхідністю захисту прав людини, оскільки Рада Безпеки провела одноденні дебати щодо принципів Статуту ООН. Однак, на останньому зборі країн-учасниць більшість доповідачів розійшлися в своїх тлумаченнях цього основоположного документа: деякі підкреслювали принцип невтручання у внутрішні справи, а інші заявляли про необхідність вжиття заходів в тих випадках, коли держави не можуть захистити свій народ або самі винні в порушеннях прав людини. «Для мільйонів людей, що живуть в умовах війни і крайньої бідності, а також для незліченної безлічі інших людей, права яких порушуються або ігноруються іншим чином, ідеали і цінності Статуту ООН залишаються невловимими», − сказав Генеральний секретар Пан Гі Мун, коли звернувся до 15 членів групи.

Хоча основна відповідальність за запобігання конфліктам і захист прав людини лежить на державах-членах, ООН може допомогти країнам вирішити їх національні проблеми і виконати свій обов'язок по захисту. За його словами, серед іншого, Організація запропонувала допомогу в нарощуванні національного потенціалу з виявлення та усунення попередників геноциду та інших серйозних злочинів. А відтак, саме кожна держава є відповідальною за забезпечення захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Зважаючи на це, вважаємо за доцільне звернути увагу на досвід провідних держав Європи, серед яких слід виділити Великобританію. У цій державі концепція суверенітету часто згадувалася під час дебатів на

референдумі в ЄС людьми з усіх верств суспільства. Скептицизм по відношенню до глобалізації і підриву суверенітету був очевидний в закликах кампанії обмежити міграцію і повернути владу з Брюсселя у Вестмінстер. Дійсно, суверенітет також здається важливим для результату референдуму. Майже половина тих, хто проголосував за Брекзит, заявили, що це сталося через те, що «рішення по Великобританії повинні прийматися у Великобританії», показуючи, що ідея парламентського суверенітету, пов'язана із законодавчими повноваженнями парламенту, була дуже актуальною при голосуванні. Це той тип суверенітету, про який також говорила колишній Прем'єр-міністр Великобританії Тереза Мей. У своїй першій промові про Брекзит вона пообіцяла проводити такий Брекзит, який дозволив би країні робити «те, що роблять незалежні суверенні країни». для себе, як ми контролюємо імміграцію. І ... бути вільним приймати наші власні закони».

Особливу специфіку суверенітет має у Великобританії − захист її національних інтересів і безпека після Другої світової війни тісно пов'язані з особливими відносинами з США [126, с. 117-118]. В рамках цієї концепції британська держава допускає широку участь американців в своїй оборонній політиці. В цій сфері особливої актуальності набув процес виходу з політичного союзу ЄС. Лондон прагне організувати його таким чином, щоб залишитися ключовим гравцем в євроатлантичному регіоні, підвищити свій вплив у міжнародних справах і військову міць. У зв'язку з Брекзитом розгорнулася дискусія про співвідношення державного суверенітету і національних інтересів. Скептицизм щодо глобалізації і проблем, пов'язаних з ерозією державного суверенітету, перед референдумом в червні 2016 р. висловився в закликах брекзитерів обмежити імміграцію і «репатріювати» у Вестмінстер ті владні повноваження, які він раніше передав Брюсселю. Багато в чому це визначило їхній успіх на голосуванні, одночасно позначивши, але так і не вирішивши, протиріччя між національними інтересами і державним суверенітетом.

Ключовим суб’єктом захисту державного суверенітету та територіальної цілісності є Секретна розвідувальна служба Великобританії (або ж, як її прийнято називати, MI-6), яка була заснована у 1909 році. SIS (або MI-6) існує для захисту людей, економіки та інтересів Великобританії від зовнішніх загроз. Окрім того, вона надає допомогу іншим країнам, з якими Великобританія поділяє цінності демократії, міжнародного права та універсальних прав людини. Діяльність MI-6 регулюється британським законодавством і здійснює незалежний нагляд, щоб збалансувати основні свободи громадян з їх правом на безпеку і процвітання. Системи стримувань і противаг, які використовує у свої діяльності, SIS є одними з найбільш об’ємних і суворих у світі. SIS підзвітна уряду, а Прем'єр-міністр несе загальну відповідальність за питання розвідки і безпеки, однак, повсякденна відповідальність міністерства за SIS лежить на Міністрі закордонних справ. Поряд з MI-6, SIS відповідає за більшу частину оперативної розвідки і роботи по забезпеченню безпеки Великобританії. Об'єднаний комітет з розвідки (JIC) оцінює розвідувальні дані, зібрані агентствами, і представляє їх міністрам для прийняття обґрунтованих політичних рішень [267].

Діяльність Секретної розвідувальної служби Великобританії регулюється кількома законодавчими актами: Закон «Про розвідувальні служби» 1994 року, який визначає функції SIS як іноземного розвідувального агентства; Закон «Про слідчі повноваження» 2016 року забезпечує модернізовану основу для використання і нагляду за слідчими повноваженнями правоохоронними органами, службами безпеки і розвідки; Закон «Про права людини» від 1998 року захищає права громадян відповідно до Європейської конвенції про права людини.

Парламент і судова влада забезпечують суворий нагляд за SIS і її діяльністю. Офіс уповноваженого з розслідування (IPCO) спостерігає за використанням повноважень, які використовує Служба для проведення операцій. Слідчий трибунал (IPT) − це судовий орган, який пропонує шлях до відшкодування шкоди будь-кому, хто вважає, що став жертвою незаконних дій

при використанні прихованих методів розслідування. Комітет з розвідки і безпеки (ISC) здійснює нагляд за операціями SIS, політикою, видатками і адміністрацією перед парламентом [267].

Окремої і особливої уваги при дослідженні досвіду Великобританії щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності заслуговує Служба безпеки Великобританії (або ж MI-5). MI-5 − формально Служба безпеки, розвідувальне агентство, що відповідає за внутрішню безпеку і внутрішню контррозвідувальну діяльність Сполученого Королівства. Хоча MI-5 відповідає за внутрішню контррозвідку, у неї немає повноважень на арешт, які замість цього передаються Скотланд-Ярду. MI-5 користувалася великим успіхом під час Другої світової війни. Секретна організація вперше публічно назвала свого керівника в 1991 році. Тоді ж вона також оприлюднила деяку раніше засекречену інформацію, таку як кількість її співробітників і її організаційну структуру. Контртерористичні операції складають більшу частину діяльності MI-5, яка звітує перед Міністерством внутрішніх справ [263].

Основними завданнями MI-5 є:

– запобігання збиткам, які можуть бути заподіяні Великобританії від розвідувальної та іншої прихованої діяльності інших держав;

– охорона економічного благополуччя Сполученого Королівства від загроз, витікаючих з дій або намірів осіб, що проживають за межами Великобританії;

– виявлення та моніторинг нових і виникаючих видів загроз безпеці держави шляхом збору, аналізу та узагальнення контррозвідувальної інформації; інформування керівництва країни про викриті загрози та вжиті заходи щодо їх ліквідації;

– здійснення заходів щодо припинення діяльності представників іноземних розвідок у випадку реальної загрози національним інтересам держави шляхом проведенням спеціальних операцій;

– захист чутливої інформації і активів уряду, а також критично важливої національної інфраструктури;

– здійснення заходів щодо інформування керівного складу та персоналу «закритих» підприємств і організацій про можливість здійснення виходу на них іноземних розвідок;

– проведення розслідувань, пов'язаних із «витоком» секретної інформації, надання підтримки поліції та іншим правоохоронним органам в попередженні і розкритті серйозних злочинів;

– сприяння Секретній розвідувальній службі (МІ-6) і Штаб-квартирі британського урядового зв'язку у виконанні їх статутних функцій.

МІ-5 проводить контррозвідувальну діяльність у збройних силах, державних і приватних відомствах, серед населення країни та її заморських володінь, здійснює таємне спостереження за іноземними підданими, іммігрантами тощо. Служба безпеки займається також питаннями пропаганди і контрпропаганди, цензури, веде негласне спостереження за дипломатичними та торгівельними представництвами іноземних країн, суспільно-політичними організаціями, здійснює контроль за аеропортами, морськими портами і важливими залізничними станціями. Служба безпеки спирається на розвинену мережу інформаторів, які працюють практично у всіх важливих державних відомствах, а також приватних компаніях.

Далі приділимо увагу позитивному досвіду іншої провідної європейської держави − Німеччини. Перш за все необхідно відмітити, що забезпечення національної безпеки та територіальної цінності Німеччини має таку характерну рису, що не лише сама держава створює безпеку для населення, але й окремі її громадяни. Наприклад, Конституція дозволяє громадянам цієї країни чинити опір будь-кому, хто матиме намір усунути встановлений державний устрій у випадку, коли інші засоби не можуть бути застосовані [119, с. 150; 78]. Водночас, стаття 18 Конституції Німеччини свідчить про те, що громадяни, які займаються діяльністю проти основ конституційного устрою, втрачають права на свободу висловлення думок, на створення об'єднань, організацію зібрань,

згідно з рішенням Федерального Конституційного Суду. Також цікавим є той факт, що у випадку загрози основам конституційного устрою усієї країни або однієї з її земель у державі вводиться внутрішній надзвичайний стан. За приклади таких загроз Німеччина розглядає: загрози державному правопорядку та національній безпеці, існуванню або вільному демократичному устрою усієї країни або однієї із її земель [119, с. 150; 78].

Ключовим суб’єктом захисту державного суверенітету та територіальної цінності є Федеральна розвідувальна служба (BND), яка є службою зовнішньої розвідки Німеччини. Вона присутня у всьому світі і займається зовнішньою економічною, політичною і військовою розвідкою. У цьому контексті вона надає федеральному уряду інформацію для його рішень в області зовнішньої політики і безпеки. BND працює від імені федерального уряду. В її обов'язки входить збір інформації, що виходить за рамки загальнодоступних фактів і думок. Спецслужби часто працюють таємно. Штаб-квартира BND знаходиться в Берліні. Деякі співробітники все ще працюють в колишній штаб-квартирі в Пуллахе.

Служба зовнішньої розвідки Німеччини спостерігає за терористичними групами, надає уряду Німеччини інформацію про кібератаки і гарантує, що німецькі дипломати мають право голосу в міжнародних конфліктах. Федеральний уряд встановлює в профілі посад цілі, які BND має вирішувати, за допомогою яких ресурсів: від пріоритету 1 («всеосяжна потреба в інформації») до 4 («низька потреба в інформації»). Оцінка документів, доступних BR і Spiegel, показує, яких зусиль докладає один з найвпливовіших органів Німеччини для фільтрації, видалення і перш за все оцінки обсягів даних і надання результатів федеральному уряду. Однак, оцінка також показує, де система фільтрації досягає своїх меж.

У жовтні 2016 року Бундестаг прийняв новий закон про BND, яка з тих пір піддається критиці, оскільки вона забезпечує більш широкий доступ до даних. Опозиція одноголосно проголосувала проти цієї поправки, побоюючись порушення конституції. Проте, він вступив в силу в січні 2017 року. Так звані

викриття Сноудена стали спусковим гачком для правової реформи. Бундестаг Німеччини заснував комісію з розслідування АНБ, яка повинна була вивчити, серед іншого, в якій мірі була причетна Федеральна розвідувальна служба до прослуховування телефонних розмов АНБ США. В ході розслідування з'ясувалося, що BND використовувала методи моніторингу, для яких в деяких випадках не було законних підстав. В результаті федеральний уряд заявив, що хоче краще контролювати розвідку і переглянути правову основу її роботи. У червні 2016 року уряд представив відповідний законопроект, який викликав безліч критичних заголовків в ЗМІ.

Завершуючи розгляд досвіду вказаної вище країни, слід погодитись із думкою В. С. Мурашко, який на прикладі Німеччини визначив і обґрунтував п'ять основних інституційних засад формування механізмів забезпечення національної безпеки для ширшого розуміння сучасних факторів державного управління безпекою в умовах різних викликів та загроз, з-поміж яких: існування системи урядового і парламентського контролю за роботою служб спеціального призначення, яка сприяє перевірці законності їх дій та тому, щоб зовнішня безпека забезпечувалася органами розвідки, а внутрішня − органами контррозвідки і поліції; впровадження механізму із забезпечення координації усіх органів, які відповідальні за безпеку держави та існування органів спеціального призначення із забезпеченням їх нормативно-правової бази; кожний орган має визначені законом функції і завдання, так само як і оперативні інструменти і методи, якими він керується під час виконання завдань; виконання розвідувальних і контррозвідувальних заходів окремо від оперативно-слідчих дій; чіткий розподіл повноважень поліцейських, розвідувальних і контррозвідувальних підрозділів [262, с. 151-152].

Окремої уваги заслуговує досвід Французької Республіки, яка була однією з останніх західних держав, які не мали таких рамок. Чинне законодавство у сфері забезпечення територіальної цінності та державного суверенітету спрямоване як на надання ресурсів розвідувальним службам, так і на гарантію захисту громадських свобод шляхом підпорядкування

використання заходів спостереження авторитету політичної влади і подвійному контролю — контролю незалежної влади. Використовувані методи можуть включати прослуховування телефонних розмов, захоплення зображень у відокремленому місці, захоплення комп'ютерних даних. Конкретне рішення може також дозволити доступ до приватного місця, включаючи житло, для установки або видалення маркувального або записуючого пристрою. Цілі, які можуть виправдати застосування цих методів, полягають в наступному:

- національна незалежність, територіальна цілісність і національна оборона;

- основні зовнішньополітичні інтереси, виконання міжнародних зобов'язань Франції та запобігання іноземному втручанню в будь-якій формі;

- основні економічні, промислові та наукові інтереси Франції;

запобігання тероризму;

- запобігання нападам на інститути республіканської форми, дії, спрямовані на запобігання колективному насильству;

- запобігання організованій злочинності та правопорушенням;

- запобігання розповсюдженню зброї масового ураження [266].

В даний час основою системи національної безпеки є служби розвідки, що входять до складу Міністерства оборони Франції. Вони забезпечують вище керівництво країни важливою інформацією з найширшого спектру проблем національної зовнішньої політики і безпеки, дозволяючи своєчасно приймати військово-політичні рішення. Розвідувальні служби Збройних сил Франції на сьогоднішній день представляють два органи: Головне управління зовнішньої безпеки (DGSE) і Управління військової розвідки (DRM). Особливості діяльності даних розвідслужб полягають в тому, що вона регламентується декретами Президента та відомчими розпорядженнями, які не вимагають схвалення з боку національних зборів (нижньої палати парламенту). Парламент майже не бере участь у визначенні правової основи роботи даних служб розвідки і практично не має можливостей впливу на них. Контроль з боку національних зборів за асигнуваннями на розвідку носить непрямий характер,

так як здійснюється в рамках розгляду і затвердження головних статей бюджету Міністерства оборони Франції.

DGSE була сформована шляхом інтеграції різних агентств французької розвідки часів Другої світової війни. Сили Вільної Франції в 1942 році створили Центральне бюро інформації і дій (BCRA), яке в листопаді 1943 року переїхало в Алжир як Головне управління спеціальних служб (DGSS). 6 листопада 1944 року розвідувальні мережі французького Опору були інтегровані в DGSS, яке було перейменовано в Управління досліджень і досліджень (DGER). Це злиття включало обмежену кількість комуністичних мереж, що не було повністю задовільним в післявоєнному середовищі. Тому в 1946 році уряд Четвертої республіки створив Службу зовнішньої документації і контррозвідки (SDECE), підпорядковану Прем'єр-міністру [262]. Після скасування французької монополії на опіум в Індокитаї в 1950 році SDECE ввела централізований прихований контроль над незаконним обігом наркотиків, який пов'язав макові поля хмонг в Лаосі з опіумними кублами, діючими в Сайгоні. Це принесло прибуток, який використовувалася для фінансування таємних операцій Франції у В'єтнамської війні. З приходом П'ятої республіки і до 1962 року SDECE використовувалася Прем'єр-міністром Мішелем Дебре в якості стратегічної розвідувальної служби і була особливо ефективною в боротьбі з повстанням в Алжирі. У 1962 році, після справи Бен Барки, генерал де Голль вирішив підпорядкувати SDECE Міністру оборони, і ця установа адаптувалася до військового середовища [262].

Своєрідним аналогом СБ України в Словаччині є Словацька інформаційна служба (SIS), яка була створена на підставі Закону Національної ради Словацької Республіки «Про Словацьку інформаційну службу» № 46/1993. Її загальну діяльність можна описати наступним чином: збирання та надання інформації керівництву країни про реальні та потенційні загрози державному суверенітету та територіальної цілісності, національній безпеці, міжнародній політиці, а також економічним інтересам держави. Окрім того SIS інтегрована в систему суб’єктів, які забезпечують безпеку держав-членів ЄС та

НАТО, тому правильно буде говорити про те, що SIS активно співпрацює з правоохоронними органами інших країн, а також низкою міжнародних організацій [268].

У вищевказаному законодавчому акті, який є профільним для SIS, закріплено сукупність важливих положень на підставі яких реалізується діяльність цієї служби. Так, до пріоритетних завдань цією служби віднесено акумулювання та оцінка інформації щодо: діяльності, яка загрожує конституційному ладу, територіальній цілісності та державному суверенітету; дій спрямованих проти безпеки Словацької Республіки; роботи іноземних розвідувальних служб; організованої злочинності, насамперед тероризмом, включаючи інформацію про участь у терористичній діяльності, його фінансування або підтримку; проведення політичного та релігійного екстремізму, насильницьких дій і роботи небезпечних сектантських груп; наявних загроз кібербезпеці, якщо вони можуть зашкодити національній безпеці; незаконного міжнародного транспортування людей та міграції; фактів, які становлять виключну небезпеку економічному сектору держави; незаконного поширення інформації зі спеціальним статусом [270].

У сфері безпеки SIS в основному проводить оцінку ризиків у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та злочинною діяльністю, що загрожує національній безпеці, а саме: екстремізм, нелегальна міграція, легалізація доходів від злочинної діяльності, незаконна торгівля зброєю та товарами подвійного призначення.

В економічній сфері SIS здебільшого реалізує контрольно-наглядову діяльність щодо: розтрати та шахрайства, де об’єктом є державна та комунальна власність; корупції; податкових правопорушень і порушення правил митного контролю; загроз енергетичній безпеці Словацької Республіки.

Робота цієї служби у сфері зовнішньої безпеки фокусується головним чином на кризових та конфліктних регіонах, а також на можливих наслідках кризових ситуацій у світі (політичного, військового, економічного характеру) для інтересів держави.

В межах контррозвідувальної діяльності SIS приділяє особливу увагу охорони державної таємниці, діяльності іноземних розвідувальних служб та бере участь у перевірках кадрової та промислової безпеки. Вона активно співпрацює з партнерськими розвідувальними службами та міжнародними організаціями у запобіганні загрозам безпеці, що загрожують спільному простору, який Словацька Республіка ділить з країнами-членами ЄС та НАТО, а також у захисті безпеки міжнародної спільноти.

Словацьку інформаційну службу очолює Директор, який відповідає за виконання своїх функцій перед Радою державної оборони. Він призначається і звільняється з посади Президентом Словацької Республіки за пропозицією Уряду Словацької Республіки. Останній визначає штатну структуру та чисельність SIS та затверджує підзаконні нормативно-праві акти організаційно-управлінського характеру. Не рідше одного разу на рік Директор SIS подає Національній раді Словацької Республіки звіт про роботу органу.

Комплексний контроль за діяльністю SIS здійснює Національна рада Словацької Республіки, яка з цією метою створює спеціальний контрольний орган, до складу якого входять депутати цієї ради. У зв’язку з окресленим напрямом діяльності, вони наділяються специфічними правами, у тому числі: мають безперешкодний доступ до об’єктів SIS у супроводі співробітника цієї служби. Контрольний орган має право на подання інформаційного запиту про: статус інформаційної служби; фінансової документації; зміст організаційно-розпорядчих документів; застосування спеціальних засобів; види та методи ведення обліку; трудові відносини; звітні документи і т. д. Засідання контрольного органу проводяться не рідше одного разу в квартал, у закритому режимі. У випадку виявлення порушень SIS і її співробітниками, контрольний орган зобов'язаний повідомити Національну раду Словацької Республіки та Генерального прокурора Словацької Республіки, залежно від характеру порушення проінформованим може бути й Уряд Словацької Республіки.

На особливу увагу заслуговує положення параграфу 7 Закону Національної ради Словацької Республіки «Про Словацьку інформаційну

службу» № 46/1993, який регламентує обов’язки працівників Словацька інформаційна служба, де окрім сукупності професійних обов’язків, закріплено вкрай важливе положення стосовно необхідності підтримання позитивного іміджу служби та її працівників, що обумовлює певні правила поведінки та доброчесне виконання своїх професійних обов’язків [270].

Цікавим у контексті нашого дослідження є і досвід Польщі, оскільки захист державного суверенітету та територіальної цілісності здійснюється не одним профільним органом, а двома − Агентством внутрішньої безпеки (ABW) та Агентством розвідки (AW), які було створено, внаслідок реформи правоохоронних органів 2002 року, яка передбачала ліквідацію Управління охорони держави, що здійснювало: зовнішню розвідку, контррозвідувальну діяльність, охорону державної таємниці та каналів зв’язку керівництва держави. Своєрідна єдність ABW і AW навколо єдиної мети, підтверджується і єдиним нормативно-правовим актом, який визначає засади діяльності обох органів – це Закон Республіки Польщі «Про Агентство внутрішньої безпеки та Розвідувальном Управлінні» від 24.05.2002 [269].

ABW має статус спеціальної служби, основним завданнями якої є забезпечення внутрішньої безпеки, шляхом здійснення: контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом і організованою злочинністю, контрабандою зброї та незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування. ABW підпорядковується безпосередньо Прем'єр-міністру Польщі, який у свою чергу забезпечує контроль за ABW. Більш детально завдання ABW викладено в ч. 1 ст. 5 Закону Республіки Польщі «Про Агентство внутрішньої безпеки та Розвідувальне Управління» від 24.05.2002, зокрема: 1) виявлення, запобігання та протидія загрозами внутрішньої безпеки держави та конституційного ладу, зокрема державного суверенітету, територіальної цілісності та обороноздатності держави; 2) протидія злочинам пов’язаним із: шпигунством; тероризмом; незаконним розголошенням або використанням секретної інформації; завданням шкоди економічним основам держави; корупційною

діяльністю осіб уповноважених на здійснення функцій держави, якщо такими діями завдано школу інтересам держави; виробництвом і торгівлею товарами, технологіями та послугами, що мають стратегічне значення для безпеки країни; незаконним виробництвом, зберіганням і обігом зброї, боєприпасів, вибухових речовин, а також зброї масового ураження; посяганням на кібербезпеку держави; 3) охорона державної таємниці; 4) отримання, аналіз, обробка та передача інформації, яка може мати значення для компетентних органів у сфері внутрішньої безпеки держави [269].

Завдання, покладені AW, переважно виконуються за межами Республіки Польща. Однак на території країни воно також може здійснювати окремі напрями діяльності, якщо вони мають значення для роботи, яку AW провадить поза межами держави [269]. Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону Республіки Польщі «Про Агентство внутрішньої безпеки та Розвідувальне Управління» від 24.05.2002До завдань AW віднесено наступні: 1) отримання, аналіз, обробка та передача компетентним органам інформації, яка може мати істотне значення для безпеки та міжнародного становища Республіки Польща, її економічного та оборонного потенціалу; 2) виявлення та протидія зовнішнім загрозам, що загрожують безпеці, обороні, незалежності та недоторканності території Республіки Польща; 3) захист іноземних представництв Республіки Польща та їх співробітників від дій іноземних секретних служб та іншої діяльності, що може завдати шкоди інтересам Республіки Польща; 4) забезпечення криптографічного захисту повідомлень з польськими дипломатичними та консульськими представництвами та кур'єрською поштою; 5) виявлення та боротьба з міжнародним тероризмом, екстремізмом і міжнародними організованими злочинними угрупованнями; 6) протидія міжнародній торгівлі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, наркотичними засобами та психотропними речовинами, а також товарами, технологіями та послугами, що мають стратегічне значення для державної безпеки, зброєю масового ураження; 7) виявлення та аналіз загроз, що виникають у зонах міжнародної напруженості,

конфліктів та криз, що стосуються державної безпеки, та вжиття заходів щодо усунення цих загроз [269].

Таким чином, зважаючи на викладене вище, можна дійти висновку, що на сьогоднішній день в різних державах Європи сформувався свій особливий підхід до захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Це було обумовлено: по-перше, специфікою історико-правового розвитку кожної окремої держави; по-друге, її соціальним, економічним та політичним розвитком; по-третє, географічним положенням держави. Отже, спираючись на проведений вище аналіз, вважаємо, що найбільш цікавим для нашої держави може бути наступний зарубіжний досвід захисту державного суверенітету та територіальної цілісності: по-перше, Україні слід якомога швидше адаптувати вітчизняне законодавство до вимог Європейського Союзу у сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, адже, як показав досвід ряду європейських держав, їх законодавство побудоване саме на тих принципах суверенітету, що були закріплені у нормативних джерелах ЄС; по-друге, українському законодавцю слід переглянути організаційну структуру системи суб'єктів, діяльність яких полягає у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України. Зокрема, вбачається доцільним створити єдиний координаційний центр, діяльність якого буде спрямовано на організацію роботи відповідних інституцій, що, в свою чергу, дозволить уникнути дублювання їх повноважень та забезпечить якісну реалізацію ними своїх завдань і функцій у відповідній сфері. Також необхідно забезпечити ефективний механізм взаємодії відповідних суб'єктів і обов'язково слід перейняти досвід держав в частині повноцінного фінансового та матеріально-технічного забезпечення відповідних відомств. Вкрай важливим є розроблення дієвої Стратегії захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, яка була ефективно впроваджена в ряді провідних держав, зокрема Великобританії та США. Не зайвим було б звернути увагу на формування іміджу СБ України та приділити особливу увагу морально-етичним аспектам роботи її працівників [261, с. 22].

У свою чергу, висновки зроблені нами в цьому підрозділі дисертаційного дослідження, поряд із іншими положеннями, які були отримані нами раніше, свідчать про наявність певних прогалин правового забезпечення діяльності СБ України, що привалюють в організаційно-управлінській сфері. Тож в наступному підрозділі, доцільно систематизувати та деталізувати окремі положення роботи, визначивши перспективні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

3.2. Перспективні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

Захист державного суверенітету та територіальної цілісності є одним із головних питань для кожної країни, і Україна не є виключенням. Особливо в останні рокі незалежності, в умовах систематичних посягань на територію нашої держави, спочатку під час збройного конфлікту на сході України спричиненого агресією країни-окупанта, а згодом − повномасштабного вторгнення рф. Відверто складна безпекова ситуація в державі, необхідність проведення низки реформ у різних соціальних сферах і державному апараті, оптимізація державних органів у поєднанні з глобалізаційними та інтеграційними процесами, у сукупності призводять до систематичної появи все більше загроз для національної безпеки. За таких умов надзвичайної актуальності набуває побудова стійкої та прогресивної правоохоронної системи, що саме по собі не можливе без приведення до найвищих стандартів роботи суб’єктів такої системи. В такому контексті стає зрозумілою необхідність визначення напрямів удосконалення діяльності державної політики в правоохоронній сфері взагалі, та кожного суб’єкта цієї системи зокрема.

Описана вище ситуація знаходить своє відображення і в науковому вимірі, де проблема захисту державного суверенітету та територіальної цілісності до сьогодні активно розробляється багатьма науковцями та практиками. Науковий інтерес до окресленої тематики «підігрівається» неоднозначною геополітичною та соціально-економічною ситуацією, яка оказує дестабілізуючий вплив як на національну, так і на державну безпеку. А.В. Носач підкреслює, що у всі періоди розвитку соціуму, суспільстві та державі, існували певні загрози, при чому останні як правило мають не тільки військовий характер, тому «у сучасному світі, коли точиться геополітична боротьба між різними групами країн, питання усвідомлення суспільством чіткого переліку тих загроз, які виникають перед ним, є вельми актуальним. Аналіз і усвідомлення сутності тих чи інших загроз, що постають перед країною, дає можливість правильно спланувати напрям і зміст внутрішньої та зовнішньої політики суспільства і держави» [127, с. 51]. Наразі наша держава знаходиться у відверто не простому соціально-економічному становищі, яке погіршується сукупністю чинників, які безпосередньо загрожують інтересам держави та суспільства, що в сукупності створює сприятливий клімат для погіршення криміногенної ситуації, зокрема вчинення правопорушень, які прямо чи опосередковано посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність. Як логічне продовження зазначеного слід навести думки М.В. Савчина, який розглядаючи загрози національній безпеці, зазначає, що сьогодні існує нагальна необхідність розв’язання проблем в економічній, енергетичній, демографічній, екологічній сферах. Важливо, що вчений розглядає сукупність таких проблем у глобальному вимірі, тобто не як проблеми якось конкретної держави, а як проблеми світового масштабу, що повинні вирішуватись світовою спільнотою. Особливо, зважаючи на той факт, що в умовах глобалізаційних процесів, будь-які національні інтереси перебувають у тісному взаємозв’язку з міжнародними інтересами. Наприклад, триваючий і до сьогодні конфлікт між Ізраїлем та Палестини, неможливо вирішити виключно на рівні цих суб’єктів, тому що наслідки неодмінно

позначаються на геополітичній обстановці та відносинах держав територіально розташованих на Близькому Сході [215, с. 184]. З цього випливає й «паралельний» висновок щодо України, інтереси якої повинні гармоніювати з глобальними інтеграційними тенденціями в економічній і правовій сферах. У той же час, вказані процеси безпосередньо пов'язані з національною безпекою та обороноздатністю нашої держави, як національна безпека пов'язана з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності, на чому наголошено в ч.ч. 1, 2 ст. 17 Основного закону України [85].

О.В. Скрипнюк досліджуючи проблеми забезпечення державного суверенітету, характеризує останній як неоднорідне складне утворення, яке забезпечується наступними видами діяльності: «гарантування стабільності форми Української держави; розвиток всіх елементів правової системи України (мається на увазі не лише система законодавства, а й правові відносини, юридична практика, суспільна та індивідуальна правова свідомість, правореалізація тощо); підвищення ефективності організації і функціонування всієї системи державної влади, а не лише окремих гілок та/або органів державної влади; зміцнення економічного, культурного, соціального, політичного, екологічного та безпекового потенціалу держави; позиціонування України на зовнішній та внутрішній арені як активного суб'єкта, спроможного вирішувати складні завдання на національному і глобальному рівнях, здатного до передбачуваної та надійної міжнародної співпраці; зміцнення демократизму Української держави та гарантування основ конституційного ладу України; забезпечення еволюційного розвитку системи державної влади» [221, с. 20]. При цьому, вкрай важливо, щоб кожний з наведених видів забезпечувався необхідним правовим інструментарієм для удосконалення чинного законодавства. Необхідно розуміти, що самі по собі інструменти можуть відрізнятись один від одного, залежно від сфери, яка «виробляє» ці інструменти (соціальна, економічна, правова). Це у свою чергу дозволить сформувати цілісний механізм захисту державного суверенітету, засади функціонування якого матимуть закріплення на найвищому юридичному рівні. Власне сам

такий механізм являтиме собою правовідносини соціального, політичного, економічного характеру, які формуватимуть мету держави, її суть і соціальне значення, поряд з усталеною систему державних органів.

Проводячи теоретико-методологічний аналіз політики забезпечення територіальної цілісності України А.Ю. Дахно зазначає, що кількість загроз територіальної цілісності країни збільшились у зв'язку з подіями 2014 року (появою так званого ОРДЛО (окремі райони Донецької *і* Луганської областей) та анексією Автономної Республіки Крим). Оскільки вказані події стали передумовою поширення такого явища як сепаратизм на території усієї держави. Викладені факти свідчать про нагальну необхідність розроблення та впровадження якісної та безкомпромісної державної політики в сфері національної безпеки, в частині захисту територіальної цілісності. Також ці події можна розглядати як своєрідний індикатор недосконалості захисту територіальної цілісності. В той же час, прикладний аспект захисту територіальної цілісності держави «тісно пов'язаний з теоретичними питаннями національної безпеки та науковими проблемами сучасної політології. Події останніх років засвідчили серйозну кризу системи міжнародної безпеки. Зовнішнє втручання у внутрішні справи незалежних держав, спроби дестабілізації їхніх політичних систем та пряме силове захоплення чужих територій стали реальністю навіть на Європейському континенті, де після Другої світової війни були реалізовані масштабні політичні, міжнародно-правові та інституційні заходи запобігання територіальним конфліктам» [49, с. 1]. Сучасні ж реалії свідчать про часткову неспроможність міжнародної спільноти та всесвітніх організацій ефективно та швидко реагувати на кризові ситуації та позитивно впливати на врегулювання прогресуючих конфліктів. За таких обставин захист державного суверенітетута територіальної цілісності все частіше стає особистою «справою» кожної окремої держави, за виключенням локальної підтримки дружніх країн. Отже, не дивно, що в політичній і правовій науках з'явилися думки про необхідність переосмислення категорій державного суверенітету та територіальної

цілісності. На необхідності формування розгалуженої системи гарантування державного суверенітету наголошує і У.І. Кузенко [94, с. 14], уточнюючи, що трансформаційні процеси XXI ст., обумовили виникнення нових викликів перед суспільством і державами, зокрема Україною в зв'язку з загарбницькими діями країни-агресора. З іншого боку такі негативні події наглядно продемонстрували необхідність розробки та впровадження інших механізмів, у тому числі юридичних, які б змогли забезпечити ревіталізацію територіальної цілісності.

Слід погодитись із Х.В. Юськів із приводу того, що забезпечення національної безпеки держави має стратегічне значення для її прогресивного розвитку. Окрім того, лише за умови досягнення певного рівня національної безпеки можна говорити про розвиток суспільства та усталені концептуальні розробки в цій сфері. В той же час «аналіз загроз та викликів, а також поняття «національна безпека» зумовлений тією обставиною, що дане поняття є базовим для формування концепції національної безпеки будь-якої держави, а це є основним рушієм при визначенні політики національної безпеки, основна функція якої покладена на визначення головних інтересів націй та здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються сьогоднішніх і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення» [259, с. 2-3]. В такому контексті важливо розуміти зміст і наслідки як актуальних, так і перспективних загроз, що у свою чергу дозволить сформувати належний методологічний комплекс для ефективної протидії.

Досить ґрунтовну характеристику територіальної цілісності надає О.О. Іляшко, визначаючи останню як невід'ємну характерну ознаку держави, одну з засад її існування, соціального та економічного розвитку, умовою перебування населення в межа кордонів країни та фактором міжнародної самостійності. Більш того вчений розглядає територіальну цілісність як ціннісний компонент держави, суть якого полягає в тому, що вона встановлює межі недоторканості та кордони поширення державного суверенітету [72, с. 35]. Питання щодо раціонального осмислення складових елементів державності, в тому числі державного суверенітету та територіальної цілісності, особливо

гостро стоїть останні вісім рокові, під час яких систематично реалізуються посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність України.

Близькі за своєю змістовною сутністю висновки та положення вчених, свідчать про наявність низки проблемних питань у сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, які в тому числі потребують нормативного врегулювання. Цікаве, що ідентична позиція перманентно відображається в окремих нормативних актах, зокрема у Рішенні РНБО України «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні» від 26.11.2018 р. № 390/2018 [258]. Теж саме стосується і суб'єктів, які здійснюють такий захист і є дотичними до цієї діяльності, наприклад з початком військової агресії, стало зрозуміло, що коло компетенції органів НП України не дозволяє ефективне виконувати поставлені завдання в екстремальних умовах, наслідком чого стало оперативне прийняття Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [151], який фактично розширив і конкретизував повноваження поліцейських.

Ці та інші обставини визначають неабияку актуальність науково-теоретичного опрацювання напрямків вдосконалення адміністративного законодавства щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. При цьому особлива увага має бути приділена удосконаленню законодавчого регулювання діяльності СБ України за цими напрямками, адже даний орган держави виконує одну із ключових ролей у сфері забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності. Втім, тривалий час в нашій державі нормативно-правове підґрунтя організації та функціонування зазначеного відомства залишаються незмінними, що негативним чином позначається на ефективності виконання СБ України свого функціонально-цільового призначення. Очевидно, що така ситуація є неприпустимою на тлі тих викликів та загроз, з якими зіштовхнулася сучасна Україна. На необхідності реформування СБ України вже неодноразово наголошувалося і представниками

наукових кіл, і політичними діячами, і працівниками правоохоронної системи. Зокрема, у 2019 році було розроблено відповідний проект закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України [207], з якого по-суті і почалось реформування, що мало на меті оновити та конкретизувати основні напрями роботи органу. Започаткований процес повинен був створити ефективні механізми реагування на виникнення новітніх загроз, насамперед протистояти гібридній війні. Ми не будемо проводити детальний аналіз змін у роботі СБ України, оскільки це питання виходить за межі нашого дослідження, втім розуміння результатів оновлення діяльності СБ України має не аби яке значення на її сьогоднішню професійну діяльність. Отже, доцільно коротко розглянути сутність цієї реформи, що полягає у: чіткому розмежуванні функцій СБ України з іншими правоохоронними органами, внаслідок чого вона здійснює кримінальні провадження в злочинах, віднесених до її компетенції чинним законодавством; за межами повноважень СБ України залишились корупційні та економічні злочини, а відповідні профільні підрозділи було ліквідовано; контррозвідувальних повноваженнях, а також тих, що необхідні для захист об’єктів критичної інфраструктури від тероризму та кібератак; зменшення ризику політичного впливу на діяльність СБ України; перегляд кадрової політики з урахуванням необхідності запровадження демілітаризації та оновлення персоналу; запровадження публічної підзвітності СБ України.

Зважаючи на те, що СБ України є безпосереднім суб’єктом забезпечення національної безпеки, будь-яка оптимізація даного органу повинна бути органічна пов’язана з актуальними концептуальними документами в безпековій сфері. У такому контексті, необхідно проаналізувати і положення Стратегії національної безпеки України викладеної в Рішенні РНБО України від 14.01.2020 введеної в дії Указом Президента України від 14.01.2020 № 392/2020 [205]. У даному документі зазначається, що наша держава прагне миру, який є основою прогресу, проте він неможливий без відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності, які були порушені в 2014 році.

Стратегія сформована та повинна реалізуватись із урахуванням таких засад як: стримування, що можна забезпечити за рахунок укріплення оборонного сектору; стійкість, досягнення якої забезпечить адаптацію народу до зміни стану безпекового середовища; взаємодія, тобто налагодження стратегічних партнерських відносин із державами-партнерами. Одночасно, до загроз національній безпеки держави віднесено: стрімке поширення тероризму та злочинності, включаючи наркоторгівлю, торгівлю людьми та зброєю, екстремізм, нелегальну міграцію, сепаратизм; неможливість прогнозування ситуації в світі; укріплення трансатлантичній та європейській єдності, яке може спровокувати появу нових конфліктів; гібридна війна рф проти України, де перша використовує різноманітні засоби (політичні, інформаційні, психологічні, військові тощо); регулярне проведення військових навчань біля кордонів України; розвідувальна-підривна діяльність і т. п.

Проведений вище аналіз, дозволяє дійти таких висновків: по-перше, чинна Стратегія національної безпеки України викладеної в Рішенні РНБО України від 14.01.2020 введеної в дії Указом Президента України від 14.01.2020 № 392/2020 [205] потребує оновлення, з урахуванням нових загроз, які виникла після 24.02.2022; по-друге, реформа СБ України, хоча і проводилась відносно паралельно з утвердженням цієї стратегії, але вони скоріше є паралельними та не узгоджуються між собою. Зазначене може призвести до нерозуміння вичерпного переліку завдань у сфері національної безпеки, що потребують оперативного реагування.

Отже, на нашу думку доцільно оновити концептуальні засади реформування і розвитку СБ України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки. У свою чергу перші (концептуальні засади) повинні містити коло найбільш суттєвих та актуальних загроз для державного суверенітету і територіальної цілісності України, обумовлених зовнішньою агресією по відношенню до нашої держави, глобалізаційними та міграційними процесами, активним розвитком транснаціональної організованої злочинності, протистоянням провідних ядерних держав світу за гегемонію тощо. Щось

подібне сьогодні можна знайти лише в завданнях СБ України, закріплених у ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» [202]. Разом із тим юридичний аналіз вказаної статті, дає підстави зробити висновок, про те, що вони викладені надто абстрактно та містять єдине уточнення – відсилку до компетенції органу. Таке формулювання, на наш погляд, виглядає вкрай недоречним, оскільки сама по собі компетенція формується з урахуванням завдань поставлених перед суб'єктом. До того ж, незрозуміла позиція законодавця щодо розмежування в двох окремих частина статті завдань пов'язаних із протидією злочинності та іншими (ч. 2 та ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» [202]). В зв'язку з чим пропонуємо власне бачення редакції вказаної статті:

«Стаття 2. Завдання Служби безпеки України

Завданнями Служби безпеки є:

1) захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

2) запобігання тероризму;

3) контррозвідувальна діяльність з метою забезпечення безпеки інтересів держави в оборонній, економічній, науково-технічній, енергетичній, інформаційній і інших стратегічно важливих сферах;

4) протидія кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, національної та громадської безпеки та іншим правопорушенням, що загрожують державній безпеці;

5) охорона державної таємниці.». (ДОДАТОК В)

Також відверто застрілим виглядають положення ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України», яка не змінювалась з 1992 року. В зазначеній статті закріплені засади діяльності СБ України, серед яких: «законність, повага до прав і гідності особи, позапартійність та відповідальність перед народом України» [202]. При чому цікаво, що дві з цих засад отримали деталізацію у ст.ст. 5 і 6 наведеного вище закону, на відміну від засад законності та відповідальності перед народом України. Нажаль, це свідчить про відсутність комплексного підходу, під час реформування СБ України, оскільки ми

переконані, що будувати сучасний ефективний державний орган неможливо на пострадянських принципах. До прикладу, цінностями МІ-5 є: професіоналізм, командна робота та інноваційність [265]. Вказані цінності сильно резонують із засадами роботи СБ України, а тому останні потребують перегляду та розширення.

Окрема увага має бути приділена концептуальним засадам протидії СБ України посяганням на інформаційний суверенітет, адже сьогодні Україна перебуває в епіцентрі інформаційної війни. Інформаційній війні, пише Я.Й. Малик, притаманна інформаційна зброя – «це різновид зброї, головними елементами якої є інформація, інформаційні технології (зокрема технології інформаційного впливу), інформаційні процеси та технічні засоби, що застосовуються в інформаційному протиборстві. Мета інформаційної війни − послабити моральні і матеріальні сили супротивника або конкурента та посилити власні. Вона передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній галузях. Інформаційна війна − складова частина ідеологічної боротьби» [108, с. 4]. Зрозуміло, що такий вид війни не призводить до великої кількості жертв і масштабних руйнацій, не виникає гуманітарна криза. І в цьому її основна небезпека, бо часто до цих загроз ставляться несерйозно, зневажливо, саме через описані деструктивні явища абсолютно деструктивного характеру. В той же час, необхідно розуміти, що ця війна має чітку ціль ураження – психоемоційний стан населення, окремої особи чи групи осіб, а він є основою фізичного здоров’я будь-якої людини. Тому, наслідки від військових дій і інформаційної війни, якщо і не є співмірними, але є доволі тяжкими, адже якщо військові дії часто мають якесь територіальне обмеження, то інформаційна війна не знає кордонів. Успіх проведення інформаційної війни дозволяє керувати окремим групами суспільства, насадження якоїсь ідеології, спотворених ідей, дезінформації, залякування. В результаті це може призвести о того, що люди не зможуть адекватно, а ні сприймати, а ні оцінювати реальність. Ю.О. Горбань констатує, що «події останнього десятиліття є яскравим свідченням того, що Україна, її

державні органи влади, громадянське суспільство та ЗМІ не були готові до такої масованої військової та інформаційної агресії, що в експертному середовищі отримала назву «гібридна війна». Саме тому першочерговим завданням усіх державних, громадських, наукових, експертних, журналістських інституцій є розробка термінових ефективних заходів щодо нейтралізації інформаційно-диверсійної діяльності Російської Федерації проти України та протидії її подальшому розгортанню» [43, с. 136];

Досліджуючи перспективні напрями вдосконалення діяльності СБ України не можна не торкнутись кадрової політики, яка є одним із основних напрямів публічного адміністрування. Формування якісної кадрової політики зможе забезпечити раціональний підхід до поповнення кадрів і використання кадрових ресурсів, а також дасть можливість сформувати якісний персонал, який буде здатен кваліфіковано виконувати функціональні обов’язки та виконувати завдання, які ставляться перед державним органом [61, с. 305]. На важливості поміркованої кадрової політики наголошує В.Г. Федоренко зазначаючи, що вона «є наріжним каменем державного управління. Її результативність визначає ефективність державного управління, формує «обличчя влади», визначає ступінь довіри до неї. Чітка і послідовна кадрова політика, що ґрунтується на державницькій патріотичній ідеології і спрямована на реалізацію національних інтересів та забезпечення добробуту суспільства, принципово відрізняється від маніпулювання кадрами в інтересах перерозподілу сфер впливу й адміністративних ресурсів» [241, с. 137].

Більш того, захист державного суверенітету та територіальної цілісності потребує систематичного вирішення надскладних багатоаспектних завдань, проведення ґрунтовного аналізу та прогнозування, які можуть здійснити тільки фахівці, що мають належну підготовку. Достатньо специфічної вбачається підготовка фахівців у сфері національної безпеки, тому що кваліфікації перших повинно бути достатньо для того , що б вони з точки зору різних видів діяльності (організаційною, розпорядчою, консультативною, аналітичною та експертною) могли швидко та ефективно вирішувати завдання пов’язані з

виникненням таких загроз як: воєнно-політичні конфлікти, загрози природної та антропогенної етимології; стрімко розвиваюча геополітична ситуація, яке потребує постійного аналізу; нестабільність біполярної системи в світі, що призвело до загострення конфліктів між окремим країнами, в той час коли міжнародна еліта виявилась неготовою до рішучих років і дій для швидкого їх регулювання.

Сьогодні питання стосовно удосконалення кадрової політики у СБ України обговорюються переважно у контексті необхідності оптимізації штату цього державного органу. З нашої точки зору такий крок сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення, виглядає неоднозначно. В такому контексті не менш важливим залишається професійна підготовка та формування кадрового складу СБ України, забезпечення його стимулювання та постійного професійного розвитку. Адже характер та коло загроз, з якими працює СБ України, швидко змінюються і потребують постійного удосконалення професійних знань, умінь та навичок працівників даного органу, які безпосередньо і виконують завдання та функції останнього. Тому, вбачається за доцільне розробити стратегію здійснення кадрової політики в системі органів СБ України, визначивши її принципи, пріоритети та напрямки розвитку. В свою чергу, це дасть можливість зміцнити кадровий корпус СБ України, шляхом формування професійного патріотично орієнтованого персоналу, який має високі моральні якості та сукупність умінь і навичок, необхідних для виконання завдань поставлених перед вказаним органом.

Попри те, що наразі вся увага в розрізі професійної діяльності СБ України сконцентрована на відсічі збройній агресії, інші аспекти її діяльності не втратили свою актуальність, оскільки від налагодження останніх залежить вирішення завдань поставлених перед цим органом. Тож, вважаємо необхідним акцентувати увагу на контрольно-наглядовій діяльності СБ України, в частині її програмного та нормативного закріплення. Одною з цілей реформування СБ України було декларовано запровадження демократичного цивільного контролю, який включає: загальний парламентський контроль; контроль

профільного комітету ВР України; контроль Президента України; аудит Рахункової палати; відомчий контроль; судовий контроль; прокурорський нагляд і громадський нагляд.

Разом із тим у Розділі VI «Контроль і нагляд за діяльністю служби безпеки України» Закону України «Про Службу безпеки України» [202] не закріплено жодного положення про громадський нагляд. Натомість можливість громадськості реалізовувати цей нагляд за сектором безпеки та оборони, до якого входить СБ України, закріплено в ст. 10 Закону України «Про Національну безпеку України». Зокрема у ч. 1 вказаної статті закріплено наступне: «громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів …» [189]. На наш погляд наявна невідповідність вказаних законів, оскільки за таких умов профільний законодавчий акт, який регламентує діяльність СБ України повинен містити, принаймні відсильну норму на Закон України «Про Національну безпеку України», тому що систематичне тлумачення розділу присвяченого контрольно-наглядової діяльності взагалі не дає розуміння про реалізацію даного виду діяльності, що йде в розріз із цілями оновлення СБ України в межах реформування. Внаслідок чого, вважаємо необхідним доповнити Закон України «Про Службу безпеки України» [202] статтею 34-1 наступного змісту:

«Стаття 34-1. Громадський нагляд за діяльністю Служби безпеки України

Громадськість здійснює демократичний цивільний контроль за діяльністю Служби безпеки України, шляхом здійснення громадського нагляду у порядку встановленому Конституцією України, Законом України «Про національну безпеку України» та іншими законами України з урахуванням обмежень встановлених чинним законодавством.». (ДОДАТОК Г)

Таким чином, серед перспективних напрямів вдосконалення діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності можна виділити такі: 1) перегляд і оновлення концептуальних засад

реформування та розвитку та діяльності СБ України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки, зокрема переосмислення завдань і принципів діяльності та внесення відповідних змін у ст.ст. 2, 3 Закону України «Про Службу безпеки України»; 2) розширення та конкретизація повноважень СБ України в сфері протидії посяганням на інформаційний суверенітет держави; 3) вироблення фундаментальної кадрової політики СБ України, як включатиме не тільки питання стосовно організаційно-шатної структури, а і комплексний підхід у частині підвищення кваліфікації персоналу з урахуванням особливих умов (воєнного стану, гібридної війни тощо); 4) узгодження положень Закону України «Про Службу безпеки України» та Закону України «Про національну безпеку України», в частині реалізації громадського нагляду (демократичного цивільного контролю громадянами), що потребує внесення відповідних законодавчих змін у профільний закон СБ України.

Наведений вище перелік напрямів удосконалення СБ України звичайно не може вважатись вичерпним, у той же час, реалізація кожного з них буде сприяти підвищення ефективності роботи даного органу, зокрема в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Окремої уваги потребують концептуальні засади СБ України, особливо в умовах реформування, що дасть змогу оновити не тільки організаційні, а і ідейні засади діяльності. В той же час, в умовах сьогодення, коли діяльність всіх правоохоронних органів сконцентрована на відсічі збройній агресії за для захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, не можна залишати поза увагою питання їх взаємодії та координації.

3.3. Удосконалення взаємодії і координації між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності

Питання щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності носять комплексний характер, оскільки вони забезпечуються за допомогою сукупності різних за своєю суттю заходів – правових, організаційних, безпекових, економічних тощо. Останні, внаслідок своєї різноманітності не можуть реалізовуватись одним державним органом або їх невеликою кількістю. Підтвердженням зазначеного є положення п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» [189], де визначено, що до сектору безпеки і оборони, який забезпечує державний суверенітет і територіальну цілісність утворює система державних органів, зокрема органи спеціального призначення та розвідувальні органи, ЗС України, легальні військові формування, сили цивільного захисту, оборонно-промисловий комплекс тощо. В свою чергу, для ефективного захисту національної безпеки держави, а з нею, в першу чергу, державного суверенітету та територіальної цілісності, важливо об'єднати зусилля всіх державних органів і скоординувати її діяльність в окресленому напряму.

Розглядаючи зазначене вище з боку правового забезпечення, слід відмітити, що перед законодавцем свого часу постало вкрай складне завдання: не тільки створити розгалужену нормативно-правову базу щодо регулювання професійної діяльності сектору безпеки та оборони, а і узгодити останню. Це стосується кожного суб'єкта сектору безпеки та оборони, зокрема СБ України, яка попри достатньо широкий спектр повноважень об'єктивно не спроможна самостійно забезпечити захист державного суверенітету та територіальної цілісності, розв'язати різного роду проблеми в окресленій сфері. Таке складне завдання потребує злагоджених дій усіх суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а значить особливої актуальності набуває питання їх взаємодії.

Поняття «взаємодія» та «координація» є взаємодоповнюючими категоріями: перша відображає зв'язки між об'єктами, коли ті знаходяться в динамічному стані [23, с. 346], а друга – узгодженість діянь, погодження їх реалізації з іншими суб'єктами [23, с. 278]. Взаємодія, а з нею і координація, характеризується наявністю низки ознак, серед яких: їх форма, що передбачає здійснення активних дій; наявність певного кола суб'єктів, що приймають участь у взаємодії; необхідність погодження основних засад такого процесу (цілей, мети, інструментів і т.п.); необхідність нормативного врегулювання; «спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; стан, який обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; зміст завдань, які виконують суб'єкти взаємодії; спільна діяльність» [135, с. 500]. Д.Г. Заброда наводячи схожі ознаки, відмічає, що «основним критерієм визначення форми взаємодії має бути функціонально-операційний аспект спільної діяльності, при якій би вона (форма), як зовнішній прояв взаємодії, враховувала б у своїй основі, перш за все, характер узгоджених функціональних операцій» [64, с.62-63].

В той же час у правовій доктрині існують і інші погляди, наприклад Ю.С. Назар не вважає нормативно-правову основу визначальною ознакою та необхідною умовою взаємодії, хоча і звертає увагу, що її наявність значно підвищить її якість [121, с. 16]. Така позиція, на нашу думку не витримує критики, адже коли мова йде про спільну узгоджену діяльність суб'єктів наділених державно-владними повноваженнями, тобто державних органів, не можна допускати «свавілля». В такому контексті доречно навести класичне правило, що витікає з принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону держави [85]): державні органи та їх посадові особи можуть здійснювати лише те, що прямо передбачено законом. Приймаючи його до уваги, та враховуючи погляди Ю.С. Назара, можна припустити таке: якщо можливість взаємодії не визначена в нормативно-правовому акті, який регулює діяльність органу державної влади, то така взаємодія сама по собі неможлива. Зрозуміло, що зроблений висновок виглядає абсурдно. Таким чином, правова основа взаємодії будь-яких органів державної влади необхідна ознака цього процесу на ряду з

забезпеченням її реалізації та необхідними заходами (плануванням, організацією, узгодження тощо).

Окрім стабільної правової основи взаємодії, важливим є її правильна організація та координація, зокрема це важливо для правоохоронної сфери. На чому у своєму дослідженні наголошує О.І. Хараберюш, зазначаючи, що «правильно організована взаємодія правоохоронних органів містить у собі значні потенційні можливості щодо зменшення кількості нерозкритих злочинів, здійснення профілактичних заходів, підвищення ефективності правоохоронної діяльності в цілому» [245, с. 97]. Продовжуючи цю думку необхідно навести тезу С.В. Чучко: «ефективність поєднання сил і засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидке притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння» [250, с. 267].

Все зазначене вище, на нашу думку, можна екстраполювати і на близьку до правоохоронної сфери, сферу національної безпеки, зокрема захист державного суверенітету та територіальної цілісності. Таким чином, розбудова правових засад взаємодії суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, в тому числі СБ України, та систематичне удосконалення заходів із їх координації, впливає на ефективність такого роду діяльності. Розуміючи важливість співдії СБ України вчені присвятили багато своїх праць вказаній проблемі, щоправда всі вони переважно стосуються протидії злочинності [142, с. 10; 111, с. 178]. Але з огляду не те, що остання є частиною захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, вважаємо необхідним проаналізувати наявні в юриспруденції положення та висновки щодо взаємодії СБ України.

Так, М.М. Швайка досліджуючи діяльність СБ України акцентує увагу, на одному з її видів – зовнішньому, яка уособлює дії суб’єктів щодо охорони та захисту суспільних відносин, при чому вони реалізуються як самостійно, так і спільно з іншими суб’єктами, а тому взаємодія вказаного відомства з іншими державним органами є одним із важливих напрямів роботи [251, с. 286]. В теорії права існують і більш фундаментальні здобутки, наприклад В.Л.

Ортинський пропонує власне бачення взаємодії підрозділів СБ України з правоохоронними органами у сфері протидії контрабанді наркотичних засобів як «спільної, основаної на чіткому дотриманні правових норм, діяльність СБУ та інших правоохоронних органів, яка проводиться у конкретних формах, за допомогою спеціально визначених методів, узгоджених за місцем і часом, з метою протидії контрабанді наркотичних засобів» [129, с. 7]. І.Г. Фурман розглядаючи співпрацю СБ України з іншими правоохоронними органами, вказує на існування двох основних напрямів взаємодії: міжвідомча діяльність і обмін інформацією [244, с. 126]. О.С. Золотніков виділяє дві основні групи повноважень СБ України в межах її взаємодії в митній сфері: 1) інформаційно-організаційні (направлення офіційних документів, обмін інформацією і.т.п.); 2) тактико-організаційні (реалізація певних спільних заходів, операцій і т.д.) [70, с. 490].

Сьогодні досить багато уваги приділяється і проблемам взаємодії СБ України з іншими державними органами. О.В. Тарасенко у своїй науковій праці присвяченої адміністративно-правовим засадам взаємодії СБ України, органів внутрішніх справ, прокуратури та контролюючими органами у протидії фіктивному підприємництву, наголошує на існуванні наступних проблем: незначна кількість наукових розробок; наявність прогалин і недоліків у чинному законодавстві щодо регулювання спільних заходів; відсутність координації між спеціальними підрозділами ті іншими органами, а також новаційних підходів до удосконалення процесів взаємодії [229, с. 162].

К.В. Яровий, під час розв’язання окремих питань взаємодії НП України з іншими органами державної влади в зоні проведення бойових дій також наголошує на існуванні ряду проблем, серед яких: відсутність відповідних правових актів із цього питання; відсутність адекватного розподілу повноважень, що впливає на успішність проведення операцій і бойових завдань; неналежне адміністрування процесами взаємодії та координації, а як наслідок відсутність єдиної мети, незрозумілі завдання, безцільне використання сил і засобів, недостатня кількість навчальних заходів і програм; «розбіжності у

відомостях про соціально-економічну, військово-політичну, стратегічну й оперативну обстановки; халатне ставлення до своїх функціональних обов’язків і наявність почуття безкарності за невиконання домовленостей» [260, с. 126]. З метою вирішення зазначених проблем автором пропонується: встановити відповідний режим підпорядкованості та взаємодії СБ України, правоохоронних органів і органів місцевого самоврядування, а також створити систему спеціальних підрозділів для взаємодії та координації.

Цікавою є позиція К.С. Дашкової, яка звертає увагу на необхідність реформування сектору безпеки та оборони, тому що в його середині громадськість і державні органи не мають результативної комунікації, через недостатній рівень довіри перших до посадових осіб правоохоронних органів, що впливає на зниження активності громадян у сфері національної безпеки [52, с. 18]. Привертає увагу і праця авторів на тему «Технологічні та комунікаційні виклики взаємодії СБУ та ЗСУ під час збройної агресії: пошук інноваційних рішень», основною ідеєю якої є необхідність постійного обміну інформацією через безпечний захищений зв’язок. Щоправда реалізація зазначеної ідеї ускладнюється: відсутністю технічної єдності та стійкого зв’язку між СБ України та ЗС України, оскільки часто вони використовують різні засоби для комунікації; недостатньою кількістю заходів щодо охорони та оперативної передачі інформації. Розв’язати вказані проблеми вчені (В.І. Гурковський, І.П. Козак, С.Ф. Дмитрук) пропонують шляхом «активного впровадження інноваційні технології, стандартизій процесів комунікації та забезпечення стійкість зв'язку у найскладніших умовах» [46, с. 119].

В.Г. Севрук у такому контексті відмічає, що для розбудови взаємодії правоохоронних органів потрібно: створити ефективний координаційний орган або систему органів; періодично здійснювати спільних аналіз оперативної обстановки та прийняття на основі цих результатів різних рішень; організовувати та проводити різні наукові заходи (науково-практичні конференції, круглі столи, форуми тощо) з цієї теми; почати користуватися можливостями «правоохоронних органів для підвищення професійної

кваліфікації працівників, а особливо створення спеціальних курсів у рамках перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників слідчих органів та оперативних підрозділів Національної поліції України (МВС), СБУ, прокуратури тощо» [218, с. 195].

Слід відмітити, що попри абсолютно різні сфери наукових інтересів всі вони доходять схожих висновків. Так, на підставі узагальнення теоретичних поглядів і положень науковців викладених у їх працях присвячених взаємодії СБ України та інших правоохоронних органів можемо дійти висновку про наявність низки проблем, основними з яких є відсутність: комплексного нормативно-правого регулювання цього процесу; системи координуючих органів; уніфікованого підходу щодо використання технічних засобів, які забезпечують процеси взаємодії; єдиного підходу до оцінки інформації для обміну. І це попри той факт, що національне законодавство містить декілька підзаконних нормативно-правових актів, які врегульовують окремі аспекти взаємодії. Більш того в профільному законодавчому акті, який регламентує роботу СБ України закладені її основи, зокрема зазначено, що відомство «взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань» [202]. Ідентична норма закріплена не тільки в ст. 8, а і – 17 Закону України «Про Службу безпеки України» [202]. Між тим обидві норми мають суто декларативний характер, оскільки не закріплюють жодних засобів, методів і напрямам окресленої діяльності.

За таких умов доцільно дослідити підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують взаємодію СБ України з іншими суб’єктами: Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією» затверджене спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Державна податкова служба України, МО України, Державної митної служби України, ДПС України, Державної пенітенціарної служби України від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236 [170]; спільний наказ СБ України та МВС України «Про взаємодію Служби безпеки

України та Міністерства внутрішніх справ України в питанні розшуку осіб» від 03.05.2012 № 169/391 [150].

Перший нормативно-правовий акт, у порівнянні зі спільним документом СБ України та МВС України, має більш широкий зміст і стосується не стільки процесів взаємодії, скільки процесів координації. У ньому закріплені основні засади координації, насамперед завдання та принципи (законність, рівність, самостійність, гласність і відповідальність). Окремої уваги потребують форми координації, а саме: спільні засідання колегій і міжвідомчі наради керівництва; нормотворча діяльність (видання відповідних наказів, настанов, вказівок, методичних рекомендацій тощо); обмін даними; розробка, організація та проведення заходів, спрямованих на протидію злочинності, а також перевірок; утворення слідчо-оперативних груп; «вивчення позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності та корупції, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів; взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації; проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів; розробка пропозицій з питань удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції; спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері боротьби із злочинністю та корупцією» [170]. В кожному конкретному випадку форма координації обирається залежно від обставин, умов, цілей і мети дій, які потребують координації.

Проте, важко визнати аналізований нормативно-правовий акт актуальним в контексті забезпечення національної безпеки, а також захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Не тільки з огляду на його специфікацію (протидії злочинності), а і певну шаблонність, абсолютну невідповідність сучасним реаліям, особливо в безпековому просторі. До речі питання співпраці в секторі безпеки та оборони також упущене в законодавстві, про, що свідчить відсутність відповідних положень у Законі України «Про національну безпеку України» [189]. Більш того, його основний зміст

стосується організації, підготовки та проведення нарад, у той час, коли боротьба зі злочинністю як і захист державного суверенітету та територіальної цілісності, потребує не обговорень, а оперативного т програмного здійснення рішучих дій.

Інший підзаконний нормативно-правовий акт про спільну діяльність СБ України та МВС України орієнований на конкретний напрям діяльності – розшук осіб, а тому закріплює положення про реалізацію відомством державного та міждержавного розшуку та його документування [150].

Нажаль, жоден із цих законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів не здатен врегулювати питання пов’язані з взаємодією та координацією між суб’єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Тому що: по-перше, вони мають чітко визначені сфери нормативного регулювання, які не стосуються захисту державного суверенітету та територіальної цілісності; по-друге, ці документи було затверджено більше десяти років тому, а значить вони орієнтовані на зовсім інші загрози та виклики; по-третє, обидва підзаконних нормативно-правових акта не можна визнати комплексними; по-четверте, вони носять більше теоретичний, а ніж прикладний характер, адже не відображають, а ні засобів, а ні напрямів взаємодії та координації, а також не враховує специфіку цих процедур; по-п’яте, це більш декларативні, ніж програмні документи, а тому вони не призводять до суттєвого позитивного ефекту.

На наше переконання, саме відсутність адекватного правового забезпечення процесу взаємодії та координації між суб’єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності гальмує і інші процеси, зокрема створення відповідних структурних підрозділів забезпечення даного процесу, а також вироблення актуальних і результативних інструментів співпраці. Сьогодні остання здійснюється, переважно, інтуїтивно на договірних засадах, що негативно позначається на результатах взаємодії та виконання спільного завдання – захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Більш того чинне законодавство, що регламентує процеси взаємодії та координації не враховує ще низку важливих аспектів цієї діяльності, які набули особливої актуальності, під час повномасштабного вторгнення: міжнародного співробітництва (міжнародного партнерства), спільної діяльності з волонтерами та організації кіберспротиву. Висновок про важливість вказаних аспектів можна зробити з аналізу Публічного звіту СБ України за 2022 рік, де звертається увага на такі моменти: 1) тісна взаємодія зі спеціальними службами та правоохоронними органами інших країн, зокрема країн ЄС і держав-членів НАТО, а також міжнародними організаціями; 2) волонтерські проекти, оскільки саме волонтери допомагають працівникам відомства швидко отримувати необхідне спеціалізоване обладнання (тепловізори, бронежилети, тепловізійні приціли та насадки і т. п.) [210, с. 23]; 3) спротив на кіберфронті, який вдалось організувати лише завдяки «взаємодії багатьох людей і організацій, а на рівні держави працює ціла система: Департамент кібербезпеки СБУ, Мінцифри, Держспецзв'язок, Кіберполіція» [210, с. 43].

Отже, існує нагальна необхідність прийняття нового уніфікованого нормативно-правового акту, який зможе врегулювати якомога більше напрямів взаємодії СБ України не тільки з правоохоронними органами, а і з іншими суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності (сектору безпеки та оборони), а також громадськістю. Такий нормативно-правовий акт за своєю суттю є організаційно-розпорядчим, а тому повинен мати форму положення та містити обов'язкові елементи як от: основи взаємодії та координації (завдання, принципи); форми та інструменти взаємодії та координації; напрями чи галузі взаємодії та координації; суб'єкти цієї діяльності тощо. Окрім того, важливо розмежувати взаємодію суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності та координацію їх дій і створити міжвідомчий орган такої діяльності, а в самому положенні закріпити порядок його роботи.

На нашу думку цей нормативно-правовий акт доцільно назвати «Положення про порядок взаємодії та координацію суб'єктів захисту

державного суверенітету та територіальної цілісності», а його зміст можна представити наступним чином.

І розділ – це загальні положення, який включатиме визначення основних термінів («взаємодія суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності», «координація між суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності», «суб’єкт координації захисту державного суверенітету та територіальної цілісності» тощо), правову основу, завдання, принципи, коло суб’єктів.

ІІ розділ повинен бути присвячений адміністративно-правовому статусу суб’єкта координації захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

ІІІ розділ, визначатиме повноваження суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності в сфері взаємодії.

IV розділ, закріплюватиме форми та інструменти взаємодії та координації суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Звичайно, запропонований зміст не можна визнати абсолютним. Розроблення подібного підзаконного акту – це довготривала та кропітка робота, адже його положення повинні бути чіткими, зрозумілими, ґрунтовними та виваженими, а також узгоджуватись із іншими законами у сфері забезпечення національної безпеки, в тому числі профільними правовими актами, які регулюють роботу суб’єктів сектору безпеки та оборони. В свою чергу, прийняття даного нормативного-документу, разом із внесенням змін до чинного законодавства, які були запропоновані в результаті проведення дисертаційного дослідження, зможе суттєво підвищити результативність діяльності СБ України в сфері забезпечення національної безпеки.

Висновки до розділу 3

Зарубіжний досвід захисту державного суверенітету та територіальної цілісності досліджено на прикладі Великобританії, Німеччини, Франції, Словаччини та Польщі, зокрема проаналізовано нормативно-правові акти, якими регламентується діяльність спеціальних державних органів до основних завдань яких відноситься захист державного суверенітету та територіальної цілісності, зокрема охорона державної таємниці. Внаслідок чого зроблено висновок, що підходи до захисту державного суверенітету та територіальної цілісності відрізняються одне від одного. Це пояснюється наступними факторами: специфікою історико-правового розвитку кожної окремої держави; відмінним соціальним, економічним та політичним розвитком; географічними положеннями держав.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, розроблено наступні рекомендації: по-перше, Україні слід якомога швидше адаптувати вітчизняне законодавство до вимог Європейського Союзу у сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, адже, як показав досвід ряду європейських держав, їх законодавство побудоване саме на тих принципах суверенітету, що були закріплені у нормативних джерелах ЄС; по-друге, українському законодавцю слід переглянути організаційну структуру системи суб’єктів, діяльність яких полягає у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України.

В результаті систематичного аналізу адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, зроблено наступні висновки: по-перше, чинна Стратегія національної безпеки України викладеної в Рішенні РНБО України від 14.01.2020 введеної в дії Указом Президента України від 14.01.2020 № 392/2020 потребує оновлення, з урахуванням нових загроз, які виникла після 24.02.2022; по-друге, реформа СБ України, хоча і проводилась відносно

паралельно з утвердженням цієї стратегії, але вони скоріше є паралельними та не узгоджуються між собою.

Отже, запропоновано оновити концептуальні засади реформування і розвитку СБ України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки. У свою чергу перші (концептуальні засади) повинні містити коло найбільш суттєвих та актуальних загроз для державного суверенітету і територіальної цілісності України, обумовлених зовнішньою агресією по відношенню до нашої держави, глобалізаційними та міграційними процесами, активним розвитком транснаціональної організованої злочинності, протистоянням провідних ядерних держав світу за гегемонію тощо.

Акцентовано увагу на неактуальності положень ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України», яка не змінювалась з 1992 року. В зазначеній статті закріплені засади діяльності СБ України. При чому цікаво, що дві з цих засад отримали деталізацію у ст.ст. 5 і 6 наведеного вище закону, на відміну від засад законності та відповідальності перед народом України. Нажаль, це свідчить про відсутність комплексного підходу, під час реформування СБ України, оскільки будувати сучасний ефективний державний орган неможливо на принципах минулих сторічь.

До того ж окрема увага має бути приділена концептуальним засадам протидії СБ України посяганням на інформаційний суверенітет, адже сьогодні Україна перебуває в епіцентрі інформаційної війни, а також удосконаленню кадрової політики у СБ України, яка сьогодні обговорюються переважно у контексті необхідності оптимізації штату цього державного органу. Натомість, не менш важливим залишається питання щодо професійної підготовки та формування кадрового складу СБ України, забезпечення його стимулювання та постійного професійного розвитку. Адже характер та коло загроз, з якими працює СБ України, швидко змінюються і потребують постійного удосконалення професійних знань, умінь та навичок працівників даного органу, які безпосередньо і виконують завдання та функції останнього. Тому, вбачається за доцільне розробити стратегію здійснення кадрової політики в

системі органів СБ України, визначивши її принципи, пріоритети та напрямки розвитку. Унормування потребує й сфера здійснення демократичного цивільного контролю, який було запроваджено в межах реформи СБ України, але жодним чином не відображено в профільному закону, що регламентує діяльність цього відомства.

Констатовано, що сьогодні, жоден із законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів не здатен врегулювати питання пов'язані з взаємодією та координацією між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Тому що: по-перше, вони мають чітко визначені сфери нормативного регулювання, які не стосуються захисту державного суверенітету та територіальної цілісності; по-друге, ці документи було затверджено більше десяти років тому, а значить вони орієнтовані на зовсім інші загрози та виклики; по-третє, обидва підзаконних нормативно-правових акта не можна визнати комплексними; по-четверте, вони носять більше теоретичний, а ніж прикладний характер, адже не відображають, а ні засобів, а ні напрямів взаємодії та координації, а також не враховує специфіку цих процедур; по-п'яте, це більш декларативні, ніж програмні документи, а тому вони не призводять до суттєвого позитивного ефекту.

Відсутність адекватного правового забезпечення процесу взаємодії та координації між суб'єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності гальмує і інші процеси, зокрема створення відповідних структурних підрозділів забезпечення даного процесу, а також вироблення актуальних і результативних інструментів співпраці. Більш того чинне законодавство, що регламентує процеси взаємодії та координації не враховує ще низку важливих аспектів цієї діяльності, які набули особливої актуальності, під час повномасштабного вторгнення: міжнародного співробітництва (міжнародного партнерства), спільної діяльності з волонтерами та організації кіберспротиву. Як висновок наголошено на необхідності прийняття нового уніфікованого нормативно-правового акту, який зможе врегулювати якомога більше напрямів взаємодії СБ України не тільки з правоохоронними органами, а і з іншими

суб’єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності (сектору безпеки та оборони), а також громадськістю, зокрема волонтерами.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено сукупність теоретичних узагальнень і запропоновані нові підходи вирішення наукового завдання щодо визначення змісту та особливостей адміністративно-правих засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, а також запропоновано шляхи їх удосконалення. Результатом проведеного дослідження стало формування низки положень і висновків, спрямованих на досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань.

Систему суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності представлено за допомогою диференційованого підходу, шляхом поділу цих суб’єктів за характером повноважень на:

1) загальних суб’єктів, повноваження яких безпосередньо не пов’язані з захистом державного суверенітету та територіальної цілісності, проте їх діяльність забезпечує вказаний напрям (ВР України, КМ України, Президент України, суди);

2) спеціальних суб’єктів, основними завданнями яких є забезпечення національної, державної та воєнної безпеки (РНБО України, МО України та ГУР МО України, Держспецтрансслужба, Держспецзв'язок, ЗС України, МВС України, НП України, НГ України, ДСНС України, ДПС України, ДМС України, СБ України та АЦ СБ України, СЗР України, УДО України, Мінстратегпром, ССО).

У системі суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності СБ України займає одне з основних місць, реалізуючи свою діяльність у військовій, правоохоронній сферах і одночасно входить до розвідувального співтовариства, а також притягує до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, що посягають на державний суверенітет та територіальну цілісність.

Зауважено на некоректності вживання терміну «розвідувальні органи України» в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України»,

адже він суттєво звужує перелік суб'єктів, що реалізують розвідувальну діяльність для забезпечення національної, державної та воєнної безпеки, натомість доцільно використовувати інший термін – розвідувальне співтовариство, оскільки останній є значно ширшим за своїм обсягом. Останній включає координаційний орган з питань розвідки при Президентові України (Комітет з питань розвідки), СБ України, органи військового управління розвідки і військові частини розвідки ЗС України, в тому числі Сили спеціальних операцій ЗС України. Внаслідок чого запропоновані відповідні зміни до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про Національну безпеку України».

Місце адміністративно-правового регулювання серед правових засад діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності описано через такі положення: по-перше, адміністративно-правове регулювання має місце у найважливіших напрямах діяльності СБ України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, як-от забезпечення режиму воєнного стану та охорони державної таємниці; по-друге, норми адміністративного права регламентують суспільні відносини адміністративно-деліктної сфери: як питання встановлення відповідальності за адміністративні правопорушення, що опосередковано стосуються посягань на державний і територіальну цілісність (матеріальні норми), так і забезпечення притягнення осіб винних у їх вчиненні до адміністративної відповідальності (процесуальні норми); по-третє, адміністративно-правове регулювання превалює на підзаконному та відомчому рівнях, що в свою чергу свідчить про те, що приписи адміністративного права використовуються як «інструмент» для деталізації та уточнення роботи СБ України в сфері державного суверенітету та територіальної цілісності.

Ґрунтуючись на визначених вище особливостях, під організаційно-штатній структурою СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, запропоновано розуміти визначену законом та підзаконними актами держави систему підрозділів центрального апарату (рівень центрального управління), регіональних органів (територіальні

підрозділи СБ України) та окремих забезпечувальних, науково-дослідних та координаційних підрозділів, кожен з яких передбачає відповідну кількість штатних посад, діяльність яких спрямована на безперервне та ефективне виконання поставлених перед СБ України завдань та функцій, у тому числі в сфері забезпечення та захисту територіальної цілісності та державного суверенітету.

До функцій СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності віднесено: захисну, інформаційно-аналітичну, комунікативну, охоронну, правоохоронну та превентивну.

Компетенція СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності складається з двох груп повноважень:

1) загальних (інформаційно-аналітичних, повноваження щодо попередження та протидії розвідувально-підривної та злочинної діяльності проти держави, її інтересів, сектору оборони та критично важливих сфер, нормотворчих, організаційних, комунікативних, виключних, а також повноважень у безпековій сфері);

2) спеціальних, які стосуються протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність, антитерористичної та контррозвідувальної діяльності та забезпечення кібербезпеки.

Такий підхід дозволив виокремити особливості компетенції СБ України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, серед яких:

- те, що вона відображає зміст роботи СБ України в сфері захисту державного суверенітету та територіальної цілісності;

- дуалістичний характер повноважень, який полягає в тому, що останні поділяються на дві види: загальні (реалізуються постійно, незалежно від напряму роботи СБ України) та спеціальні, які втілюються в межах конкретних сфер: протидії злочинам, які посягають на державний кордон і територіальну цілісність; антитерористичної діяльності; контррозвідувальної діяльності; забезпечення кібербезпеки;

- взаємозв’язок спеціальних повноважень, наприклад, в межах повноважень у сфері антитерористичної діяльності, реалізуються й контррозвідувальні повноваження;

- наявність легального закріплення переважно у профільних законодавчих актах, які регламентують діяльність СБ України (Закон України «Про Службу безпеки України»), здійснення досудового слідства (КПК України), а також оперативно-розшукової (Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»), антитерористичної (Закон України «Про боротьбу з тероризмом»), контррозвідувальної діяльності (Закон України «Про контррозвідувальну діяльність») та забезпечення кібербезпеки (Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»);

- проста структура компетенції, яка об’єднує два елементи: повноваження (сукупність прав і обов’язків) і предмет відання − захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

- в компетенції привалюють повноваження, які стосуються протидії злочинності та контррозвідувальній діяльності, у той час, як нормотворчі, методологічні, наукові та інші подібні повноваження мають другорядне значення.

Доведено, що співробітники СБ України несуть матеріальну відповідальність. Задля приведення у відповідність національного законодавства та усунення наявних прогалин у його змісті запропоновано внести наступні зміни до ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки України»:

«1) у частині 1 друге речення викласти в такій редакції:

«За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та адміністративну відповідальність»;

2) частину 2 після слів «завдані майнові збитки» доповнити словами «у разі знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання службового майна під час виконання службових обов’язків, що

стало результатом неправомірного рішення чи/або невиконання (неналежного виконання) службових обов’язків»;

3) частину 3 викласти в такій редакції: «В усіх інших випадках співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки, і, відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України».

Зміст юридичної відповідальності СБ України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності розкрито через наступні положення: по-перше, співробітники СБ України можуть бути притягнуті до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності; по-друге, СБ України як державний орган у разі спричинення його співробітником майнових збитків під час виконання останнім обов'язків відповідно до покладених на нього повноважень буде нести лише цивільно-правову відповідальність; по-третє, підставою настання спеціальної юридичної відповідальності співробітників СБ України є вчинення правопорушення, пов’язаного із виконанням покладених на них службових обов’язків; по-четверте, у разі вчинення адміністративного правопорушення працівники СБ України несуть дисциплінарну відповідальність, окрім випадків, прямо визначених деліктним законодавством; по-п’яте, частиною дисциплінарної відповідальності працівників СБ України є заохочення, що стимулює останніх до належного виконання покладених на них обов’язків; по-шосте, законодавцем «враховано» ризики, пов’язані з виконанням покладених на працівників СБ України обов’язків, зокрема визначено ряд випадків, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, коли вони не можуть бути притягнені до юридичної відповідальності.

На підставі дослідження досвіду захисту державного суверенітету та територіальної цілісності таких країн як США, Великобританія, Німеччина, Франція, Словаччина та Польща, вироблено низку рекомендацій, зокрема:

створити єдиний координаційний центр, діяльність якого буде спрямовано на організацію роботи відповідних інституцій, що дозволить уникнути дублювання їх повноважень та забезпечить якісну реалізацію ними своїх завдань і функцій у відповідній сфері; необхідно забезпечити ефективний механізм взаємодії відповідних суб'єктів; обов'язково слід перейняти досвід держав в частині повноцінного фінансового та матеріально-технічного забезпечення відповідних відомств; доцільно розробити дієву Стратегію захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, яка була ефективно впроваджена в ряді провідних держав, зокрема Великобританії та США; потрібно звернути увагу на формування іміджу СБ України та приділити особливу увагу морально-етичним аспектам роботи її працівників.

Центральним напрямом вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності визначено необхідність оновлення концептуальних засад реформування і розвитку СБ України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки. Вони повинні включати найбільш суттєві та актуальні загрози для державного суверенітету і територіальної цілісності України, обумовлені зовнішньою агресією по відношенню до нашої держави, глобалізаційними та міграційними процесами, активним розвитком транснаціональної організованої злочинності, протистоянням провідних ядерних держав світу за гегемонію тощо.

У такому контексті зазначено, що завдання СБ України, закріплені у ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України», викладені надто абстрактно та містять єдине уточнення – відсилку до компетенції органу. Таке формулювання виглядає вкрай недоречним, оскільки сама по собі компетенція формується з урахуванням завдань, поставлених перед суб'єктом. До того ж незрозуміла позиція законодавця щодо розмежування в двох окремих частина статті завдань, пов'язаних із протидією злочинності та іншими. У зв'язку з чим пропонуємо власне бачення редакції вказаної статті:

«Стаття 2. Завдання Служби безпеки України

Завданнями Служби безпеки є:

1) захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

2) запобігання тероризму;

3) контррозвідувальна діяльність з метою забезпечення безпеки інтересів держави в оборонній, економічній, науково-технічній, енергетичній, інформаційній і інших стратегічно важливих сферах;

4) протидія кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, національної та громадської безпеки та іншим правопорушенням, що загрожують державній безпеці;

5) охорона державної таємниці».

Акцентовано увагу на недостатньому правовому забезпеченні окремих напрямів реформи СБ України, насамперед в частині запровадження демократичного цивільного контролю.

Так, у Розділі VI «Контроль і нагляд за діяльністю Служби безпеки України» Закону України «Про Службу безпеки України» не закріплено жодного положення про громадський нагляд. Натомість можливість громадськості реалізовувати цей нагляд за сектором безпеки та оборони, до якого входить СБ України, закріплено в іншому нормативно-правовому акті – Законі України «Про Національну безпеку України». З метою узгодження чинного законодавства та цілей реформування СБ України запропоновано доповнити Закон України «Про Службу безпеки України» статтею 34-1 наступного змісту:

«Стаття 34-1. Громадський нагляд за діяльністю Служби безпеки України

Громадськість здійснює демократичний цивільний контроль за діяльністю Служби безпеки України, шляхом здійснення громадського нагляду у порядку встановленому Конституцією України, Законом України «Про національну безпеку України» та іншими законами України з урахуванням обмежень встановлених чинним законодавством».

Перспективними напрямами вдосконалення діяльності СБ України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності визначено такі:

1) перегляд і оновлення концептуальних засад реформування та розвитку та діяльності СБ України, які повинні узгоджуватись із новою стратегією національної безпеки, зокрема переосмислення завдань і принципів діяльності та внесення відповідних змін у ст.ст. 2, 3 Закону України «Про Службу безпеки України»;

2) розширення та конкретизація повноважень СБ України в сфері протидії посяганням на інформаційний суверенітет держави;

3) вироблення фундаментальної кадрової політики СБ України, яка включатиме не тільки питання організаційно-шатної структури, а і комплексний підхід у частині підвищення кваліфікації персоналу з урахуванням особливих умов (воєнного стану, гібридної війни тощо);

4) узгодження положень Закону України «Про Службу безпеки України» та Закону України «Про національну безпеку України» в частині реалізації громадського нагляду (демократичного цивільного контролю громадянами), що потребує внесення відповідних законодавчих змін у профільний закон СБ України.

У межах удосконалення взаємодії і координації між суб’єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності підкреслена необхідність прийняття нового уніфікованого нормативно-правового акту, який зможе врегулювати якомога більше напрямів взаємодії СБ України не тільки з правоохоронними органами, а і з іншими суб’єктами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності (сектору безпеки та оборони), а також громадськістю.

Зазначено, що такий нормативно-правовий акт доцільно назвати «Положення про порядок взаємодії та координацію суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності», а його зміст представлено наступним чином.

І розділ – це загальні положення, який включатиме визначення основних термінів («взаємодія суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності», «координація між суб’єктами захисту державного

суверенітету та територіальної цілісності», «суб’єкт координації захисту державного суверенітету та територіальної цілісності» тощо), правову основу, завдання, принципи, коло суб’єктів.

II розділ повинен бути присвячений адміністративно-правовому статусу суб’єкта координації захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

III розділ визначатиме повноваження суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності в сфері взаємодії.

IV розділ закріплюватиме форми та інструменти взаємодії та координації суб’єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. В. Б. Авер'янов. К.: Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина, 2004. 584 с.

2. Адміністративне право України: навчальний посібник: в 2-х т. / В. В. Галунько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін [та ін.]; за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.

3. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко [та ін.]; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

4. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.

5. Адміністративні домовленості щодо охорони інформації з обмеженим доступом між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору від 28.09.2016 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_035-16#Text.

6. Барановський О. В. Історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи управління та організаційно-штатного забезпечення діяльності міліції незалежної України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(1). С. 3-10. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2017/part_1/3.pdf.

7. Батракова Д. С. Визначення компетенції місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування: проблеми співвідношення. *Юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 17-22.

8. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2017. 218 с.

9. Бевз Т. А. Суверенітет як невід'ємна ознака держави у документах і практиці українського державотворення. *Наукові записки Інституту*

політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. Вип. 3. С. 190-212.

10. Бережной С. М. Види повноважень Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Протидія проявам теероризму та колаборацонізму в умовах війни: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 72-75.

11. Бережной С. М. Завдання Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 2(80). С. 326-330. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.57.

12. Бережной С. М. Міжнародно-правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 січня 2023 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

13. Бережной С. М. Особливості державного суверенітету та територіальної цілісності як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 4 (56). P. 219-224. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.32.

14. Бережной С. М. Особливості діяльності Служби безпеки України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності під час правового режиму воєнного стану. *Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану*: матеріали круглого столу (м. Вінниця, 31 серпня 2022 року). Вінниця: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. С. 55-59.

15. Бережной С. М. Особливості правових засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної

цілісності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 73-80. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.13.

16. Бережной С. М. Роль Служби безпеки України у здійсненні розвідувальної діяльності. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 січня 2023 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

17. Бережной С. М. Система суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 149-156. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.22.

18. Бережной С. М. Сутність функцій Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Інновації та науковий потенціал світу*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 10 листопада 2023 року). С. 132-133.

19. Бережной С. М. Характеристика організаційно-штатної структури Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 701-704.

20. Берест Г. С. Організована злочинність і тероризм. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 21-26.

21. Бериславська О.М. Адміністративно-правовий статус Міністерства інформаційної політики України: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 227 с.

22. Бєлая Л.В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 23 с

23. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.1, 1970. 799 с.

24. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.3, 1973. 744 с.

25. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.5, 1974. 840 с.

26. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.9, 1978. 916 с.

27. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.11, 1980. 699 с.

28. Боднарчук В. Ю. Сутність і зміст поняття компетенція в державному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. № 2. С. 19-26.

29. Божко В. В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 54. С. 124-132.

30. Божков І. І. Державна таємниця та система її охорони. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2002. Вип. 4. С. 7-10.

31. Борщевський І. В., Гринь О. Д. Правова компетенція в загальнотеоретичній юриспруденції: поняття й особливості: Collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. С. 56-88. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-007-0-4.

32. Бурба В. В. Гібридизація організаційних форм міжнародної організованої злочинності та тероризму у сучасній науковій парадигмі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 450-454. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/108.

33. Бурбика М. М., Уткіна М. С. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.

34. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

35. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): монографія. Львів: Львівський держ. фінансово-економ. ін.-т, 2002. 232 с.

36. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 254 с.

37. Виноградський М. Д., Виноградська А. М., Шканова О. М. Управління персоналом: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 502 с.

38. Гаврильців М. Т. Правові засади захисту національних інтересів держави у сфері забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України. *Соціологія права*. 2020. № 4 (35). С. 17-21. DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-4.3.

39. Гаврильців М.Т., Лук'янова Г. Ю. Реалізація державного суверенітету та суверенних прав держави в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 4. С. 89-98.

40. Галунько В. В. Адміністративно-правова охорона та захист права власності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 38. С. 192-198.

41. Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 256 с.

42. Гончаренко Г. А. Компетенція Верховної Ради України в управлінні сектором безпеки: адміністративно-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 49-54. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1824.

43. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 136-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21

44. Грищук В. К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 152 с.

45. Грошовий Ю. М. Актуальні проблеми законодавчого процесу в Україні. *Концепція розвитку законодавства України*: матеріали наук.-практ. конф. К., 1996. С. 33-35.

46. Гурковський В. І., Козак І. П., Дмитрук С. Ф. Технологічні та комунікаційні виклики взаємодії СБУ та ЗСУ під час збройної агресії: пошук інноваційних рішень. *Наукові перспективи*. 2023. № 8(38). С. 112-121.

47. Гурковський М. П., Сидор М. Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 26-32.

48. Гусаров С. М. Видання актів управління юрисдикційного характеру в системі органів внутрішніх справ. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 6-14.

49. Дахно А. Ю. Політика забезпечення територіальної цілісності України: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2020. 19 с.

50. Дахно О. Ю. Забезпечення територіальної цілісності України (теоретико-методологічний аналіз): автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2020. 22 с.

51. Дахно О. Ю. Специфіка правомірності реалізації принципу рівноправ’я та самовизначення народів у сучасних українських реаліях. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 78-82.

52. Дашкова К. С. Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики*: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 грудня 2021 року). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 16-19.

53. Дашковська О. Р. Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. С. 21-25.

54. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55 XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text.

55. Декларація про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про огорожу їх незалежності та суверенітету від 21.12.1965 (Резолюція 2131 (XX) на 20-ой сесії Генеральної Асамблеї ООН). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140358___140358.

56. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / за заг. ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ, 2012. 336 с.

57. Деякі питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України: постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2020 № 819 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-%D0%BF#Text.

58. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 669 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text.

59. Діяльність // Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/kontrrozvidka.

60. Дяків О. П., Островерхов В. М. Управління персоналом: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 288 с.

61. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

62. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с

63. Жевелєва І. С. Генезис діяльності органів державної безпеки щодо захисту інформації з обмеженим доступом в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С.12-16. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/1.

64. Заброда Д. Г. Форми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією. *Проблеми правознавчої та правоохоронної діяльності*. 2002. № 1. С. 62-68.

65. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

66. Захист національної державності // Діяльність / Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/zakhyst-natsionalnoi-derzhavnosti.

67. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. Нормативно-правові акти // Громадянам / Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/npb-nakazy.

68. Звягінцева О. О. Підходи до вивчення державного суверенітету як політико-правового явища. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір*: матер. IX всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 5 червня 2020 року). Полтава: ПУЕТ, 2020. С. 41-47.

69. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. № 2 (23). С. 10-15.

70. Золотніков О. С. Взаємодія митних та правоохоронних органів в процесі здійснення митного контролю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 488-491. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/118.

71. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 21-26.

72. Іляшко О.О. Забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України: національні і міжнародно-правові аспекти. *Вчені записки Таврійського*

національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29(68). № 3. С. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29%2868%29_3_8.

73. Інститут підготовки юридичних кадрів / Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/instytut-pidhotovky-yurydychnykh-kadriv.

74. Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України / Веб-сайт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL: https://nlu.edu.ua/instytuty-fakultety/instytut-pidgotovky-yurydychnyh-kadriv-dlya-sluzhby-bezpeky-ukrayiny/.

75. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія. Київ: НАВСУ, 2003. 359 с.

76. Казакова Н. О. Сутність поняття «відповідальність». *Педагогічний дискур*с. 2015. Вип. 18. С. 96-100.

77. Казанчук І. Д. Компетенція органів Національної поліції України щодо охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки в інтеграційних умовах. *Наше право*. 2017. № 1. С. 54-61.

78. Кобко Є. В., Даугулє А. В. Досвід публічно-правового забезпечення національної безпеки країн Європи і США та шляхи його запозичення для України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 186-190.

79. Коваленко К. В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність. *Форум права*. Вип. 2. 2008. С. 231-236.

80. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: монографія. Харків: Фактор, 2014. 216 с.

81. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

82. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.

83. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35 (1.2). С. 119-122.

84. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

85. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

86. Кончаковська В. В., Кравчук А. С. Тероризм як злочинне явище: еволюція та заходи запобігання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 128-135.

87. Корнійчук Т. А. Недосконалість інституційної діяльності ООН та основні напрями її реформування. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96(2). С. 148-154.

88. Кошиков Д. О. Сутність правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 164-175. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.17.

89. Кравченко В. В. Проблеми законодавчого закріплення компетенції місцевого самоврядування в контексті реформи місцевого самоврядування в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 11-12. С. 13-21.

90. Кравчук О. О. Проблеми адміністративно-правової охорони та захисту державної власності. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 228-235.

91. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

92. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012№ 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

93. Кубарєв І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2006. 221 с.

94. Кузенко У. І. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: загальнотеоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2016. № 6(2). С. 14-19.

95. Кулакова Є. В. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості. *Підприємство, господарство і право*. 2006. № 3. С. 10-15.

96. Кулінська А. В. Механізм забезпечення національної безпеки України як об'єкт управління цілеспрямованого впливу. *Економіка: реалії часу*. 2021. № 1 (53). С. 75-83. URL: https://economics.opu.ua/files/archive/2021/No1/75.pdf.

97. Кунцевич М. П. Функції виконавчої влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 140-145.

98. Куций Ю. І. Особливості організації діяльності територіальних органів внутрішніх справ України. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України*: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2015 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 108-110.

99. Лавренова О. І. Адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2014. 20 с.

100. Лазор О. Я., Хорошенюк О. В. Публічна служба в Україні: компетенції та повноваження: монографія. Хмельницький: Вид-во ХГПА, 2009. 440 с.

101. Лазор О. Я. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення: навчальний посібник. Київ: Дакор, 2006. 352 с.

102. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): дис. … канд. юрид. Наук: 12.00.08. Харків, 2010. 432 с.

103. Лісничук О. В. «Територіальна цілісність» у дискурсі національних інтересів України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С. 65-72.

104. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: навчальний посібник. Київ: Істина, 2014. 432 с.

105. Лук'янець Д. М. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна.* № 3. 2004. С. 4-10

106. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. Київ : Атіка, 2007. 412 с.

107. Мазепа М. М. Компетенція та повноваження Державної служби охорони при МВС України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 202-210.

108. Малик Я. Й. Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15.С. 1-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3.

109. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 251 с.

110. Мандичев Д. В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 117-121.

111. Мартьянова Р. А. Необхідність взаємодії органів Державної міграційної служби України з органами Служби безпеки України щодо нейтралізації загроз національній безпеці. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. С. 174-179. DOI https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/30.

112. Мацелик Т. О. Функції органів виконавчої влади: окремі питання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. К.: 2010. № 1. С. 54-60.

113. Мейко О. В. Нормативно-правові аспекти формування організаційно-штатних структур прикордонних підрозділів. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Т. 2. С. 148-151. DOI: https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-2.21.

114. Мельниченко Б. Б. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 2 (30). С. 68-72. DOI: http://doi.org/10.23939/law2021.30.068.

115. Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо обміну та взаємної охорони інформації з обмеженим доступом у сфері оборони від 06.09.2004 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_024.

116. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text.

117. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 09.12.1999 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text.

118. Муравйов К. В. До проблеми визначення поняття правові засади реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 154-157.

119. Мурашко В. С. Особливості інституціоналізації процесів формування механізмів забезпечення національної безпеки у провідних країнах ЄС. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5-6. С. 147-152.

120. Надутий А. В. Територіальна єдність, цілісність і недоторканність: до питання про співвідношення понять. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 29-34.

121. Назар Ю. С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: монографія. Львів, 2012. 160 с.

122. Недашківська Т. Є. Професійність державних службовців: компетентнісний підхід. *Наукові праці Національної академії державного управління при Президентові України*. 2008. Вип. 1. URL: http://eprints.zu.edu.ua/10591/.

123. Неклонський І. М., Коханенко В. Б., Клочко А. М. Національна безпека: поняття, сутність, характеристика. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2020. DOI: 10.5281/zenodo.4127247.

124. Нестеренко О. В. Система суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони України. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 33-39. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.04.

125. Носач А. В. Державний суверенітет і територіальна цілісність – фундаментальні національні інтереси України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 244-249.

126. Носач А. В. Досвід зарубіжних країн у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності. *Право.ua*. 2019. № 2. С. 116-122.

127. Носач А. В. Загрози національній безпеці як обов'язкова ознака злочинності, що посягає на державний суверенітет і територіальну цілісність України. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 50-56.

128. Оболенський О. Ю. Державне управління та державна служба: словннк-довіднк. Київ: КНЕУ, 2005. 480 с.

129. Ортинський В. Л. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді наркотичних засобів: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 884. С. 4-10.

130. Освітньо-професійні програми / Веб-сайт Національної академії Служби безпеки України. URL: https://academy.ssu.gov.ua/ua/79-osvitni-programi-studentam.

131. Осипчук І. І. Правові засади діяльності служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури та місце серед них адміністративного законодавства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 6. Т. 2. 2020. С.156-162. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.26.

132. Пєтков С. В., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Кривенко О. В., Ануфрієв М. І., Курилюк Ю. Б. Служба Безпеки України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення. Київ: ВД «Професіонал», 2022. 560 с.

133. Питання Служби безпеки України: указ Президента України від 27.12.2005 № 1860/2005 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1860/2005#Text.

134. Підготовка докторів філософії та докторів наук / Веб-сайт Національної академії Служби безпеки України. URL: https://academy.ssu.gov.ua/ua/85-specialnosti-pidgotovka-doktoriv-filosofii-ta-doktoriv-nauk.

135. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: НАВСУ, 1999. 702 с.

136. Повідомлення про підозру Марченку Євгенію Євгеновичу кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 110 КК України Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjg_oXT_db-AhXixIsKHeTuAtUQFnoECB0QAQ&url=https%3A%2F%2Fzap.gp.gov.ua%2Fua%2Fdocuments.html%3F_m%3Dfslib%26_t%3Dfsfile%26_c%3Ddownload%26file_id%3D229654&usg=AOvVaw1ZfON7WYFg9yJUpoYQs7xy.

137. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3 (66). С. 6-15.

138. Пономаренко Г. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 442 с.

139. Пономаренко Г. О. Функції та повноваження СБУ щодо забезпечення національної безпеки від внутрішніх загроз. *Право і Безпека*. 2007. Т. 6. № 2. С. 80-83.

140. Попович М. В. Універсальний словник-енциклопедія. Київ: Ірина, 1999. 1551 с.

141. Порядок здійснення заходів з охорони державної таємниці під час проведення секретних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 № 1082 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-2003-%D0%BF#Text.

142. Потайчук І. В. Організація взаємодії правоохоронних органів при виявленні організованих злочинних груп. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6). С. 1-13. URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12pivozh.pdf.

143. Потіп М. М. Щодо сутності компетенції органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 32-35.

144. Поцюрко О. Ю. Свобода та відповідальність як філософсько-правова цінність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 1. С. 86-93.

145. Правила забезпечення охорони інформації НАТО з обмеженим доступом в Україні: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 29.01.2018 № 109/ДСК. Нормативно-правові акти // Громадянам / Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/npb-nakazy.

146. Правоторова О. М. Адміністративно-правова охорона: окремі теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Вип. 57. Т. 2. С. 42-45. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-3322.57-2.9.

147. Приймаченко Д. В. Компетенція митних органів у сфері реалізації митної політики: сучасний стан. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 126-130.

148. Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 № 638-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text.

149. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України 24.02.2022№ 64/2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

150. Про взаємодію Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України в питанні розшуку осіб: наказ Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.05.2012 № 169/391 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0804-12/conv#Text.

151. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану від 15.03.2022 № 2123-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text.

152. Про внесення змін до Указу Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053: указ Президента України від 27.12.2007 № 1262/2007 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262/2007#n12.

153. Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку: указ Президента

України від 13.04.2001 № 256/2001 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256/2001#Text.

154. Про Державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:

155. Про Державну прикордонну службу України: закон України від 03.04.2003 № 661-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text.

156. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: закон України від 23.02.2006 № 3475-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15.

157. Про Державну спеціальну службу транспорту: закон України від 05.02.2004 № 1449-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text.

158. Про державну таємницю: закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text.

159. Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації: указ Президента України від 14.12.2004 № 1483/2004 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483/2004#Text.

160. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: закон України від 24.03.1999 № 551-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text

161. Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів: указ Президента України від 07.11.2005 № 1556/2005 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556/2005#Text.

162. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011№ 2939-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

163. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України від 15.04.2014№ 1207-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.

164. Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України: закон України від 20.10.2005№ 3014-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3014-15#Text.

165. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення та подання звіту про стан забезпечення охорони державної таємниці та узагальненого звіту про стан забезпечення охорони державної таємниці за підзвітні суб'єкти режимно-секретної діяльності: наказ Служби безпеки України від 17.01.2020 № 6. Нормативно-правові акти // Громадянам / Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/npb-nakazy.

166. Про затвердження переліку органів державної влади, що підлягають безоплатній охороні Національною гвардією: постанова Кабінету Міністрів України віл 25.11.2015 № 971 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971-2015-%D0%BF#n10.

167. Про затвердження переліку спеціальних вантажів, які підлягають охороні та обороні Національною гвардією України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 338 / Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/247525468.

168. Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною гвардією: постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 628 // База

даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/628-2014-%D0%BF#n9.

169. Про затвердження Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України: указ Президента України від 14.04.1999 № 379/99 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99/sp:dark?dark=0#Text.

170. Про затвердження Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією»: наказ Генерального прокурора України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043900-12#Text.

171. Про затвердження Положення про Галузевий державний архів Служби безпеки України: наказ Служби безпеки України та Міністерства юстиції України від 10.10.2011 № 384/3127/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1189-11#Text.

172. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 № 750 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text.

173. Про затвердження Положення про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах: постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.1998 № 180 // База

даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-98-%D0%BF#Text.

174. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України: наказ Центрального управління Служби безпеки України 24.12.2014 № 855 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text.

175. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text.

176. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text.

177. Про затвердження Положення про порядок розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 27.10.2001 № 1450 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2001-%D0%BF#Text.

178. Про затвердження Положення про Службу судової охорони: рішення Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 № 1051/0/15-19 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#Text.

179. Про затвердження Положення про технічну комісію органу виконавчої влади, підприємства, установи і організації, які беруть участь у виконанні секретних робіт або є їх замовниками, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 № 1084 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1084-2003-%D0%BF#Text.

180. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1455 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text.

181. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання: постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 86 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-%D0%BF#Text.

182. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text.

183. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: закон України від 03.03.2022 № 2115-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text.

184. Про Збройні Сили України: закон України від 06.12.1991 № 1934-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text.

185. Про інформацію: закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

186. Про Комітет з питань розвідки: указ Президента України від 17.06.2020 №230/2020 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2302020-34173.

187. Про контррозвідувальну діяльність: закон України від 26.12.2002 № 374-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text.

188. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 03.10.2019 № 160-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text.

189. Про національну безпеку України: закон України від 14.09.2020 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

190. Про Національну гвардію України: Закону України від 13.03.2014 № 876-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text.

191. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

192. Про оборону України: закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.

193. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

194. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України 30.06.1993№ 3341-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text.

195. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.

196. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80.

197. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015№ 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

198. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014№ 1697-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

199. Про Раду національної безпеки і оборони України: закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text.

200. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text.

201. Про розвідку: закон України від 17.09.2020 № 912-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text.

202. Про Службу безпеки України: закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.

203. Про Службу зовнішньої розвідки України: закон України від 01.12.2005 № 3160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text.

204. Про Ставку Верховного Головнокомандувача: указ Президента України від 10.10.2017 № 313/2017 / Офіційний веб-сайт Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3132017-22794.

205. Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 (введено в дію Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text.

206. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

207. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України 3196-д від 26.10.2020 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243.

208. Прокопенко О. Ю., Булатін Д. О. Організаційно-штатна структура Національної поліції України як суб’єкта здійснення превентивної діяльності. *Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності національної поліції України*: зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квітня 2019 року). Харків: ХНУВС, 2019. С. 204-206.

209. Психологічна енциклопедія / за заг. ред. А. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с

210. Публічний звіт Служби безпеки України за 2022 рік. Звіти // Громадянам / Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/uploads/documents/2023/04/24/ssu-report-2022-web.pdf.

211. Пунда О. О. Використання даних, одержаних в результаті застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. 216 с.

212. Рєзнік О. М., Роєнко А. О. Роль Служби безпеки України у захисті фінансової системи держави. *Людина і закон: публічно-правовий вимір*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 7-8 жовтня 2016 року). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2016. С. 65-67. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/141453689.pdf.

213. Римаренко Ю. І. Конституція України у контексті національного відродження (етнофілософський аспект). *Політологічні читання*. 1993. № 1. С. 189-190.

214. Рубащенко М. А. Співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканість» у кримінальному праві України (ст. 110 КК). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 26. С. 223–226.

215. Савчин М. В. Актуальні проблеми забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності та геополітичне становище України. *Теорія і практика переходу до ринку: економіко-правовий, міжнародний та інформаційно-технологічний аспекти*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород- Сніна (Словаччина), 10-12 квітня 2002 року. Ужгород: УжДІЕП, 2002. С. 184-193. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3953.

216. Садула Л. М., Кобринський С. І., Дем'янок А. Б. Об'єкт складу злочину «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/155 с. 620-623.

217. Санковська Т. І. Основні підходи до розуміння державного суверенітету. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 80-88.

218. Севрук В. Г. Взаємодія органів Національної поліції України з іншими підрозділами правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основ. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 186-197. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3248.

219. Сікорський О. П. Поняття концепції органу виконавчої влади. *Гуманітарний вісник НУК*. 2012. Вип. 5. С. 52-54.

220. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2005. 656 с.

221. Скрипнюк О. В. Проблеми забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі (конституційно-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 18-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2014_2_4.

222. Скрипнюк О. В., Крусян А. Р. Концепт «державний суверенітет» у класичних західних теоріях. *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 11-19.

223. Смолянюк В. Ф. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163-186. DOI:10.53317/2786-4774-2021-1-10.

224. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова [та ін.]; за заг. ред. А. М. Колота. Київ: КНЕУ, 2012. 501 с.

225. Соціологічна енциклопедія / за заг. ред. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

226. Статут Національної академії Служби безпеки України (погоджений загальними зборами (конференцією) колективу Національної академії Служби безпеки України, протокол № 1 від 31.05.2016) / Веб-сайт Національної академії Служби безпеки України. URL: https://academy.ssu.gov.ua/ua/60-statut-nacionalnoi-akademii-sbu-istoriya-akademii.

227. Стрельцов Є. Л. Державний суверенітет і суверенітет особистості: проблеми взаємовідносин. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 року). Одеса: Фенікс, 2013. С. 48-60.

228. Сучасна філософія: основні розділи, поняття, проблеми, ідеї :Навчальний посібник. Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 2017. 154с.

229. Тарасенко О. В. Адміністративно-правові засади взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами у протидії фіктивному підприємництву: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т 3. С. 158-162.

230. Теорія держави та права: навчальний посібник. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць [та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

231. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

232. Труба Р. М. Компетенція Державного бюро розслідувань України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №11. С. 234-239. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.40.

233. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом від 27.08.2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_252#Text.

234. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про взаємний захист таємної інформації та матеріалів, обмін якими здійснюється в процесі співробітництва в оборонній промисловості від 23.11.2000 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_020#Text.

235. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про взаємний захист таємної інформації від 29.05.1998 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_008#Text.

236. Угода між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про взаємну охорону секретної інформації від 20.11.2000 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:

237. Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону секретної інформації у сфері оборони від 04.08.2003 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_082#Text.

238. Угода про асоціацію України з Європейським Союзом Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27.06.2014 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

239. Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору від 13.03.1995 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_002#Text.

240. Управління персоналом: підручник / О. М. Шубалий, Н. Т. Рудь, А. І. Гордійчук, І. В. Шубала, М. І. Дзямулич, О. В. Потьомкіна, О. В. Середа; за заг. ред. О. М. Шубалого. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. 404 с.

241. Федоренко В. Г. Основи менеджменту: підручник. Київ: Алерта, 2007. 420 с.

242. Філософія права: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов [та ін.]; за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

243. Філяніна Л. А. Принцип територіальної цілісності у співвідношенні з іншими принципами міжнарожного права. The 1st International scintific and practical conference *«Perspectives of world science and education».* (October 2-4, 2019). CPN Publishing Group, Osaka, Japan. P. 240-245.

244. Фурман І. Г. Завдання Служби Безпеки України у сфері запобігання тероризму. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 123-127.

245. Хараберюш О. І. Особливості взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України щодо протидії організованим злочинним

угрупуванням у сфері нелегальної міграції. *Право і Безпека*. 2006. № 5. С. 97-100.

246. Харенко О. О. Адміністративно-правовий статус центрального органу виконавчої влади: проблема змісту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 325-330.

247. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 221 с.

248. Цимбрівський Т. С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2008. 248 с.

249. Черкасський Р. А. До характеристики орнанізаційно-штатньої структури державної митної служби як субєкта запобігання та протидії злочинності. *Наше право*. 2020. № 2. С. 227-232. URL: http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2020-2/NP_2020_2_227.pdf.

250. Чучко С. В. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 267-271.

251. Швайка М. М. Місце і значення Служби безпеки України в реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 282-286. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.47.

252. Шевченко В. С. Управління персоналом: конспект лекцій. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 121 с.

253. Шевченко Е. О. Системність закріплення адміністративно-правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2010. № 4. С. 165-170.

254. Шевченко С. О., Сидоренко Н. С. Охорона державної таємниці як складова національної безпеки України. *Міжнародна та національна безпека:*

теоретичні і прикладні аспекти: матер. IV міжнар. наук.-практ. конф. (13.03.2020, м. Дніпропетровськ). С. 105-106.

255. Шинкарук В. І. Філософський словник. Київ, 1986. 800 с.

256. Штокало М. Р. Розвиток філософсько-правових уявлень про відповідальність у філософії XX ст. *Право і суспільство*. 2011. Вип. 5. С. 35-42.

257. Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 253 с.

258. Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 26.11.2018 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-18#Text.

259. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *Міжнародні відносини*. 2016. № 11. С. 1-17. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2903/2602.

260. Яровий К. В. Питання взаємодії Національної поліції України з іншими суб’єктами публічної адміністрації в зоні проведення антитерористичної операції. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 124-127.

261. Berezhnoi S. Foreign experience in protecting state sovereignty and territorial integrity and potentials of its application in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 10. P. 18-24. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.10.03.

262. DGSE − General Directorate for External Security Direction Generale de la Securite Exterieure. URL: https://irp.fas.org/world/france/defense/dgse/.

263. MI5 − British government. URL: https://www.britannica.com/topic/MI5.

264. Oxford Advanced learner’s dictionary of current English. Oxford, 1982. T. 11. 217 p.

265. Purpose and Values Security Service (MI5). URL: https://www.mi5.gov.uk/purpose-and-values.

266. Renseignement français : quelle organisation et quel cadre légal? URL: https://www.vie-publique.fr/eclairage/272339-renseignement-francais-quel-cadre-legal.

267. Secret Intelligence Service. URL: https://www.sis.gov.uk/about-us.html.

268. Úlohy Slovenská informačná služba. URL: https://www.sis.gov.sk/o-nas/ulohy.html.

269. Ustawa o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu z dnia 24.05.2002 (Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 stycznia 2022 r. (poz. 557)). URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000557/O/D20220557.pd.

270. Zákon Národnej Rady Slovenskej Republiky o Slovenskej informačnej službe z 21.01.1993 № 46/1993 (časová verzia predpisu účinná od 01.01.2016). URL: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/46/20160101.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати:

1. Бережной С. М. Характеристика організаційно-штатної структури Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 701-704. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/173.

2. Бережной С. М. Система суб'єктів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 149-156. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.22.

3. Бережной С. М. Особливості правових засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 73-80. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.13.

4. Бережной С. М. Завдання Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 2(80). С. 326-330. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.57.

5. Бережной С. М. Особливості державного суверенітету та територіальної цілісності як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 4 (56). P. 219-224. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.32.

6. Berezhnoi S. Foreign experience in protecting state sovereignty and territorial integrity and potentials of its application in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 10. P. 18-24. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.10.03.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бережной С. М. Особливості діяльності Служби безпеки України щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності під час правового режиму воєнного стану. *Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану*: матеріали круглого столу (м. Вінниця, 31 серпня 2022 року). Вінниця: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. С. 55-59.

8. Бережной С. М. Міжнародно-правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 січня 2023 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

9. Бережной С. М. Роль Служби безпеки України у здійсненні розвідувальної діяльності. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 січня 2023 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

10. Бережной С. М. Сутність функцій Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Інновації та науковий потенціал світу*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 10 листопада 2023 року). Вінниця, 2023. С. 132-133.

11. Бережной С. М. Види повноважень Служби безпеки України як суб’єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Кропивницький, 2023. С 72-75.

Додаток Б

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України»

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є :**

I. Внести зміни до Закону України «Про національну безпеку і оборону» (Відомості Верховної Ради України, 03.08.2018, № 31, ст. 241):

1) у частині 2 статті 12 словосполучення «розвідувальні органи України» замінити словами «розвідувальне співтовариство».

Додаток В

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України»

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є :**

I. Внести зміни до ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки України» (Відомості Верховної Ради України, 1992, № 27, ст.382):

1) у частині 1 друге речення викласти в такій редакції:

«За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та адміністративну відповідальність.»;

2) частину 2 після слів «завдані майнові збитки» доповнити словами «у разі знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання службового майна під час виконання службових обов’язків, що стало результатом неправомірного рішення чи/або невиконання (неналежного виконання) службових обов’язків.»;

3) частину 3 викласти в такій редакції: «В усіх інших випадках співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки, і, відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України.».

Додаток Г

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ
«ПРО СЛУЖБУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 2. Завдання Служби безпеки України

Завданнями Служби безпеки є:

1) захист державного суверенітету та територіальної цілісності;

2) запобігання тероризму;

3) контррозвідувальна діяльність з метою забезпечення безпеки інтересів держави в оборонній, економічній, науково-технічній, енергетичній, інформаційній і інших стратегічно важливих сферах;

4) протидія кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, національної та громадської безпеки та іншим правопорушенням, що загрожують державній безпеці;

5) охорона державної таємниці.

Додаток Д

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ
«ПРО СЛУЖБУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»

РОЗДІЛ VI
КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття 34-1. Громадський нагляд за діяльністю Служби безпеки України

Громадськість здійснює демократичний цивільний контроль за діяльністю Служби безпеки України, шляхом здійснення громадського нагляду у порядку встановленому Конституцією України, Законом України «Про національну безпеку України» та іншими законами України з урахуванням обмежень встановлених чинним законодавством.